

הערכת תכנית "מפתח הל"ב לשעת חינוך" לכיתות א'-ו' בבתי הספר הממלכתיים דוברי העברית¹

דוח מסכם לשנות הלימודים

תשס"ח ותשס"ט

דצמבר 2009

כסלו תש"ע

¹ בשלב זה התכנית אינה מופעלת בבתי ספר דוברי ערבית, ומופעלת באופן חלקי ביותר בבתי ספר שבפיקוח ממלכתי-דתי

הובלת צוות ההערכה:

**ד"ר טל רז, מנהלת תחום מתודולוגיה וסטטיסטיקה, ראמ"ה
דוד רטנר, מנהל גף הערכת פרויקטים**

צוות ההערכה בראמ"ה:

**ליטל ברלב, מרכזת הצוות בשלב ב'
רונה רפאלי-הירש, מרכזת הצוות בשלב א'
יובל פלדי
טלי צ'פלסקי**

תוכן העניינים

3	תקציר מנהלים
3	1. מבוא
11	2. שיטה
15	3. פירוט הממצאים
	3.1 עמדות כלפי תכנית מפתח ה"ב בפרט וכלפי תכנית אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי בכלל
16	
30	3.2 יישום והטמעה של תכנית מפתח ה"ב
54	3.3 השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב
71	3.4 חשיפה, למידה והדרכה בנוגע לתכנית מפתח ה"ב
93	4. סיכום והמלצות
	נספחים ²

² הנספחים מוצגים בדוח נפרד

תקציר מנהלים

מבוא

עד לשנת הלימודים תשס"ח התנהלה שעת חינוך בבתי הספר ללא תכנית אחידה ומחייבת. החל משנת הלימודים תשס"ח נכללת שעת החינוך בתכנית הלימודים של בתי הספר היסודיים. לשם כך פיתחה המחלקה לחינוך לחיים בחברה, באגף לחינוך יסודי, את תכנית "מפתח הל"ב" (החינוך לחיים בחברה) לשעת חינוך.

התכנית אמורה להיות מיושמת בשעה קבועה במערכת ומטרתה הן:

- לטפח ערכים וביטויי ההתנהגות הנגזרים מהם.
- לטפח את מערכות היחסים שבין הפרט לקבוצה.
- להבנות מסגרות, כללים ונהלים ללמידה ולהתנסות חברתית-ערכית.
- לעודד שיח חברתי-ערכי בסוגיות אקטואליות מחיי הכיתה, בית הספר, הקהילה והחברה.

תכנית מפתח הל"ב מציגה את הליבה החברתית-ערכית ומדגימה אופנים שונים ליישומה בראי חודשי השנה. הדגש הוא על למידה חברתית, מתוך התנסות ועשייה רצופות ומתפתחות בשכבות הגיל השונות, במעגלים הולכים ומתרחבים (החל ממעגל הפרט והקבוצה ועד למעגל הקהילה). שתי מסגרות שנועדו להרחיב את יישום התכנית בחברת הילדים מעבר לשעת חינוך הן: 'תפקיד לכל תלמיד'³ ו'שגרירי מפתח הל"ב'⁴.

מטרת ההערכה היא לבחון כיצד תכנית מפתח הל"ב לשעת חינוך מיושמת ומוטמעת בבתי הספר, וכיצד העושים במלאכה תופסים את השפעותיה בשלבי יישומה הראשוניים.

שיטה

אוכלוסיית ההערכה: מנהלים, מחנכים ורכזים חברתיים בבתי הספר היסודיים הממלכתיים (כיתות א'-ו') דוברי העברית במערכת החינוך⁵.

איסוף נתונים כמותיים: הנתונים הכמותיים נאספו באמצעות סקרים טלפוניים. בשלב הראשון של המחקר נאספו נתונים מרכזים חברתיים וממנהלים במהלך החודשים יולי-אוקטובר 2008, בתום השנה הראשונה ליישום התכנית. בשלב השני נאספו נתונים ממחנכים ומרכזים חברתיים (בשנית) בחודשים אפריל-מאי 2009, לקראת סיום השנה השנייה ליישום התכנית. איסוף הנתונים בוצע בקרב שלוש קבוצות: בתי ספר 'מדגימים' (שקיבלו ליווי והדרכה מוגברים), בתי ספר 'מיועדים להדגמה' (שהיו מיועדים להיות מדגימים בשנת תשס"ט וקיבלו הדרכה מקוצרת) ושאר בתי הספר.

³ מסגרת 'תפקיד לכל תלמיד' מזמנת לכל תלמיד ותלמידה התנסות במילוי תפקיד כתורנים ו/או כחברי ועדה.

⁴ במסגרת 'שגרירי מפתח הלב' כל ילדי הכיתה מוזמנים לפעול כשגרירים של הערך החודשי בליווי המחנך/כת במשך שבועיים בשנה.

⁵ בשלב זה התכנית אינה מופעלת בבתי ספר דוברי ערבית, ומופעלת באופן חלקי בבתי ספר שבפיקוח ממלכתי-דתי.

איסוף נתונים איכותניים: בחודשים אפריל-מאי 2009 נאספו נתונים איכותניים ממנהלים ומרכזים חברתיים ב-12 בתי ספר שהמחלקה לחינוך לחיים בחברה הגדירה אותם "בתי ספר המצליחים ביישום ובהטמעה של התכנית". איסוף הנתונים האיכותניים נעשה באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה.

עיקרי הממצאים

עמדות כלפי תכנית מפתח הל"ב

- רובם המוחלט של הרכזים (91% ומעלה) הביעו שביעות רצון רבה או רבה מאוד מתכנית מפתח הל"ב. בקרב המחנכים הייתה שביעות הרצון מהתכנית ומכל ההיבטים שנבדקו נמוכה יותר בהשוואה לרכזים, אולם עדיין מדובר בשביעות רצון גבוהה (80%-90% ברוב ההיגדים).
- רוב הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים (69%-91%) מרוצים מאופן יישומה של תכנית מפתח הל"ב בבית הספר. יותר מנהלים ורכזים מקבוצת ה'מדגימים' ומקבוצת ה'מיועדים להדגמה' מרוצים מיישום תכנית מפתח הל"ב בהשוואה לעמיתיהם בשאר בתי הספר (82%-92% לעומת כ-69%-81% בהתאמה).
- על פי תיאורי הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים, הקושי העיקרי ביישום התכנית הוא חוסר זמן. לטענתם, השעה שהוקצתה לה במערכת אינה מספיקה, וכמו כן התכנית עמוסה מדי. קשיים נוספים שצינו בעיקר על ידי הרכזים הם היעדר שיתוף פעולה מצד צוות המורים ומחסור בהדרכה לצוות הבית-ספרי. שני הקשיים הללו צוינו על ידי שיעור גבוה יותר של רכזים בשנת תשס"ט בהשוואה לשנת תשס"ח. כמו כן דווח על קושי בניהול מעקב ובקרה אחר יישום התכנית בכיתות.
- המרכיב העיקרי שצוין בסקרים בתור גורם מסייע או שיכול לסייע ליישום והטמעה מוצלחים של התכנית הוא הדרכה והשתלמויות בנושא. בעיקר צוינו ההדרכות לרכז ולצוות המורים.

יישום תכנית מפתח הל"ב

- על פי דיווחי המנהלים תכנית מפתח הל"ב מיושמת ברובם הגדול של בתי הספר (87%-97%) בכל הכיתות, ובשעה קבועה במערכת. דיווחי המחנכים עולים בקנה אחד עם דיווחי המנהלים. המחנכים מדווחים כי תכנית מפתח הל"ב מיושמת לפחות בחלק משעות החינוך כמעט בכל הכיתות. יחד עם זאת יש לציין כי 20% - 27% מהמחנכים מעידים כי התכנית מיושמת בכיתתם בהיקף מצומצם.
- ממצאי ההערכה מראים כי פעילות התלמידים במסגרות 'תפקיד לכל תלמיד' ו'שגרירי מפתח הל"ב' תורמת רבות להצלחת יישומה והטמעתה של התכנית בשטח. על פי דיווחי המחנכים, בבתי ספר שקיבלו השנה הדרכה בנושא 'שגרירי מפתח הל"ב' מיישמים פעילות זו יותר מבתי ספר שלא קיבלו הדרכה כזאת (62% לעומת 30% בהתאמה), וחשים כי הם מפקחים ממנה יותר למידה בתחום החברתי-ערכי.
- על סמך הדיווחים אפשר לומר כי בדרך כלל היישום של תכנית מפתח הל"ב בא לידי ביטוי רב יותר בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה', בהשוואה לשאר בתי הספר.

- המנהלים מדווחים כי הרכז החברתי הוא הגורם האחראי המשמעותי בהטמעת התכנית כמעט בכל בתי הספר (95% ויותר). המהנכים וגם המנהלים עצמם מדווחים כי גורם אחראי מרכזי נוסף בהטמעת התכנית הוא מנהל בית הספר (בשליש עד מחצית מבתי הספר). בבתי ספר 'מדגימים' שיעור המנהלים והמהנכים המדווחים כי המנהל הוא גורם מרכזי ביישום התכנית גבוה משיעורם בשתי הקבוצות האחרות (כמחצית מהמשיבים בקבוצת ה'מדגימים' לעומת כשליש בקבוצות האחרות).
- בבתי ספר 'מדגימים' בהשוואה לשאר בתי הספר, הרכז החברתי פעיל יותר בענייני התכנית.
- רוב הרכזים החברתיים (82% ויותר) מדווחים כי הם זוכים לתמיכת המנהל במהלכים הנדרשים ליישום תכנית מפתח ה"ב. בבתי הספר ה'מדגימים', בהשוואה לשאר בתי הספר, שיעור גבוה יותר של רכזים מדווחים על תמיכה מצד המנהל (95%-96% לעומת 82%-85%, בהתאמה).

השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב

- רוב הרכזים והמנהלים מעריכים כי לתכנית מפתח ה"ב השפעה חיובית על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר בהשוואה לשנים שקדמו ליישומה. ההשפעות הנתפסות כבולטות ביותר הן: התכנית תורמת להעלאת חשיבותו של התחום החברתי-ערכי (84%-100%) ולגיבוש שפה ערכית אחידה סביב הערכים (82%-98%). כמו כן, שיעור ניכר של רכזים ומנהלים מדווחים כי מעמדו של הרכז החברתי התחזק בעקבות התכנית (48%-91%). שיעור המהנכים הסבורים כי לתכנית השפעה חיובית על התחום החברתי-ערכי נמוך משיעור המנהלים והרכזים הסבורים כך.
- לפי הדיווחים ניכרות השפעות חיוביות על התלמידים, בעיקר בהיבטים של שיתוף במחשבות וברגשות (93%-98%), אווירה חיובית בכיתות (75%-98%), ועידוד התנהגויות חברתיות-ערכיות גם מעבר לשעת חינוך (80%-96%) - הנקודה האחרונה בולטת בבתי הספר ה'מדגימים'. בקרב המהנכים, בהשוואה לרכזים, התכנית נתפסת כמשפיעה מעט פחות על התלמידים (70% ויותר לעומת 80%-90%, בהתאמה).
- שיעור הרכזים והמנהלים המדווחים על השפעות חיוביות של התכנית גבוה מעט יותר בבתי הספר ה'מדגימים'. הפער בעמדות בולט במיוחד בכל הנוגע להתחזקות מעמדו של הרכז (78%-91% לעומת 48%-60%) ותחושת המקצועיות של המחנך (81%-96% לעומת 68%-80%).
- בבתי ספר שהוגדרו על סמך ממצאי ההערכה הנוכחית "משקיעים יותר תשומות ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח ה"ב"⁶, שיעור המנהלים והרכזים החברתיים התופסים את התכנית כבעלת השפעה חיובית גבוה יותר משיעורם בבתי ספר שמשקיעים פחות. מגמה זו נמצאה הן ברמת ההשפעות על התלמידים והן ברמת ההשפעות על מקצועיות המהנכים, ובעיקר בכל הנוגע לתחום החברתי-ערכי בבית הספר.

⁶ בבתי ספר שהוגדרו "משקיעים יותר" מתקיימות הדרכות בית-ספריות בתדירות של אחת לחודש-חודשיים, בהשתתפות כל הצוות החינוכי, ובכלל זה המנהל ומורים מקצועיים. כמו כן, הרכז מקיים מפגשי הדרכה נוספים באופן שגרתי מעבר למפגשי המליאה.

ליווי והדרכה מטעם המחלקה לחיים בחברה

- לפחות 97% מהרכזים העידו כי הם מסתייעים במידה רבה עד רבה מאוד בחומרי הלמידה של התכנית. גם בקרב המחנכים ניכר כי חומרי הלמידה התקבלו באופן חיובי ביותר: הם הגיעו לכלל המחנכים (98% ויותר), ולפחות 83% מהם דיווחו כי הם נעזרו בהם במידה רבה עד רבה מאוד.
- הרכזים החברתיים נתנו הערכות גבוהות להדרכה ולליווי מטעם המחלקה לחינוך לחיים בחברה: לפחות 89% מהם העידו כי קורס ההתמקצעות סייע להם במידה רבה עד רבה מאוד, 77% דיווחו כי המדריכה סייעה להם רבות, 80% ויותר הסתייעו במידה רבה עד רבה מאוד בכנסים ובימי העיון, ולפחות 77% נעזרו במידה רבה עד רבה מאוד בסביבה הווירטואלית של המחלקה.

סיכום והמלצות

- באופן כללי, תכנית מפתח ה"ב זוכה לשביעות רצון רבה מצד כל הגורמים בבתי הספר המעורבים ביישומה: רכזים חברתיים, מנהלים ומחנכים. נמצא כי המקור לשביעות הרצון נעוץ בכמה גורמים: התכנית בת-ביצוע וידידותית למורים, מאפשרת ליצור חיבור אמיתי בין העשייה החברתית לבין כלל העשייה הבית-ספרית, משמשת מסגרת מארגנת שאפשר ליישמה באופן מעשי - מעבר מדיבור על ערכים להתנהגות על פיהם, וכן מסגרת שהיא מובנית מצד אחד, אך מאפשרת למורים חופש ביטוי ומרחב אישי מצד אחר.
- ניתן להתרשם כי תכנית מפתח ה"ב נתפסת כתכנית מובילה בתחום החברתי-ערכי בבתי הספר וכפי הנראה היא עונה על שני צרכים שהיו קיימים בבתי הספר: (1) הצורך בתכנית מאורגנת ומובנית לשעות החינוך (2) חיבור של העשייה הערכית-חברתית אל מכלול העשייה הבית-ספרית. העושים במלאכה מביעים שביעות רצון רבה מהתכנית, ועל סמך דיווחי המנהלים והמחנכים היא מיושמת כמעט בכל בתי הספר וכמעט בכל הכיתות.
- ממצאי ההערכה מעידים כי למסגרות 'תפקיד לכל תלמיד' ו'שגרירי מפתח ה"ב' תרומה רבה ליישום והטמעה מוצלחים של התכנית ושל הערכים המרכזיים הכלולים בה. מסגרות אלו מאפשרות פעילות של כלל התלמידים מעבר לשעת חינוך. אפשר להתרשם כי בבתי ספר שבהם חברת הילדים אכן מעורבת ופעילה באופן מעשי, חלים שינויים חיוביים ברמת התלמידים וברמת התחום החברתי-ערכי בבית הספר. לנוכח הממצאים מומלץ להרחיב ולחזק את השימוש במסגרות הללו.
- הרכז החברתי נתפס כבעל התפקיד המרכזי בתכנית וכמי שאחראי על הטמעתה ויישומה בבית הספר. הרכזים עצמם, וגם המנהלים והמחנכים, מדווחים כי מעמד הרכזים התחזק בעקבות התכנית. התכנית נתפסת כגורם המחולל שינוי בתפיסת תפקידו של הרכז: התחום החברתי-ערכי הוא מעתה דיסציפלינה, ולתפקיד הרכז נוסף פן פדגוגי.
- רוב הרכזים והמנהלים מעריכים כי לתכנית מפתח ה"ב השפעה חיובית על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר ובקרב התלמידים, בהשוואה לשנים שלפני יישומה. השפעות התכנית על המחנכים נתפסות כפחותות בהשוואה להשפעותיה על התלמידים ועל התחום החברתי-ערכי בכללותו (יש לציין כי בשנת היישום הראשונה לא קיבלו המחנכים הדרכה מהמחלקה לחינוך לחיים בחברה). השפעות התכנית שנבדקו במחקר

ההערכה הנוכחי מבוססות על הערכות סובייקטיביות של המשיבים. מומלץ לשקול אם וכיצד אפשר לבחון בהמשך את השפעות התכנית באמצעות מדדים אובייקטיביים יותר, כגון שאלוני האקלים המועברים במסגרת מבחני המיצ"ב, ואולי גם באמצעות רמות ההישגים הנמדדות במבחנים אלו.

- ניכר כי חומרי הלמידה של תכנית מפתח הל"ב אכן הגיעו לכלל הרכזים והמחנכים בבתי הספר, והם זוכים להערכה רבה מצד גורמים בשטח. הליווי וההדרכה, וכן החומרים שמספקת המחלקה לחינוך לחיים בחברה (קורס התמקצעות לרכזים חברתיים, תמיכה מצד המדריכות והסביבה הווירטואלית) - כל אלה נתפסים כאיכותיים וכתורמים תרומה של ממש להטמעת התכנית.

- הממצאים מעידים כי בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים' להדגמה, יישום התכנית נרחב יותר והעושים במלאכה תופסים אותה כבעלת השפעות חיוביות רבות יותר, בהשוואה לעמיתיהם בשאר בתי הספר. כל זה מצביע על חשיבותם הרבה של הליווי וההדרכה לשם יישום טוב ומעמיק של התכנית. בתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים' להדגמה הם רק 12% מכלל בתי הספר הממלכתיים דוברי העברית. מומלץ לחשוב כיצד להעמיק את תהליך היישום וההטמעה של התכנית בכלל בתי הספר.

- בין דיווחי הרכזים בשנת תשס"ח לבין דיווחיהם בשנת תשס"ט לא נמצאו הבדלים בולטים. דיווחי הרכזים על תכנית מפתח הל"ב היו חיוביים מאוד בשנה הראשונה ליישומה, וממצא זה נשמר גם בשנה השנייה.

- ממצאי ההערכה מעידים על פער בין תפיסות המחנכים לבין תפיסות הרכזים והמנהלים: המחנכים מדווחים על יישום פחות נרחב של התכנית, על השפעות מצומצמות שלה ועל צורך מועט יותר בהדרכות. מומלץ כי אנשי המחלקה לחינוך לחיים בחברה ינסו לאתר את מקורו של פער זה ויתכננו דרכי פעולה למימוש הפוטנציאל הגלום בתכנית גם ברמת המחנכים; נראה כי קיים צורך להרחיב את מעגל ההכשרה הישירה גם בקרב מחנכים, ולא רק באמצעות הרכזים שקיבלו הכשרה, תוך הצגת היתרונות הברורים והמידיים של תכנית מפתח הל"ב הן לתלמידים, כפרטים וכקבוצה, והן למחנכים עצמם בהובלת התחום החברתי-ערכי בבית הספר.

- מתוך דברי הרכזים והמחנכים עולה כי למנהלים יש תפקיד מרכזי ביישום התכנית, לכן יש לראות בהם קהל יעד עיקרי לתחום החברתי-ערכי בכלל ולתכנית מפתח הל"ב בפרט. הרחבת הדיאלוג עם המנהלים (שרבים מהם הביעו עניין בהדרכה) תאפשר לערוך עמם בירור בשאלה מהו ה"אני מאמין" שלהם, ולהבהיר להם כי התכנית יכולה להתחבר לכל בית ספר באופן שונה ודרך התחומים החשובים למנהל והכלולים ב'אני מאמין' שלו. הבהרת הערך המוסף של התכנית ויכולתה להתחבר לתהליכי ליבה בבית הספר באשר הם תאפשר להרחיב ולהעמיק את יישומה בבתי ספר נוספים.

1. מבוא

רקע⁷

המחלקה לחינוך לחיים בחברה באגף לחינוך יסודי מתווה תפיסה חברתית-חינוכית, המקיפה את ההווה הבית-ספרית ומבוססת על יצירת שפה ערכית וחברתית משותפת לכל באי בית הספר. עד לשנת הלימודים תשס"ח התנהלה שעת חינוך בבתי הספר בלא תכנית אחידה ומחייבת, ולא הייתה חובה לקיים אותה על בסיס תכנית מובנית ובשעה קבועה במערכת. החל משנת הלימודים תשס"ח נכללת שעת החינוך בתכנית הלימודים של בתי הספר היסודיים. לשם כך פיתחה המחלקה לחינוך לחיים בחברה, באגף לחינוך יסודי, את תכנית 'מפתח הל"ב' (החינוך לחיים בחברה) לשעת חינוך, שמטרתה לחנך לערכים ולטפח מיומנויות חברתיות בקרב התלמידים. משנת הלימודים תשס"ח, כל בית ספר יסודי חייב להקצות במערכת השעות של כיתות א'-ו' "שעת חינוך", שבה יטופחו ההיבטים החברתיים-ערכיים כמפורט בסילבוס לשעת חינוך – מפתח הל"ב.

התכנית אמורה להיות מיושמת בשעה קבועה במערכת, ומטרתה הן:

- לטפח ערכים וביטויי התנהגות הנגזרים מהם
 - לטפח את מערכות היחסים שבין הפרט לקבוצה
 - להבנות מסגרות, כללים ונהלים ללמידה ולהתנסות חברתית-ערכית
 - לעודד שיח חברתי-ערכי בסוגיות אקטואליות מחיי הכיתה, בית הספר, הקהילה והחברה
- תכנית מפתח הל"ב מציגה את הליבה החברתית-ערכית ומדגימה אופנים שונים ליישומה בראי חודשי השנה. הדגש הוא על למידה חברתית, מתוך התנסות ועשייה רצופות ומתפתחות בשכבות הגיל השונות, במעגלים הולכים ומתרחבים:

- מעגל קשרי פרט-קבוצה – בדגש על ערכים ומיומנויות.
- מעגל החיים הכיתתי – בדגש על הבניית הכיתה כקבוצה חברתית.
- מעגל החיים הבית-ספרי – בדגש על ריטואלים בית-ספריים
- מעגל החיים הלאומי – בדגש על נקודות ציון בלוח השנה.
- מעגל החיים הקהילתי – בדגש על הקשר עם ההורים והקהילה.

⁷ מתוך מסמכים של המחלקה לחינוך לחיים בחברה המופיעים באתר האינטרנט של משרד החינוך

העקרונות המנחים ביישום התכנית הם:

- למידה תוך התנסות – למידת עולם התוכן החברתי-ערכי תוך זימון התנסויות המתרגמות את הערכים, המיומנויות והמסרים החברתיים בהתנהגות הלומדים מהלכה למעשה.
- ספיראליות – הלמידה וההתנסות ייושמו באופן מערכתי ובהלימה לשכבות הגיל תוך יצירת רצף התפתחותי חברתי-ערכי מכיתה א' ועד כיתה ו'.
- רלוונטיות – התכנים והפעילויות המוצעים בתכנית יותאמו לעולמם של הלומדים בכיתה, בשכבה ובבית הספר במטרה לאפשר להם להעלות סוגיות, דילמות ובעיות המעסיקות אותם.
- התאמה – המהלכים המוצעים בתכנית יותאמו לצורכיהם ההתפתחותיים, הקוגניטיביים והרגשיים של הלומדים ברמת הכיתה, השכבה ובית הספר.
- אינטגרטיביות – נושאי הליבה, התכנים, הפעילויות והמהלכים המוצעים בתכנית יילמדו תוך יצירת הקשרים לתכנים הנלמדים במקצועות השונים.
- שותפות – ההיבטים המרכזיים בתכנית יוצגו בפני קהילת בית הספר במטרה לשתף אותה בגיבוש תפיסת העולם החברתית-ערכית ובתרגומה להוויה הבית ספרית.
- הערכה – יוקדשו נקודות זמן קבועות להערכת הלמידה וההתנסות לצורך הפקת לקחים ולקביעת צעדים להמשך.
- תיעוד – הלמידה וההתנסות יתועדו, ותוצריהן ישולבו בסביבה הלימודית כאמצעי לשיקוף הלמידה והעשייה.

הבניית הערכים והמיומנויות הנכללים בסילבוס מבוססת על יצירת קשרים בינם לבין תכנים הנלמדים במקצועות השונים, נושאים מעולמם של התלמידים, אורח החיים הבית-ספרי, נקודות ציון בלוח השנה ומסגרות שונות בכיתה ובבית הספר.

מטרת ההערכה

לבקשת האגף לחינוך יסודי קיבלה עליה ראמ"ה לערוך מחקר הערכה שיבחן את אופן יישומה והטמעתה של תכנית מפתח הל"ב לשעת חינוך בבתי הספר, ואת תפיסותיהם של העושים במלאכה בדבר השפעותיה של התכנית בשלבי יישומה הראשוניים. ממצאי ההערכה נועדו לסייע למחלקה לחינוך לחיים בחברה לקבל החלטות בדבר אופן הפעלתה והטמעתה של התכנית בהמשך.

ההערכה התמקדה בהיבטים הבאים:

(א) שביעות הרצון מהתכנית ומהחומרים הכלולים בה; (ב) יישום התכנית הלכה למעשה; (ג) הגורמים המקדמים את הטמעת התכנית בבתי הספר והגורמים המעכבים את הטמעתה; (ד) תפיסות בדבר תרומת התכנית ברמת התלמידים, המחנכים והתחום החברתי-ערכי בבית הספר.

הדוח מבוסס על **מערך הערכה דו-שלבי** – השלב הראשון נערך בתום שנת הלימודים תשס"ח (כלומר בתום שנת היישום הראשונה), וממצאיו אמורים לספק תמונת מצב ראשונית מנקודת מבטם של הרכזים החברתיים ושל מנהלי בתי הספר. השלב השני נערך לקראת סוף שנת הלימודים תשס"ט (בתום שנת היישום השנייה), ונועד להשלים את תמונת המצב הכוללת תוך הוספת נדבכים מנקודת מבטם של מחנכים ושל רכזים חברתיים בתום שנתיים ליישום התכנית. מערך דו-שלבי זה מאפשר לקבל תמונה רחבה מנקודות מבט שונות ולערוך השוואה בין השנה הראשונה ליישום התכנית לבין השנה השנייה.

2. שיטה

כדי לקבל תמונת מצב מקיפה ומעמיקה שולבו במחקר שיטות הערכה כמותיות ואיכותניות ("Mixed Methods"). הממצאים הכמותיים מאפשרים לקבל תמונה רחבת היקף על בתי ספר המשתתפים בתכנית, וכן להשוות בין השנים ובין קבוצות שונות בתוך האוכלוסייה (ראו פירוט להלן). הממצאים האיכותניים מאפשרים להשלים את התמונה מבחינת התהליך וההקשר (כלומר לקבל תחושה בדבר אופן התרחשותם של הדברים בשטח).

איסוף נתונים כמותיים: בשלב הראשון של מחקר ההערכה, שנועד לבחון את תמונת המצב בתום שנת היישום הראשונה, נאספו נתונים כמותיים באמצעות סקר טלפוני בקרב מנהלים ורכזים חברתיים בבתי הספר היסודיים האמורים ליישם את התכנית. הנתונים נאספו בחודשים יולי-אוקטובר 2008.⁸

בשלב השני, שנועד להשלים את תמונת המצב הכוללת בתום השנה השנייה ליישום התכנית, נאספו נתונים כמותיים באמצעות סקר טלפוני בקרב רכזים חברתיים ומחנכי כיתות. נתונים אלו נאספו בחודשים אפריל-מאי 2009.

איסוף נתונים איכותניים: במקביל לאיסוף הנתונים הכמותיים, נאספו בחודשים אפריל-מאי 2009 גם נתונים איכותניים בקרב מנהלים ורכזים חברתיים ב-12 בתי ספר שהוגדרו על ידי המחלקה לחינוך לחיים בחברה "בתי ספר המצליחים ביישום ובהטמעה של התכנית". ההחלטה לאסוף נתונים בקרב קבוצה זו התבססה על מתודה של "למידה מהצלחות", דהיינו חקירה מעמיקה של מקרים שבהם פרויקט מסוים (במקרה זה – "מפתח הלב") נחל הצלחה, כדי לנסות ולזהות את התפיסות, הפעולות והתהליכים בבתי ספר אלו שתרמו להצלחת התכנית ושאפשר להפיק מהם לקחים לקראת יישומה בבתי ספר נוספים. הנתונים האיכותניים נאספו באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה.

2.1 אוכלוסיית המחקר ומדגם המשיבים

בשלב הראשוני של יישום תכנית מפתח הלב בבתי הספר בנתה המחלקה לחינוך לחיים בחברה תכנית מובנית לכיתות א'-ו' בבתי ספר דוברי עברית בלבד (בשלב זה התכנית עדיין לא מיושמת בבתי ספר דוברי ערבית, ומיושמת באופן חלקי ביותר בבתי ספר שבפיקוח ממלכתי-דתי)⁹. אי לכך אוכלוסיית המחקר היא כלל בתי הספר היסודיים הממלכתיים דוברי העברית (771 בתי ספר בשנת הלימודים תשס"ח ו-770 בתי ספר בשנת הלימודים תשס"ט).

⁸ בשל חופשת הקיץ והקושי בהשגת הנבדקים הופסק איסוף הנתונים במחצית השנייה של אוגוסט, וחודש בתחילת שנת הלימודים; עם זאת, עיקר הנתונים נאספו בחודש יולי 2008.

⁹ לאחר תהליך הלמידה והפקת הלקחים יש כוונה להתאים את התכנית גם לבתי ספר מהפיקוח הממלכתי-דתי, וכן לתרגמה ולהתאימה לבתי ספר דוברי ערבית. אי לכך בשלב ראשוני זה נאספו נתונים רק מבתי ספר ממלכתיים דוברי עברית.

במסגרת ההערכה הכמותית הוחלט לפנות לרכזים חברתיים, למנהלי בתי ספר ולמחנכים המשתייכים לאחת משלוש קבוצות (מקורות דגימה):

1. 'מדגימים' – בתי ספר שנבחרו ע"י המפקח הכולל במחוז כדי לקדם בהם את התחום החברתי-ערכי. בשנת הלימודים תשס"ח קיבלו בתי ספר אלו ליווי והדרכה מהמנחה המחוזית או מהמדריכה לתחום חינוך לחיים בחברה, בתדירות של אחת לחודש וחצי. כמו כן ניתנה לרכז החברתי אפשרות להתייעץ עם המנחה המחוזית/המדריכה לצורך פתרון בעיות נקודתיות (סה"כ 49 בתי ספר, כולם נכללו במדגם).

2. 'מיועדים להדגמה' – בתי ספר שהביעו את רצונם להצטרף לקבוצת ה'מדגימים' בשנת הלימודים תשס"ט¹⁰. במחצית השנייה של שנת תשס"ח קיבלו בתי ספר אלו הדרכה מהמנחה המחוזית (נערכו 2-3 מפגשי הדרכה), וכשהתעוררה בעיה נקודתית הם יכלו להתייעץ עמה (סה"כ 44 בתי ספר, כולם נכללו במדגם).

3. 'כלל בתי הספר' – בתי ספר אשר נדגמו באופן מקרי מתוך כלל בתי הספר היסודיים הממלכתיים דוברי העברית שתכנית מפתח הל"ב יועדה להם, לא כולל בתי ספר המשתייכים לאחת משתי הקבוצות הקודמות. הרכזים החברתיים בבתי ספר אלו הוזמנו (אך לא חויבו) להשתתף בקורס התמקצעות מטעם המחלקה לחיים בחברה. מעבר לכך לא ניתנו ליווי או הדרכה לשם הטמעת תכנית מפתח הל"ב (מתוך 678 בתי ספר ממלכתיים דוברי העברית שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה' נדגמו באופן מיקרי 219 בתי ספר, המהווים כשליש ממסגרת הדגימה, לסקרי הרכזים והמנהלים ו-496 בתי ספר, המהווים כשלושה רבעים ממסגרת הדגימה, לסקר המחנכים).

בקרב הקבוצה השלישית דעיל בוצעה דגימת שכבות בהתאם למחוזות משרד החינוך¹¹. בכל מחוז נבחר באופן מיקרי מספר מספיק של בתי ספר שיאפשר לדווח על עמדות הרכזים, המנהלים והמחנכים בכל מחוז בנפרד¹². חלוקת המשיבים לפי מחוזות מוצגת בלוח 52 שבנספח 13¹³.

כאמור, בקבוצת בתי הספר שאינם נכללים בקבוצת ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' נעשתה דגימת שכבות, ואילו בקבוצות ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' נכללו כל בתי הספר המשתייכים אליהן. במהלך ניתוח הנתונים שוקללו נתוני השאלונים בהתאם לפרופורציה של כל מחוז באוכלוסייה, כדי לקבל תמונה מייצגת של בתי הספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

למדגם מנהלי בתי הספר והרכזים החברתיים נבחרו מנהלים ורכזים מאותם בתי ספר. בסקר הרכזים השני פנו שוב לרכזים מאותם מבתי ספר שהשתתפו במדגם בסוף שנת היישום הראשונה (אם אותו רכז חברתי ריכז את תכנית מפתח הל"ב בבית ספרו בשנות הלימודים תשס"ח ותשס"ט, הוא השתתף בסקר

¹⁰ בסופו של דבר לא הצטרפו בתי ספר אלו לקבוצת בתי"ס ה'מדגימים' בשנת תשס"ט, בשל שיקולים תקציביים.

¹¹ לצורך המחקר אוחדו מחוז מנח"י ומחוז ירושלים

¹² למעשה, כדי לשמור על איזון בין מספר בתי הספר שיש לדגום למחקר (כך שניתן יהיה לדווח על כל מחוז בנפרד וכן לשמור

על ייצוגיות המדגם) לבין הרצון שלא לשחוק את כלי הסיקור מול בעלי התפקידים בבית הספר, הקטנו – בשלב תכנון המדגם - את מספר בתי הספר שנדגמו במחוזות הגדולים מתוך כוונה לבצע תיקון סטטיסטי באמצעות שקלול כפי שיתואר להלן.

¹³ הנספחים מוצגים בדוח נפרד.

פעמיים; ואם הרכז החברתי התחלף, בכל סקר השתתף רכז אחר). מדגם המחקרים נבחר מאותה אוכלוסיית מחקר, גם פה נכללו כל בתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים' להדגמה, ובשאר בתי הספר נעשתה דגימת שכבות לפי מחוזות. בכל מחוז בוצעה דגימה מקרית (דגימה חדשה, שכן מדובר במדגם גדול יותר ממדגם המנהלים והרכזים). מכל בית ספר שנבחר למדגם, נדגם באופן מקרי מחנך כיתה אחת.

הנתונים **האיכותניים** נאספו באמצעות ראיונות עומק עם מנהלי בתי ספר ורכזים חברתיים ב-12 בתי ספר שהמחלקה לחינוך לחיים בחברה באגף לחינוך יסודי במשרד החינוך הגדירה אותם "בתי ספר מצליחים בהטמעה וביישום של תכנית מפתח ה"ל"ב". בתי ספר אלו, שיכנו בדוח זה 'מצליחים', נבחרו מכל המחוזות של משרד החינוך (1-3 מכל מחוז). בכל אחד מבתי הספר שהשתתפו בתהליך ההערכה נערכו שני ראיונות עומק, כל אחד מהם בן שעה עד שעה וחצי; האחד עם מנהל בית הספר והאחר עם רכז החינוך החברתי-ערכי בבית הספר. כל בתי הספר הללו משתייכים לקבוצת בתי ספר ה'מדגימים' של תכנית מפתח ה"ל"ב.

חשוב להדגיש כי המדגם שנבחר לצורך ראיונות העומק אינו מתיימר לייצג את כלל בתי הספר היסודיים בארץ. במכוון נבחרו בתי ספר 'מצליחים', וזאת כדי ללמוד על השפעותיה הנתפסות של תכנית מפתח ה"ל"ב ולאפיין את הגורמים המרכזיים המקדמים הטמעה ויישום מוצלחים שלה בבתי ספר.

2.2 כלי המחקר

כפי שכבר צוין, במחקר זה שולבו שיטות הערכה כמותיות ואיכותניות ("Mixed Methods"). להלן הכלים בהם נעשה שימוש:

שאלון הרכזים החברתיים כלל בעיקר שאלות סגורות. שאלון כמותי זה התמקד בהיבטים הבאים:

- (א) מידת היכרותם של הרכזים החברתיים עם תכנית מפתח ה"ל"ב
 - (ב) חשיפה, למידה והדרכה בקרב הרכזים החברתיים בנוגע לתכנית מפתח ה"ל"ב
 - (ג) תפקיד הרכז החברתי בהטמעת תכנית מפתח ה"ל"ב (פעולות הטמעה ומפגשי הדרכה)
 - (ד) הפעלת תכנית מפתח ה"ל"ב בבית הספר
 - (ה) מידת שביעות הרצון מתכנית מפתח ה"ל"ב - מהתכנים ומההפעלות
 - (ו) השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ל"ב על התלמידים והמחנכים ועל התפיסה החברתית-ערכית בבית הספר
 - (ז) עמדות כלפי תכנית ליבה אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי וכלפי המתכונת הנוכחית
- השאלון הועבר בשני שלבי המחקר (פעם אחת בכל שלב) עם שינויים קלים.

שאלון המנהלים כלל בעיקר שאלות סגורות. שאלון כמותי זה התמקד בהיבטים הבאים:

- (א) הפעלת שעת החינוך בבית הספר לפני יישום תכנית מפתח ה"ל"ב

(ב) תהליכי הדרכה ולמידה בתכנית מפתח ה"ל"ב

(ג) ההטמעה והיישום של תכנית מפתח ה"ל"ב

(ד) השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ל"ב על תלמידים ומחנכים ועל התפיסה החברתית-ערכית בבית הספר

(ה) עמדות כלפי תכנית ליבה אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי וכלפי המתכונת הנוכחית

שאלון המחנכים כלל בעיקר שאלות סגורות. שאלון כמותי זה התמקד בהיבטים הבאים:

(א) מידת היכרותם של המחנכים עם תכנית מפתח ה"ל"ב

(ב) אופן הפעלתה של שעת החינוך

(ג) חשיפה, למידה והדרכה בקרב המחנכים בנוגע לתכנית מפתח ה"ל"ב

(ד) הפעלת תכנית מפתח ה"ל"ב בכיתה

(ה) מידת שביעות הרצון מתכנית מפתח ה"ל"ב - מהתכנים ומההפעלות

(ו) השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ל"ב על תלמידים ומחנכים ועל התפיסה החברתית-ערכית בבית הספר

(ז) עמדות כלפי תכנית ליבה אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי וכלפי המתכונת הנוכחית

ראיונות העומק לשם איסוף נתונים איכותניים נערכו בשיטה של ראיונות מובנים למחצה: המראיינים באו עם שאלות מוכנות מראש, אך בריאיון ניתן ביטוי רב לדיאלוג שהתפתח בינם לבין המרואיינים ולדברים שהעלו המרואיינים במסגרתו.

השאלונים מוצגים בנספח מספר 4.

2.3 שיעור ההיענות לסקרים

בלוח 1 מוצגים נתונים על מספר הרכזים החברתיים, מנהלי בתי הספר והמחנכים שהשיבו על שאלות הסקר מכל אחת מהקבוצות ('מדגימים', 'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר), ועל שיעוריהם מתוך כלל הנדגמים שנבחרו להשיב לסקר בקבוצה זו (כלומר שיעוריהם מתוך מסגרת הדגימה).

לוח 1: מספר המשיבים ושיעור ההיענות לסקר, על פי מקור הדגימה

מחנכים תשס"ט		מנהלים תשס"ח		רכזים תשס"ט		רכזים תשס"ח		
שיעור ההיענות	סה"כ במדגם	שיעור ההיענות	סה"כ במדגם	שיעור ההיענות	סה"כ במדגם	שיעור ההיענות	סה"כ במדגם	
88%	43	89%	43	86%	42	94%	46	'מדגימים'
80%	35	88%	39	86%	38	98%	43	'מיועדים להדגמה'
80%	324	80%	176	82%	179	83%	181	כלל בתי הספר*
81%	402	83%	261	83%	259	87%	270	סה"כ

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

בלוח 1 אפשר לראות כי שיעור ההיענות הכללי לכל הסקרים עמד על יותר מ-80%. שיעורי ההיענות של בתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' גבוה בהשוואה לשאר בתי הספר¹⁴ (למעט בסקר המחנכים, שבו שיעור ההיענות בבתי ספר 'מיועדים להדגמה' זהה לשיעור ההיענות של שאר בתי הספר).

¹⁴ נזכיר כי קבוצות אלו 'סומנו' ע"י המחלקה לחינוך לחיים בחברה שבאגף לחינוך יסודי, והן עומדות בקשר עמה בנושא תכנית מפתח ה"ב. בתי הספר האחרים, לעומתן, נדגמו באופן מיקרי.

3. פירוט הממצאים

ממצאי השאלונים יוצגו בתמונה מסכמת בעבור כל קבוצת בתי ספר שהשתתפה במחקר ההערכה: קבוצת ה'מדגימים', קבוצת ה'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר היסודיים הממלכתיים דוברי העברית. כל הנתונים בדוח יוצגו בחלוקה לפי הקבוצות הללו, שכן השונות בתמיכה ההדרכתית מחייבת התייחסות דיפרנציאלית לממצאים. כאשר מצוין בממצאים אחוז ויותר, משמע שזה האחוז הנמוך ביותר שנמצא באחת משלוש הקבוצות המצוינות לעיל.

השוואה בין המחזות נעשתה בקבוצה השלישית בלבד, והיא מפורטת בנספח מספר 1.

במהלך הדוח יצינו רק הבדלים שנמצאו משמעותיים מבחינה סטטיסטית. כאשר אין ציון במלל להבדלים בין הקבוצות, פירוש הדבר הוא שההבדלים הנראים אינם גדולים מספיק ועשויים לנבוע מטעות הדגימה.

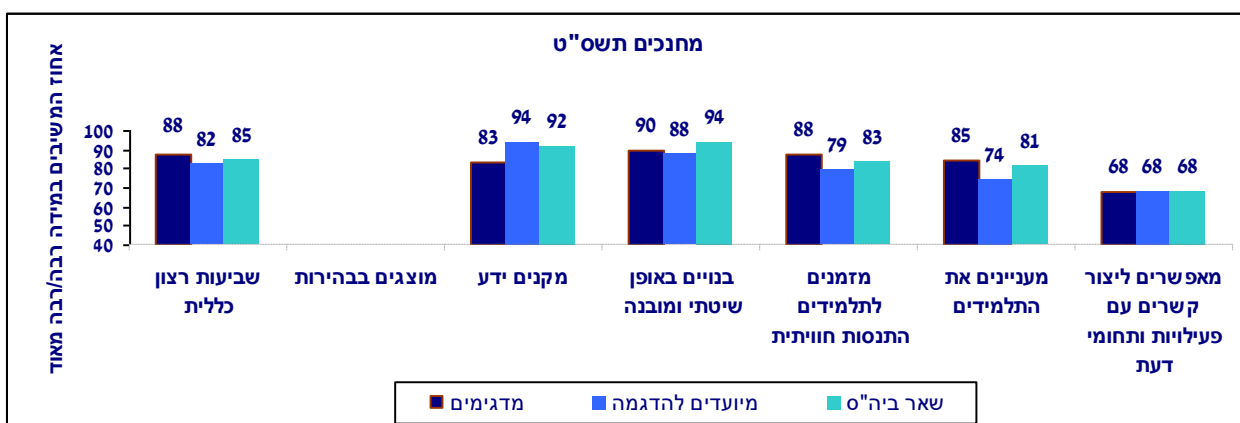
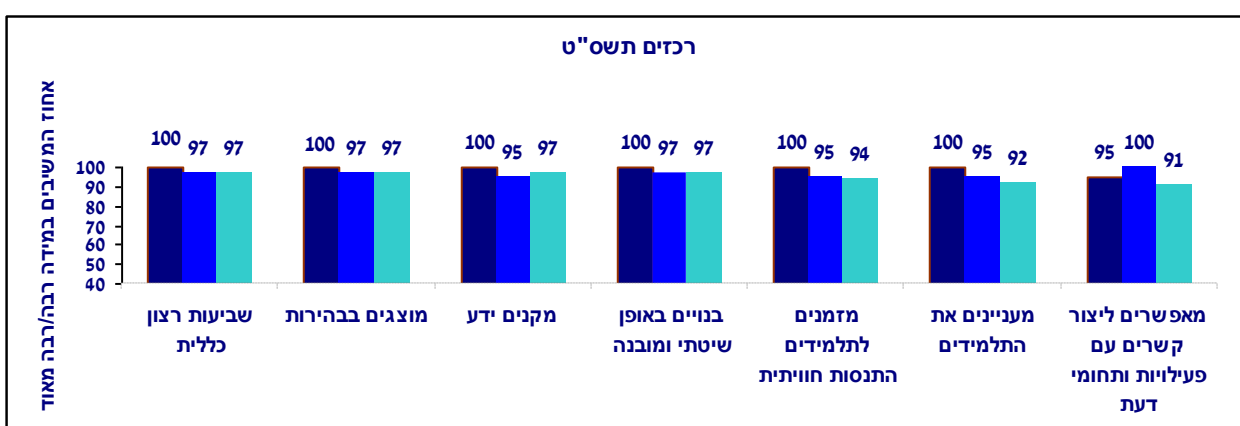
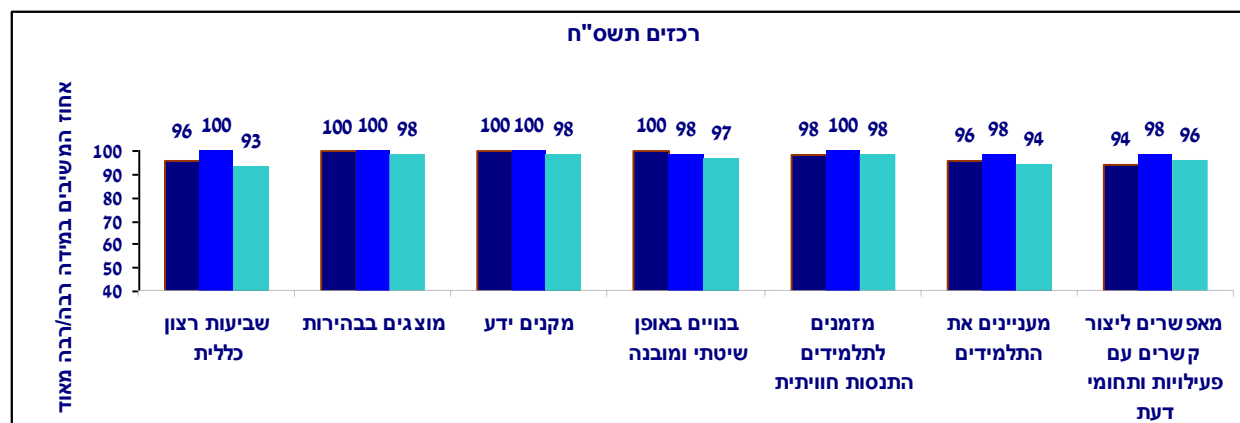
3.1 עמדות כלפי התכנית מפתח ה"ב בפרט וכלפי תכנית אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי בכלל

בפרק זה יוצגו עמדות הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים כלפי תכנית מפתח ה"ב והתכנים הכלולים בה. כמו כן יוצגו עמדותיהם בעניין חשיבותה של תכנית ליבה בתחום החברתי-ערכי, הנכונות להמשיך וליישם את תכנית מפתח ה"ב, ומידת שביעות רצונם מאופן יישומה של התכנית בבית ספרם. כמו כן יוצגו הקשיים העיקריים בתהליך היישום וההטמעה והגורמים המסייעים לתהליך זה על פי תפיסות העושים במלאכה.

3.1.1 עמדות המחנכים והרכזים החברתיים כלפי התכנית

בתרשים 1 מוצגים נתונים על מידת שביעות הרצון הכללית של הרכזים החברתיים ושל המחנכים מתכנית מפתח ה"ב, ועל מידת שביעות רצונם מחומרי הלמידה וההוראה של התכנית בכל אחד מהיבטים שנבדקו בשאלונים: החומרים מוצגים בבהירות, מקנים ידע, בנויים באופן שיטתי ומובנה, מזמנים לתלמידים התנסות חווייתית, מעניינים את התלמידים ומאפשרים ליצור קשרים עם פעילויות ותחומי דעת אחרים. שאלות אלו לא הופנו למנהלי בתי הספר, מתוך הנחה שהם אינם משתמשים במערכי השיעור ומכירים את התכנית באופן כללי בלבד.

תרשים 1: הערכות המהנכים והרכזים החברתיים כלפי תכנית מפתח ה"ב והתכנים הכלולים בה - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מספר המשיבים המינימלי על השאלות המוצגות בתרשים - בשאלון רכזים תשס"ח: מדגמים=46, מיועדים להדגמה=42, שאר ביה"ס=176. בשאלון רכזים תשס"ט: מדגמים=42, מיועדים להדגמה=38, שאר ביה"ס=177. בשאלון מהנכים: מדגמים=39, מיועדים להדגמה=34, שאר ביה"ס=293.

מתרשים 1 עולה כי רובם המוחלט של הרכזים (91% ויותר) – בשלוש קבוצות המחקר ובשתי שנות ההערכה – מרוצים במידה רבה או במידה רבה מאוד מתכנית מפתח ה"ב באופן כללי וכן ממגוון ההיבטים שנבחנו. בקרב המהנכים שביעות הרצון נמוכה יותר, אולם עדיין מדובר בשביעות רצון גבוהה

(כ-75% ויותר), למעט באפשרות ליצור קשרים עם פעילויות ותחומי דעת אחרים בבית הספר: רק שני שלישים מהמחנכים העריכו כי אפשרות זו קיימת במידה רבה או רבה מאוד.

בראיונות העומק בבתי ספר 'מצליחים' הביעו הרכזים והמנהלים עמדות חיוביות מאוד כלפי התכנית. אותרו כמה סיבות לכך:

1. התכנית ידידותית למורים ובת-ביצוע: לדעת המנהלים והרכזים שרואיינו, תכנית מפתח הל"ב

פותחה תוך מחשבה על הטמעת ערכים חשובים מחד והקלת עבודת המחנך מאידך. כפי שציינה אחת הרכזות: "היא תכנית ייחודית קודם כל היא תכנית מובנית, מסודרת, מי שצפה אותה ומי שחש צליה אמר: המורים האלה צוברים קשה, הוא נביא להם את זה מוכן, פה הכולל כבר מוכן מה ששאר לי זה לקחת את המורה קשה לה, ואני לא אציד לק שאלה היו כאלה בצוות, ולחבר אותה לתכנית". רכזת נוספת מחזקת את הטענה כי התכנית אפשרית ליישום ולביצוע על ידי כל המורות: "כשהציגו לי את התכנית חשתי אינה יופי אהבתי שאלה מסתובבים סביב הדברים ומדברים בצורה פילוסופית טובה אלא מדברים בצורה פשוטה וברורה וזה לא נשאר באני מאמין אלא נכנס לכל הכיתות בצורה מודעת וידידותית".

2. התכנית מחברת בין העשייה החברתית-ערכית לכלל העשייה הבית-ספרית: המרואיינים ציינו כי

לתכנית ערך מוסף חשוב בכל הנוגע לעשייה החברתית-ערכית שהייתה נהוגה בבית הספר, מבחינת הארגון וההבניה של העשייה ויצירת גג משותף לכל הפעילויות שעד כה היו פזורות ולא תמיד בעלות חוט מקשר. כדברי אחת הרכזות: "תכנית מפתח הל"ב נתנה במה לכל העשייה הבית-ספרית הקיימת, גם הידיים עצמם רואים שיש קשר בין מה שמדברים איתם לבין מה שצוים איתם, לבין מה שמובילים אותם בבית הספר". ולדברי רכזת אחרת: "מישהו הגיש לי חלום שיש אצלי הרבה שנים בראש: תכנית ערכית... המחולקת לכלל העשייה בבית ספר... הייחוד של התכנית הוא ביישום, אין טכטט, יש ערך, מסבירים אותו וצוברים על פי הערך – צבירה מסביבת החיים שלהם שמתאימה לראות הידע ולעילי שלהם".

3. התכנית משמשת מסגרת מארגנת בעלת אפשרות יישום מעשית – מעבר מדיבור על ערכים

להתנהגות על פיהם: לדעת המרואיינים, התכנית מספקת ומאפשרת מסגרת נוחה לקידום ערכים חברתיים-ערכיים, היא לא נשארת ברמת הסיסמה, אלא נוגעת בכל ילד ומעמיקה את הבנת המושגים הקשורים לערכים - כדברי אחת המנהלות: "פעם ראשונה שלקחו תחום קשה ופרוץ, שהיה מאוד קשה למורים ליישם אותו ולהפוך אותו לדברים מעשיים. לקחו ערכים שהם לא קלים והפכו אותם לדברים מעשיים עם שפע של חומר".

4. התכנית מובנית אך גם מעניקה למורים חופש ביטוי ומרחב אישי: המרואיינים ציינו כי התכנית

מובנית ומארגנת מאוד ובד בבד מאפשרת חופש ביטוי אישי, כפי שעולה מדברי אחת המנהלות: "אהבתי שהתכנית מובנית, מאורגנת, נכונה מאוד למורים, מאוד פשוט להעביר אותה ויחד עם זאת נותנת מרחב עשייה אישי". ולדברי מנהלת אחרת: "התכנית בהתחלה נראתה

די סטורה אפאל אנחנו מוצאים את הפרצות ורואים בה "ראה וחדש" ולא "ראה וקדש" –
לכל מורה יש חופש פצולה ואחירה להתאים לכיתה, לתקופה ולזמן".

בד בבד עם העמדות החיוביות כלפי התכנית שבאו לידי ביטוי בראיונות העומק, העלתה אחת הרכזות כמה הסתייגויות כלפי המערכים הכלולים בה: יש חזרה מסוימת של התכנים בין ערך לערך, בכמה מהתקסטים אין התאמה לגילם או לעולמם של התלמידים, ויש מחסור בעזרים חזותיים.

3.1.2 נושאים נוספים שהרכזים החברתיים מעוניינים שהתכנית תעסוק בהם

הרכזים החברתיים נשאלו בשנת תשס"ח אם יש נושאים חשובים נוספים לשעת החינוך החברתי שהם היו רוצים שהתכנית תעסוק בהם מעבר לנושאים הקיימים. 93 רכזים (35%) ו-79 מחנכים (20%) השיבו בחיוב על שאלה זו. להלן הנושאים/התכנים שהם פירטו בתשובותיהם (היו שצינו יותר מנושא אחד):

- **יחסים חברתיים בין תלמידים** - באופן כללי וכן בדגש על חברות, מעמד חברתי, נידוי חברתי/ חרם, קונפליקטים וניהולם, בעיות חברתיות ופתרונותיהן, כלים לגישור ופעילויות לגיבוש והעמקה של הקשר בין התלמידים (15 רכזים ו-25 מחנכים)
- **אלימות** - באופן כללי וכן בדגש על אקלים כיתתי, שייכות ומוגנות, ביטחון, גניבה וקללות (12 רכזים ו-20 מחנכים)
- **יחסים בין בנים לבנות** / חינוך מיני - לכיתות הגבוהות (5 רכזים ו-17 מחנכים)
- **גיל התבגרות** - לכיתות הגבוהות (6 רכזים ו-14 מחנכים)
- **יחסים בין מבוגרים לילדים** - תכנים ספציפיים שהוזכרו: סמכות, היררכיה בתחום הכבוד, משמעת, תרבות דיבור, תקשורת בין-אישית, שליטה עצמית, דיווח לעומת הלשנה (7 רכזים ו-3 מחנכים)
- **מעורבות בקהילה** (6 רכזים ו-7 מחנכים)
- **אקטואליה** (5 רכזים ו-10 מחנכים)
- **מועצת התלמידים** (6 רכזים ו-3 מחנכים)
- **איכות הסביבה** (2 רכזים ו-6 מחנכים)
- **קבלת האחר/השונה** (6 מחנכים)
- **אהבת הארץ/המולדת/ציונות** (רכז אחד ו-4 מחנכים)

מעיון בסילבוס של התכנית עולה כי לפחות לכמה מהנושאים שצינו לעיל יש מענה בתכנית הקיימת. מומלץ לבחון את רשימת הנושאים שהועלתה אל מול הסילבוס של התכנית, ולבחון אם הנושאים הללו אכן חסרים או שהועלו על רקע היכרות לא מספקת עם התכנית או אי-בהירות במערכים הנוגעים אליהם.

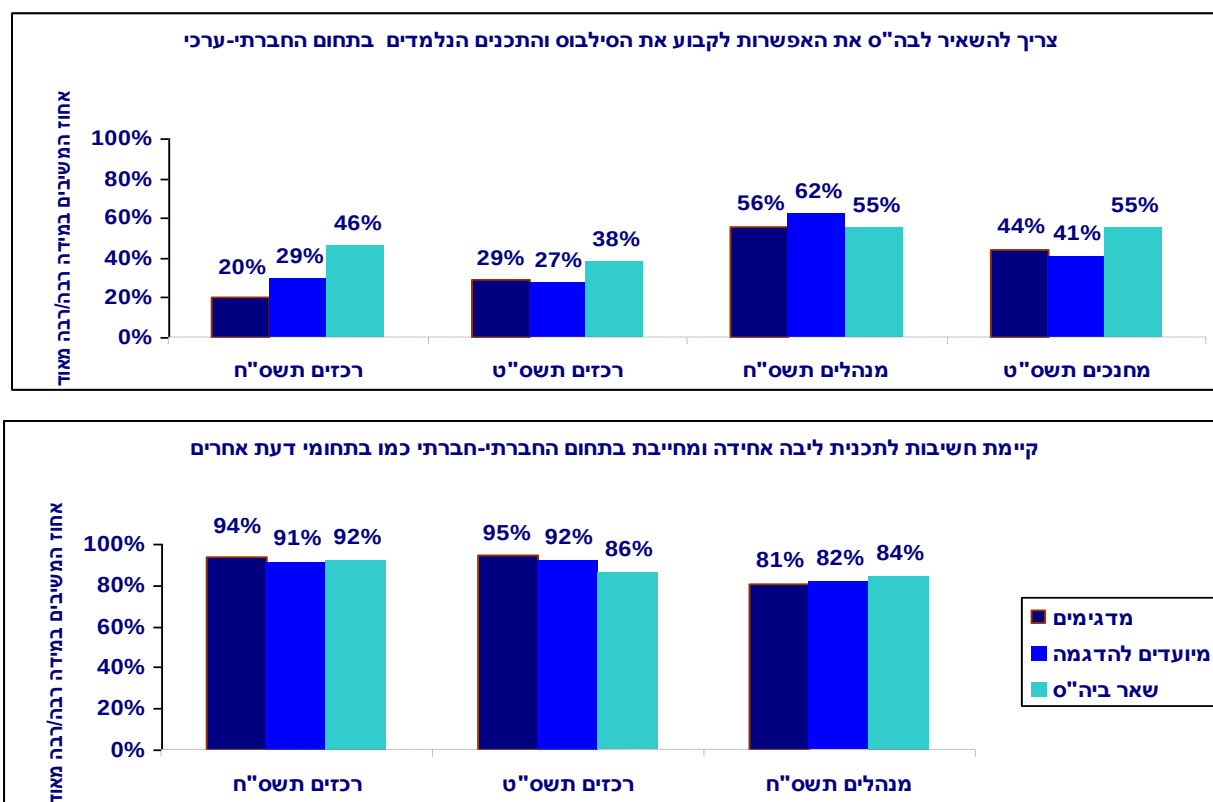
כמו כן, ייתכן שכמה מהנושאים קיימים בתכנית "כישורי חיים", המיושמת במקביל בבתי הספר על ידי אגף שפ"י, ואין מקום לשלבם גם בתכנית מפתח הל"ב.

רוב המשיבים (שני שלישים מהרכזים ו-80% מהמחנכים) השיבו כי לא חסר שום נושא בתכנית, וכפי שצוין נראה כי כמה מהנושאים שהועלו כבר כלולים במערכים הקיימים. לנוכח זאת אפשר לומר כי באופן כללי לא זוהתה בעיה של נושאים רלוונטיים החסרים בתכנית.

3.1.3 עמדות כלפי תכנית ליבה אחידה ומחייבת

בתרשים 2 מוצגות עמדות הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים בדבר מידת האוטונומיה הבית-ספרית הרצויה בקביעת הסילבוס והתכנים הנלמדים בתחום החברתי-ערכי מחד, ובנוגע לחשיבותה של תכנית ליבה אחידה בתחום החברתי-ערכי מאידך.

תרשים 2: עמדות רכזים, מנהלים ומחנכים כלפי תכנית ליבה אחידה ומחייבת - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מספר המשיבים המינימלי על השאלות המוצגות בתרשים - בשאלון רכזים תשס"ח: מדיגים=46 מיועדים להדגמה=41 שאר בתיה"ס=176. בשאלון רכזים תשס"ט: מדיגים=42 מיועדים להדגמה=37 שאר בתיה"ס=179. בשאלון המנהלים: מדיגים=43 מיועדים להדגמה=39 שאר בתיה"ס=168. בשאלון המחנכים: מדיגים=39 מיועדים להדגמה=34 שאר בתיה"ס=292

בתרשים 2 ניכרת הסכמה בדבר חשיבותה של תכנית ליבה אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי כמו בתחומי דעת אחרים: יותר מ-85% מהרכזים החברתיים, ויותר מ-80% מהמנהלים בכל קבוצות המחקר מסכימים במידה רבה או רבה מאוד שיש חשיבות לתכנית כזאת. עם זאת, בין 20%-46% מהרכזים, כ-

60% מהמנהלים וכ-40%-50% מהמחנכים חושבים שיש מקום להשאיר לבתי הספר את האפשרות לקבוע את הסילבוס והתכנים הנלמדים בתחום החברתי-ערכי.

נראה כי מצד אחד התכנית עונה על צורך של בתי הספר במיסוד התחום החברתי-ערכי, ומצד שני קיים קושי של מנהלי בתי הספר, ובמידה מסוימת גם של המחנכים, לקבל סילבוס מובנה.

פחות רכזים מבתי ספר מדגימים ומיועדים להדגמה מדווחים כי הם חשים צורך באוטונומיה בקביעת הסילבוס לעומת רכזים משאר בתי הספר (וכן בהשוואה למנהלים ולמחנכים). יתכן והסיבה נעוצה בכך שרכזים אלה למדו לצורך את התכנית בצורה יותר מושכלת, וראו כי ניתן ליזום ולפעול באופן אוטונומי בתוך המסגרת המובנית. השערה זו מקבלת חיזוק גם בראיונות שבוצעו בקרב בתי ספר 'מצליחים'. בבתי ספר אלה ניכר כי גם המנהלים וגם הרכזים מזהים את האוטונומיה הקיימת בתוך בתכנית האחידה והמובנית. נקודה זו צוינה כבר בדוח זה כאחת הסיבות לשביעות הרצון הגבוהה שלהם מהתכנית. אחת המנהלות תיארה את התהליך בו חדרה התובנה הזו לבית הספר וכיצד תובנה זו תרמה להטמעת התכנית: *"אחבת את התכנית, אחבת את האחידות אבל נותנת גם מקום לפניות. בהתחלה ציינו כולנו אותו דבר לא לקחנו מספיק אוטונומיה להתנתק וליישם דברים שאנחנו מכירים. כל מורה יכול להתחבר מהמקום שלו. האחידות הביאה אחר כך לפניות בראייתן האות 'לפרוץ את המסגרת' זה מאוד קידם את הדברים ורוב המורים רואים את התוכן כפחית".*

עד פה ראינו כיצד נתפסת התכנית על ידי המנהלים, הרכזים החברתיים והמחנכים, רצינו לבחון גם את נקודת מבטם לגבי העתיד – כיצד היו רוצים להמשיך הלאה בתהליך היישום והטמעה של התכנית. בלוח 2 מוצגות עמדות הרכזים החברתיים והמנהלים, באשר להמשך יישום תכנית מפתח ה"ב בבית הספר.

לוח 2: עמדת הרכזים והמנהלים באשר להמשך יישום תכנית מפתח ה"ב בבית הספר.

	רכזים תשס"ח			רכזים תשס"ט			מנהלים תשס"ח		
	מדגימים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר*	מדגימים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר*	מדגימים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר*
להעמיק ולהרחיב את יישום התכנית	70%	58%	54%	48%	53%	51%	37%	36%	34%
להמשיך ביישום התכנית במתכונתה הנוכחית	17%	26%	29%	33%	34%	25%	33%	46%	45%
להמשיך ביישום התכנית תוך הכנסת שינויים	13%	16%	17%	19%	13%	23%	30%	18%	20%
להפסיק את יישום התכנית	0%	0%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	0%
מספר המשיבים	46	43	177	42	38	173	43	39	171

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מעיון בלוח 2 ניתן לראות כי באופן כללי יותר רכזים, בהשוואה למנהלים, ממליצים להרחיב ולהעמיק את יישום התכנית. רכז אחד בלבד (בשנת תשס"ט) המליץ להפסיק את יישומה. נתונים אלו מחזקים את הממצאים בדבר שביעות הרצון הרבה מהתכנית.

יש לציין כי בבתי הספר ה'מדגימים', פחות רכזים המליצו בשנת תשס"ט להעמיק ולהרחיב את יישום התכנית, בהשוואה לתשס"ח (48% לעומת 70%, בהתאמה). ייתכן שבכמה מבתי הספר ה'מדגימים' התכנית כבר מיושמת באופן נרחב ומעמיק יותר בשנת תשס"ט, ולכן הרכזים חשים כי אין צורך להרחיבה.

רכזים חברתיים ומנהלים שהמליצו להמשיך ביישום התכנית תוך הכנסת שינויים, התבקשו לפרט באילו שינויים מדובר. 38 רכזים חברתיים בשנת תשס"ח (14%), 41 רכזים בשנת תשס"ט (16%) ו-44 מנהלים (17%) הוסיפו פירוט (היו שציינו יותר משינוי אחד). להלן השינויים העיקריים שפורטו:

- **התכנית עמוסה וצריך להפחית** בכמות הנושאים/הערכים (8 רכזים בתשס"ח, רכז אחד בתשס"ט ו-8 מנהלים).
- **נדרשת התאמה לצורכי בית הספר** - למדיניותו, לאופיו, לאירועים שוטפים המתרחשים בו (6 רכזים בתשס"ח, 6 רכזים בתשס"ט ו-14 מנהלים).
- **נחוץ חיבור עם תכנית כישורי חיים** (9 מנהלים ורכז אחד בתשס"ח).
- **נדרש יותר זמן לחשיפה ולהדרכת מורים** - ישיבות, הדרכות, מפגשים אישיים, שיעורי הדגמה (5 רכזים בתשס"ח, 10 רכזים בתשס"ט ו-4 מנהלים).
- **יש לאפשר יותר מקום לרעיונות וליצירתיות של מורים** בהפעלת התכנית / יותר אוטונומיה בבחירת דגשים והתאמה לכיתה (רכז אחד בתשס"ח, 7 רכזים בתשס"ט ו-6 מנהלים).
- **נדרשים יותר מעקב ובקרה** אחר הנעשה בכיתות (5 רכזים בתשס"ח, 5 רכזים בתשס"ט ומנהל אחד).
- **נדרשת יותר מעורבות ותמיכה מצד המנהל** (3 רכזים בתשס"ח ואחד בתשס"ט).
- **נדרשים יותר הפעלות / אמצעים** ופחות שיעורים פרונטאליים (3 מנהלים).
- **נדרשת התאמה לגיל התלמידים**. רכזת אחת ציינה באופן ספציפי כי הפעילויות לכיתות ה'-ו' ילדותיות וכי המערכים אינם מותאמים לצורכיהם; אחת המנהלות ציינה באופן ספציפי כי הטקסט בפעילויות הניתנות לכיתות א' אינו מנוקד, ולכן החומר אינו נגיש לתלמידים (4 רכזים בתשס"ח, אחד בתשס"ט ו-2 מנהלים).
- **יש מקום להקצות יותר שעות חינוך** במערכת (רכז אחד בתשס"ח, 3 רכזים בתשס"ט ו-2 מנהלים).
- **יש להקצות שעות** נוספות לרכזים לשם פעולות חשיפה ומעקב (2 רכזים בתשס"ח).
- **יש לשים יותר דגש על נושא שגרירי מפתח ה"ב** (2 רכזים בתשס"ט).

3.1.4 שביעות רצון מיישום התכנית

עד כה הוצגו עמדות העושים במלאכה כלפי תכנית מפתח הל"ב באופן עקרוני. בנוסף, רצינו לבדוק את מידת שביעות הרצון מהאופן בו התכנית מיושמת הלכה למעשה בבית הספר. בלוח 3 מוצגים דיווחיהם של הרכזים החברתיים, מנהלי בתי הספר והמחנכים, באשר לשביעות רצונם מאופן יישום תכנית מפתח הל"ב בבית ספרם.

לוח 3: שביעות רצון מיישום התכנית בבית הספר, לפי דיווחי הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים. שיעור המרוצים 'במידה רבה - רבה מאד'.

מחנכים תשס"ט			מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
78%	85%	82%	81%	92%	86%	69%	82%	90%	77%	91%	91%	באופן כללי את/ה מרוצה מיישום התכנית מפתח הל"ב
296	34	40	168	39	43	176	38	41	175	43	46	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 3 עולה כי רוב הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים (כ-70% ויותר) מרוצים מיישומה של תכנית מפתח הל"ב. יותר מנהלים ורכזים (כ-90%) מבתי ספר 'מדגימים' ומבתי ספר 'מיועדים להדגמה' מרוצים מיישום התכנית, בהשוואה לשאר בתי הספר (70%-80%). בקרב המחנכים אין הבדל במידת שביעות הרצון בין שלוש הקבוצות של בתי הספר. אופן היישום של התכנית בבתי הספר יפורט בהמשך הדוח בפרק 3.2, ושם יתאפשר לבחון אם מצטייר שוני בין בתי ספר 'מדגימים', 'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר בכל הנוגע ליישום - שוני שעשוי להסביר את ההבדלים במידת שביעות הרצון מיישום התכנית. בקרב הרכזים בבתי ספר 'מיועדים להדגמה' ובשאר בתי הספר מסתמנת מגמת ירידה קלה במידת שביעות הרצון מיישום התכנית. לעומת זאת, בבתי הספר 'מדגימים' אין שינוי. במסגרת ההדרכות בשנת תשס"ט הרכזים נחשפים לסיפורי ה'הצלחה' של הטמעת התכנית מפי רכזים בבתי הספר האחרים. ייתכן שאצל הרכזים בבתי הספר 'מיועדים להדגמה' ובשאר בתי הספר מתעוררת ציפייה ליישום מעין זה גם בבית ספרם, אולם בלי הליווי והתמיכה הם מתקשים יותר ליישם ולהטמיע את התכנית, ולכן מידת שביעות רצונם מהיישום בבית ספרם מועטה יותר.

3.1.5 קשיים ביישום התכנית ובהטמעתה

הרכזים, המנהלים והמחנכים נשאלו מהם הקשיים העיקריים שהם מתמודדים עמם בבית הספר במהלך ההטמעה והיישום של תכנית מפתח ה"ב.

הקושי העיקרי ביישום התכנית, על פי תיאורי רכזים חברתיים, מנהלים ומחנכים כאחד, הוא חוסר זמן. המשיבים הסבירו כי התכנית עמוסה מדי וכי מסגרת השעות שהוקצתה לה אינה מספקת. קשיים מרכזיים נוספים שצוינו בעיקר על ידי רכזים הם: אי-שיתוף פעולה מצד צוות המורים ומחסור בהדרכה לצוות הבית-ספרי. שני הקשיים הללו צוינו על ידי יותר רכזים בשנת תשס"ט בהשוואה לשנת תשס"ח, ולא צוינו כלל על ידי המחנכים. כמו כן, בולט דיווח על קושי בביצוע מעקב ובקרה (פירוט מלא של התשובות על שאלה פתוחה זו מוצג בלוח 102 בנספח 3).

לנוכח שביעות הרצון הרבה מהתכנית אפשר לשער כי תחושת העומס נובעת מאי-יכולתם של בתי הספר לבחור את החלקים הרלוונטיים להם. ייתכן שבהדרכות יש מקום לחדד נקודה זו ולהבהיר כיצד לבחור בחירה מושכלת מתוך עושר החומרים המוצע.

הקושי לרתום את צוות המורים לתכנית, שעלה בסקרים הכמותיים, צוין גם בראיונות האיכותניים בבתי ספר 'מצליחים'. גם בבתי ספר אלו, שבהם הודגשה חשיבותה של התכנית, ציינו הרכזים והמנהלים כי יש מורים שאינם משתפים פעולה וכי יש התנגדות לתכנית, על רקע הקושי לקבל שינויים וחידושים, כדברי אחת הרכזות: *"אמירות של מורים" אני יודע הכול התכנית לא מחדשת לי כלום..." הצורך לרדוף אחרי מורים שלא עושים וההתחמקות שלהם נותנים הרגשה לא נעימה. הכי קל לרדוף למנהל לצערה אבל זו לא דרך".* ולדברי רכזת אחרת: *"יש מצט צעוד מתנגדים שלאט לאט מוכנים לטעום, כל פעם נותנים לצעוד מורה להתנסות ומראים א 2-3 מורים כמה זה טוב - עדיין לא עיכלו כל פעם לחשוף, להראות מחברות של תלמידים, להראות ספה והתנהגות של תלמידים ואם להראות שהשד הוא לא כל כך נורא. ממילא את מלמדת אז יש לך כאן מערך מוכן".* היו מרואיינים שצינו כי יש צורך בשינוי תפיסה בקרב המורות בדבר מקומו וחשיבותו של התחום החברתי-ערכי לא פחות מתחומי ליבה מקבילים (חשבון, עברית), כפי שניסחה זאת אחת הרכזות: *"להראות את המורות לך שיש שזה הסמוע של מפתח ה"ב שמומרים עליה שמקפידים שהיא לא נלקחת לסידורים, לחשבון שלא הספקתי".* על סמך דברי הרכזים והמנהלים התרשמו המרואיינים כי בקרב המורים בבתי הספר הנחקרים שוררת עייפות מה מתכניות חדשות המוכנסות לבית הספר. לפיכך בבתי הספר ה'מצליחים' חשבו היטב כיצד להציג את התכנית וכיצד לרתום אליה את המורים, כפי שצינה אחת המנהלות: *"אני חשתי איך להביא את זה לחדר המורים שהם יתלהבו כאנני...השקצנו הרבה מחשבה עם הרכזת הארצית, כי זה מצאנו... בחשיבה נכונה שציינו שלא באנו ככפיה אלא הסברנו את חשיבות התכנית ואם איך מאפשרים לכל מורה את חופש הביטוי שלו בנושא...הצלחנו מאוד".*

קושי נוסף בעניין גיוס המורים לתכנית וליישומה נעוץ בכך שפעילויות מסוימות מצריכות כישורי הנחיה שאינם שגורים במערכת החינוך. הידע והמיומנות הנדרשים להנחיית דיאלוג משמעותי עם קבוצה קטנה

של תלמידים אינם זהים לכישורי ההנחיה וההוראה שמורים רגילים בהם בשיעור סטנדרטי. כך תיאררה אחת המנהלות את הקושי ואת דרכי ההתמודדות עמו: "קשה למורות להתמודד השיחה פרטנית או מול חמישה תלמידים היה צריך להוריד את החרדות הנקודות האלה ברמה שיותר לא לזמן תשובה מייד ולהתוודע עם מי שצריך, היו צריכים לעבור הדרכה הרבה על איך אני שואלת שאלות פתוחות ומאתגרות, איך אני נותן את הביטחון לידי השיחה באה ממקום אמיתי של התעניינות ולא חדירה לפרטיות....הצלחתי את כל הדיאלוגים הללו בסדנאות שצאו למורים והתמודדו איתן".

באופן מפתיע, בסקרים הכמותיים כמעט לא צוין הנושא של תגמול לא מספק לעושים במלאכה, אף שיישום התכנית מצריך השקעה של זמן, מאמצים ומחשבה. הנושא כן עלה בראיונות העומק בבתי הספר ה'מצליחים'. מנהלות ורכזות רבות ציינו כי הרכזת משקיעה שעות עבודה הרבה מעבר להגדרת תפקידה, כדברי אחת המנהלות: "השעות לרכזת החברתית ונסיגות לכל מיני מקומות, הרכזת משקיעה הרבה מאוד שעות ללא תמורה המלא שהיא מושגת לצניין...אם זה לא ברמ"ח איבריך את לא יכולה להיות מורה ופטח לא רכזת"...

ההתרשמות מהראיונות היא כי יש רכזות שמקבלות זאת כמציאות קיימת, כמעט כחלק מהגדרת תפקידן, ואולי משום כך לא העלו המשיבים בסקרים קושי זה. תיאור הרכזת החברתית כ"משוגעת לעניין" עלה במספר רב של ראיונות, ובכך למעשה הסביר את היכולת להתמודד עם הפער הקיים בשטח. מעניין לציין כי על פי רוב לא ניכר בקרב הרכזות תסכול ממשי בעניין התגמול שלהן, אלא בעניין הצורך במסגרות זמן נרחבות יותר לשם הטמעה מיטבית של התכנית. סוגיה זו של הגדרת תפקיד הרכזת החברתית אל מול התשומות הניתנות לה מעלה את השאלה באיזו מידה הטמעת התכנית במקומות שאין בהם "משוגעים לדבר" היא בת ביצוע.

3.1.6 הגורמים המסייעים ליישום התכנית והטמעתה

עד כה תוארו הקשיים שבהם נתקלו כל בעלי התפקידים הקשורים ליישום התכנית בבתי הספר. נעבור כעת לתיאור הגורמים המסייעים ליישומה והטמעתה של תכנית מפתח ה"ב. הרכזים, המנהלים והמחנכים התבקשו לציין מהו הדבר החשוב ביותר שסייע או שיכול לסייע בהטמעת התכנית, ואלה הדברים העיקריים שעלו מתשובותיהם:

הדרכה והשתלמויות לצורך יישום התכנית. בעיקר צוינו ההדרכות לרכז ולצוות המורים. המנהלים סבורים כי גורם חשוב שמסייע או שיכול לסייע להטמעת התכנית הוא רכז חברתי טוב, ואילו הרכזים סבורים כי גורם חשוב שמסייע או שיכול לסייע הוא תמיכה ומעורבות מצד המנהל. נושא שהעלו בעיקר המחנכים הוא חומרי עזר ולמידה ברורים, מסודרים ונגישים. גורם נוסף שעלה רבות הוא הצורך בהקצאת שעות/זמן - הקצאת שעות במערכת ושעות לרכז ולהדרכת מורים (פירוט מלא של התשובות על שאלה פתוחה זו מוצג בלוח 103 בנספח 3).

במסגרת מחקר ההערכה האיכותני בבתי ספר 'מצליחים' זוהו גורמים חשובים המסייעים בהטמעת התכנית ויישומה בבית הספר (כמה מהם נוספים על הגורמים שעלו בסקרים הכמותיים, וכמה מהם חופפים). מודעות לגורמים אלו ולהשלכותיהם עשויה להועיל למובילי התכנית בהעמקתה ובהרחבתה אל בתי ספר נוספים. ואלה הגורמים:

1. מסורת של אמונה ועשייה בתחום החינוך החברתי-ערכי

מאפיין מרכזי, שעבר כחוט השני בכל בתי הספר שנבדקו, היה מסורת ארוכת שנים של אמונה ועשייה בתחום החינוך החברתי-ערכי. הדבר בא לידי ביטוי בשני אופנים:

א. "אני-מאמין" בית-ספרי מגובש בתחום החינוך החברתי-ערכי, הנשען על לפחות אחת משלוש הנחות יסוד: החינוך החברתי-ערכי הוא תשתית להשגת הישגים לימודיים / להשגת אקלים מיטבי בבית הספר / להעצמת תלמידים.

ב. דומיננטיות של התחום החברתי-ערכי בבית הספר עוד טרם יישום התכנית: תכנית עבודה שנתית לתחום החברתי-ערכי, מועצת תלמידים פעילה, פעילויות חברתיות שונות בבית הספר ובקהילה הסובבת, ועוד.

מאפיין זה היה תנאי מוקדם חשוב לאימוץ תכנית מפתח ה"ב והפיכתה לתכנית בית-ספרית מובילה בתחום החינוך החברתי-ערכי.

האם מאפיין זה הוא תנאי הכרחי לקבלה ויישום מוצלחים של תכנית מפתח ה"ב? לדעת כותבי דוח זה, מובילי תכנית מפתח ה"ב צריכים לתת את הדעת על שאלה זו בתהליכי השיווק הראשוניים של התכנית בבתי הספר. משמעות הדבר היא שיש לעורר דיון בדבר החזון החברתי-ערכי של בית הספר באותם בתי ספר שאין בהם מסורת רבת שנים של אמונה ועשייה בתחום החינוך החברתי-ערכי.

2. תמיכת מנהל בית הספר

כל מנהלי בתי הספר ה'מצליחים' שרואיינו במחקר זה מחויבים לתכנית ותומכים בה הן בהצהרות והן במעשים. בעיני רבים מהמנהלים, החינוך החברתי הוא דרך חיים והם מאמינים בו בכל לבם. המראיינים התרשמו כי מאפיין זה הוא תנאי חיוני לקבלה ויישום מוצלחים של תכנית מפתח ה"ב בבית הספר. עוד על תמיכת המנהל ראו בהמשך הדוח בפרק 3.2.4.

3. מעטפת הדרכתית תומכת

הטמעת תכנית מפתח ה"ב בכל בתי הספר שנבדקו גובתה במעטפת הדרכתית תומכת, שכללה:

א. השתלמות לרכזים לצורך לימוד וליווי של שלבי ההטמעה והיישום ולשם העצמתם כמובילי תחום מקצועי בבית הספר.

ב. קיום אסטרטגיה של חשיפה והטמעה ראשונית של התכנית, בגיבושם של מנהל בית הספר והרכז החברתי.

ג. הדרכה קבועה לצוות המורים הנושאת אופי יישומי לעבודתם עם התלמידים בכיתה.

ד. הנחיה אישית וקבוצתית של מורים, שבכמה מבתי הספר הייתה מובנית במערכת השעות ואילו באחרים ניתנה לפי צורך פרטני.

מעטפת הדרכתית זו נתנה מענה למספר גורמים החשובים בהטמעתה של כל תכנית חדשה בבית הספר: היכרות מעמיקה עם התכנית ולמידה מעמיקה שלה, העצמת הדמות המובילה של התכנית, יצירת מודל חיקוי (modeling) בעבור הרכזים והמורים, התמודדות עם התנגדויות של מורים, מתן כלי הנחיה לרכזים ולמורים, ועוד. ניכר כי הושקעה מחשבה רבה בגיבוש המעטפת התומכת הנחוצה לכל אחד מהשותפים הפעילים בתכנית.

האם כל אחד ממרכיבי המעטפת שצוינו לעיל הוא תנאי הכרחי בפני עצמו להטמעה ויישום מוצלחים של תכנית מפתח ה"ב? אין תשובה ברורה על שאלה זו, אולם לדעת הכותבים, ככל שיתקיימו יותר ממרכיבי המעטפת שצוינו לעיל, כך גובר הסיכוי להטמעה ויישום מוצלחים יותר של תכנית מפתח ה"ב. אישוס נוסף לאמירה זו אפשר לראות בקשר שנמצא בין מידת התשומות שבית הספר משקיע ביישום והטמעה של התכנית לבין ההשפעות הנתפסות שלה, כפי שיפורט בסעיף 3.3.5: נמצא כי בתי ספר שהשקיעו בהדרכה פנימית תופסים את התכנית כבעלת השפעות חיוביות יותר מבתי ספר שהשקיעו פחות תשומות בהטמעת תכנית מפתח ה"ב.

לסיכום, הרוב המוחלט של הרכזים (91% ויותר) הביעו שביעות רצון רבה או רבה מאוד מתכנית מפתח ה"ב ומכל ההיבטים שנסקרו: בהירות, הבניה ושיטתיות, הקניית ידע בנושאים חברתיים-ערכיים, הזדמנויות להתנסות חווייתית בנושאים אלו, האפשרות ליצור קשר עם פעילויות ותחומי דעת אחרים בביה"ס ועניין לתלמידים.

גם בקרב המחנכים קיימת שביעות רצון רבה מהתכנית ומכל ההיבטים שנבדקו (כ-80%-90% ברוב ההיגדים), אם כי היא נמוכה יותר בהשוואה לרכזים.

כמו כן, בראיונות העומק בבתי ספר 'מצליחים' ניכרה שביעות רצון רבה מתכנית מפתח ה"ב. הרכזים והמנהלים הסבירו בראיונות כי המקור לשביעות הרצון נעוץ במספר גורמים: התכנית ידידותית למורים ובת-ביצוע, היא מאפשרת ליצור חיבור אמיתי בין העשייה החברתית לבין כלל העשייה הבית-ספרית, משמשת מסגרת מארגנת בעלת אפשרות יישום מעשית (מעבר מדיבור על ערכים להתנהגות על פיהם), ומהווה מסגרת שהיא מובנית מצד אחד, אך מהצד האחר מאפשרת למורים חופש ביטוי ומרחב אישי.

רוב המשיבים (שני שלישים מהרכזים ו-80% מהמחנכים) השיבו כי בתכנית לא חסר שום נושא. כשליש מהרכזים החברתיים וכ-20% מהמחנכים ציינו כי יש מקום להוסיף תכנים לתכנית מפתח ה"ב. הנושאים המרכזיים שצוינו הם: אלימות, יחסים חברתיים בין התלמידים, יחסים בין תלמידים ובין מבוגרים לילדים וכן גיל ההתבגרות ויחסים בין בנים לבנות (בכיתות הגבוהות). מעיון בסילבוס של התכנית עולה כי לפחות לכמה מהנושאים שצוינו לעיל יש מענה בתכנית הקיימת. מומלץ למובילי התכנית לבחון לעומק את רשימת הנושאים שהועלתה אל מול הסילבוס של התכנית, ולבדוק אם הנושאים הללו אכן חסרים או שהועלו על רקע היעדר היכרות מספקת עם התכנית. לנוכח כל האמור לעיל אפשר לומר כי באופן כללי לא זוהתה בעיה של נושאים רלוונטיים שהתכנית אינה מתייחסת אליהם.

לפחות שני שלישים מהמנהלים ויותר מ-80% מהרכזים **המליצו להמשיך ביישום התכנית** במתכונתה הנוכחית או להרחיב את יישומה. רכז אחד בלבד המליץ להפסיק את יישומה. יותר רכזים ממליצים להרחיב ולהעמיק את התכנית, בהשוואה למנהלים. נתונים אלו מאששים את שביעות הרצון הרבה מהתכנית.

רוב הרכזים והמנהלים (יותר מ-80%) הסכימו כי **יש חשיבות לתכנית ליבה אחידה ומחייבת בתחום החברתי-ערכי** כמו בתחומי דעת אחרים. עם זאת, בין 20% ל-60% מהם ציינו שיש להשאיר לבתי הספר אוטונומיה בתחום. נראה כי מחד התכנית עונה על צורך של בתי הספר במיסוד התחום החברתי-ערכי, ומאידך לבתי הספר, ובעיקר למנהלים, יש קושי לקבל סילבוס מובנה.

בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה', פחות רכזים ציינו כי יש להשאיר לבתי הספר את האפשרות לקבוע את הסילבוס ואת התכנים הנלמדים בתחום החברתי-ערכי. בקרב המנהלים לא היה הבדל בנושא זה בין שלוש קבוצות המחקר. אפשר לשער כי הרכזים מכירים טוב יותר את התכנית, למדו לצרוך אותה בדרך מושכלת יותר, וגילו כי ניתן ליזום ולפעול באופן אוטונומי גם בתוך המסגרת המובנית. השערה זו זוכה לחיזוק גם בראיונות בבתי ספר 'מצליחים'. בבתי ספר אלו ניכר כי גם המנהלים וגם הרכזים מזהים את האוטונומיה הקיימת בתכנית האחידה והמובנית, ומציינים נקודה זו כאחת הסיבות לשביעות רצונם הרבה מהתכנית.

רוב הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים (כ-70% ויותר) מרוצים מאופן היישום של תכנית מפתח ה"ב בבית ספרם. יותר מנהלים ורכזים בבתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' (כ-90%) מביעים שביעות רצון רבה מיישום התכנית, בהשוואה לעמיתיהם בשאר בתי הספר (כ-80%).

הקושי העיקרי ביישום התכנית, לדברי הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים, הוא חוסר זמן לצורך יישום התכנית. הרכזים ומנהלים הסבירו כי התכנית עמוסה מדי וכי מסגרת השעות שהוקצתה לה אינה מספקת. קשיים מרכזיים נוספים שצוינו בעיקר על ידי הרכזים הם: אי-שיתוף פעולה מצד צוות המורים ומחסור בהדרכה לצוות הבית-ספרי. שני הקשיים הללו צוינו על ידי יותר רכזים בשנת תשס"ט בהשוואה לשנת תשס"ח, ולא צוינו כלל על ידי המחנכים. כמו כן בולט דיווח על קושי בביצוע מעקב ובקרה.

לנוכח שביעות הרצון הגבוהה מהתכנית אפשר לשער כי תחושת העומס נובעת מאי-יכולתם של בתי הספר לבחור את החלקים הרלוונטיים להם. ייתכן שיש מקום לחדד נקודה זו ולהבהיר בהדרכות כיצד לבחור בחירה מושכלת מתוך עושר החומרים המוצע.

באופן מפתיע, כמעט לא צוין בסקרים הכמותיים הנושא של תגמול לא מספק לעושים במלאכה, אף שיישום התכנית מצריך השקעה של זמן, מאמצים ומחשבה. הנושא כן עלה בראיונות העומק בבתי הספר ה'מצליחים'. מעניין לציין כי בבתי ספר אלו, על פי רוב לא ניכר בקרב הרכזות תסכול ממשי בעניין התגמול שלהן, אלא בעניין הצורך במסגרות זמן נרחבות יותר לשם הטמעה מיטבית של התכנית.

הגורמים העיקרים שעל פי המצוין בסקרים סייעו או יכולים לסייע: הדרכה וההשתלמויות לצורך יישום התכנית (בעיקר צוינו ההדרכות לרכז ולצוות המורים), רכז חברתי טוב (צוין בעיקר על ידי המנהלים), תמיכה ומעורבות מצד המנהל (צוין בעיקר על ידי הרכזים), חומרי עזר ולמידה ברורים, מסודרים ונגישים (צוין בעיקר על ידי המחנכים), והצורך בהקצאת שעות/זמן (הקצאת שעות במערכת ושעות לרכז ולהדרכת מורים).

בראיונות העומק בבתי ספר 'מצליחים' זוהו הגורמים המסייעים הבאים:

1. מסורת רבת-שנים של אמונה ועשייה בתחום החינוך החברתי-ערכי. האם מאפיין זה הוא תנאי הכרחי לקבלה וליישום מוצלחים של תכנית מפתח ה"ל"ב? לשאלה זו אין תשובה ברורה וחד-משמעית, אולם מובילי תכנית מפתח ה"ל"ב צריכים לתת על כך את הדעת בתהליכי השיווק הראשוניים של התכנית בבתי הספר. משמעות הדבר היא שיש לעורר את הדיון ב"אני מאמין" החברתי-ערכי בבתי ספר שמאפיין זה אינו מתקיים בהם.
2. תמיכת מנהל בית הספר - המראיינים התרשמו כי מאפיין זה הוא תנאי הכרחי לקבלה ויישום מוצלחים של תכנית מפתח ה"ל"ב בבית הספר. מובילי תכנית מפתח ה"ל"ב צריכים אפוא לתת את דעתם על כך שקהל היעד המשמעותי ביותר בעבורם הוא אוכלוסיית מנהלי בתי הספר.
3. מעטפת הדרכתית תומכת – בכל בתי הספר ה'מצליחים' קיימת מעטפת הדרכתית תומכת לרכז ולצוות המורים. ככל שיתקיימו יותר ממרכיבי המעטפת שצוינו בפרק, כך יגבר, לדעתנו, הסיכוי להטמעה ויישום מוצלחים יותר של תכנית מפתח ה"ל"ב.

3.2 יישום והטמעה של תכנית מפתח הל"ב

בפרק זה יוצגו נתונים על קיומה של שעת חינוך בכלל, ובעיקר על יישום תכנית מפתח הל"ב, בבתי הספר ובכיתות, על הגורמים העיקריים להטמעת תכנית מפתח הל"ב בבית הספר (בדגש על הרכז החברתי, המנהל והמחנך), ועל המסגרות שבהן מיושמת התכנית (בדגש על 'תפקיד לכל לתלמיד' ו'שגרירי מפתח הל"ב').

3.2.1 קיום שעת החינוך בכיתות, היקף היישום של תכנית מפתח הל"ב ואופן היישום בכיתות

בטרם נתייחס ליישום של תכנית מפתח הל"ב, רצינו לבחון אם אכן מתקיימת בבתי הספר שעת חינוך באופן ממוסד במערכת השעות, על פי הוראות חוזר מנכ"ל. בלוח 4 מוצגים נתונים על קיום שעת חינוך בבית הספר במסגרת שעה קבועה במערכת, לפי דיווחי המחנכים.

לוח 4: קיום שעת חינוך קבועה במערכת, לפי דיווחי מחנכים

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	
33%	26%	37%	כן, שעתיים בשבוע
64%	71%	56%	כן, שעה בשבוע
3%	3%	7%	לא
324	35	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

בלוח 4 ניתן לראות כי הרוב המכריע של המחנכים (93% ויותר) מדווחים על קיום שעת חינוך קבועה במערכת. עם זאת יש לציין כי יש כיתות מעטות מאוד שבהן לא מתקיימת שעת חינוך קבועה, וזאת על אף חוזר מנכ"ל המתייחס לנושא.

הנתונים שבלוח 4 מתייחסים באופן כללי לעצם קיומה של שעת חינוך, ללא קשר לתכנים המועברים בה או ליישום תכנית מפתח הל"ב. לאחר שמצאנו כי כמעט כל המחנכים מדווחים על קיומה של שעת חינוך קבועה במערכת, רצינו לבדוק באיזו מידה מיושמת תכנית מפתח הל"ב בבית הספר בכלל ובכיתות בפרט. מהמנהלים ביקשנו ללמוד על היקף היישום באופן כללי בכל הכיתות בבית הספר, ומהמחנכים ביקשנו ללמוד על היקף היישום בתוך שעת החינוך שהם מקיימים בכיתתם.

בלוח 5 מוצגים נתונים על היקף היישום של תכנית מפתח הל"ב בכלל בית הספר לפי דיווחי המנהלים.

לוח 5: היקף היישום של תכנית מפתח הל"ב בבית הספר, לפי דיווחי מנהלים

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
87%	97%	98%	כן – בכל הכיתות
7%	3%	3%	כן – ברוב הכיתות
2%	0%	0%	כן – בחלק מהכיתות
1%	0%	0%	כן – בכיתות בודדות
3%	0%	0%	לא
176	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

בלוח 5 עולה כי על פי דיווחי המנהלים, ברובם המכריע של בתי הספר (87% ויותר) מיושמת תכנית מפתח הל"ב בכל הכיתות. שיעור נמוך של מנהלים (3%) מכלל בתי ספר (לא כולל 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה') מעידים כי התכנית אינה מיושמת כלל בבית ספרם. יש לציין כי כיום חובה על בתי הספר לקיים שעת חינוך במערכת וללמד בה תכנים חברתיים-ערכיים, אולם אין הכרח ליישם דווקא את תכנית מפתח הל"ב. עם זאת, מדיווחי המנהלים עולה כי כמעט כל בתי הספר אימצו את התכנית, במידה זו או אחרת.

בלוח 5 פורטו הנתונים על שיעור הכיתות בבתי הספר שבהן מיושמת תכנית מפתח הל"ב. בלוח 6 מוצגים נתונים על הפעלת התכנית באופן שיטתי וממוסד. המנהלים נשאלו על אודות יישום התכנית במסגרת שעה קבועה במערכת (השאלה הופנתה למנהלים שהשיבו כי התכנית מיושמת בבית ספרם בהיקף כלשהו).

לוח 6: הפעלת תכנית מפתח הל"ב בבית הספר בשעה קבועה במערכת, לפי דיווחי מנהלים שהשיבו כי התכנית מיושמת בבית ספרם

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
89%	97%	95%	כן – בכל הכיתות
9%	3%	2%	כן – ברוב הכיתות
2%	0%	2%	כן – בחלק מהכיתות
1%	0%	0%	כן – בכיתות בודדות
171	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

בלוח 6 אפשר לראות כי לפי דיווחי המנהלים, ברובם המוחלט (89% - 97%) של בתי הספר שבהם מיושמת תכנית מפתח ה"ב, היא מופעלת באופן ממוסד במסגרת שעה קבועה במערכת.

בלוח 7 מוצגים נתונים על היקף ההפעלה של תכנית מפתח ה"ב בשעות חינוך בכיתה לפי דיווחי המחנכים.

לוח 7: הפעלת תכנית מפתח ה"ב בכיתות, לפי דיווחי מחנכים שהשיבו כי בכיתתם מתקיימת שעת חינוך

מחנכים תשס"ט			
מדגימים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר *	
50%	56%	38%	כן בכל שעת חינוך/חברה
30%	21%	33%	כן, ברוב שעות חינוך/חברה
20%	24%	27%	כן, בחלק משעות חינוך/חברה
0%	0%	2%	תכנית מפתח ה"ב לא מופעלת כלל בכיתתי ¹⁵
40	34	304	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מלוח 7 עולה כי לפחות 71% מהמחנכים מדווחים כי הם מיישמים את תכנית מפתח ה"ב ברוב שעות החינוך או בכולן. המחנכים בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה' נוטים יותר לדווח כי הם מיישמים את התכנית בכל שעת חינוך. השוואה בין נתוני לוח זה לבין הנתונים בלוחות 5 ו-6 מראה כי שיעור המנהלים והמחנכים המדווחים כי התכנית אינה מיושמת כלל בשעת חינוך בבית ספרם או בכיתתם נע בין 0% ל-3%, כלומר על פי הדיווחים, רק בכיתות מעטות תכנית מפתח ה"ב אינה מיושמת כלל. יש לחדד את ההבדל בין השאלות שהופנו למנהלים לעומת אלו שהופנו למחנכים: השאלה שהוצגה למנהלים התייחסה לכלל הכיתות בבית הספר וליישום התכנית באופן כללי, ואילו למחנכים הוצגה שאלה בנוגע לכיתתם, תוך בדיקה של היקף היישום בכיתה. מכאן שמבחינת הנתונים אין סתירה בין דיווחי המנהלים לבין דיווחי המחנכים. עם זאת, חשוב לציין כי 20%-27% מהמחנכים מעידים על יישום מועט של תכנית מפתח ה"ב.

¹⁵ לתשומת לב! 6 מחנכים אשר ציינו כי אינם מפעילים כלל את תכנית מפתח ה"ב בכיתתם נופו מהשאלון לאחר שאלה זו, מתוך הנחה שאם אינם מפעילים כלל את התכנית, לא יהיו מסוגלים להשיב על שאלות המתייחסות אליה.

בלוח 8 מוצגים נתונים בדבר סטטוס יישום תכנית "מפתח הל"ב בהשוואה לשנת הלימודים הקודמת לפי דיווחי הרכזים החברתיים.

לוח 8: יישום תכנית מפתח הל"ב בתשס"ט בהשוואה לשנה הקודמת (תשס"ח), לפי דיווחי רכזים חברתיים.

רכזים תשס"ט			
מדיגמים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר *	
60%	59%	51%	באופן כללי, השנה תכנית מפתח הל"ב קיבלה <u>יותר</u> מקום ודגש בביה"ס בהשוואה לשנה שעברה
31%	38%	40%	באופן כללי, יישום תכנית מפתח הל"ב השנה <u>דומה</u> לזה של שנה שעברה
10%	3%	9%	באופן כללי, השנה תכנית מפתח הל"ב קיבלה <u>פחות</u> מקום ודגש בביה"ס בהשוואה לשנה שעברה
42	34	163	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדיגמים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

על פי לוח 8, יותר ממחצית הרכזים דיווחו כי תכנית מפתח הל"ב קיבלה יותר מקום ודגש בביה"ס בתשס"ט בהשוואה לשנה הקודמת. כשליש מהרכזים דיווחו כי היישום היה דומה בשתי השנים, ופחות מ-10% מהרכזים דיווחו כי לתכנית ניתנו פחות מקום ודגש בתשס"ט בהשוואה לשנה הקודמת.

הרכזים שצינו כי חל שינוי ביישום התכנית בהשוואה לשנה הקודמת התבקשו לפרט מדוע. 123 רכזים שדיווחו כי בתשס"ט התכנית קיבלה יותר מקום ודגש פירטו את הסיבות לכך. להלן הסיבות העיקריות שצינו:

- ניסיון והיכרות עם התכנית, גם שלהם וגם של צוות המורים (50 רכזים)
- פעילות שגרירי מפתח הל"ב (32 רכזים)
- רצון ונכונות של הצוות הבית-ספרי (14 רכזים)
- תמיכה רבה יותר מצד מנהל בית הספר (10 רכזים)
- יותר מפגשים והדרכות לצוות (9 רכזים)
- חיבור של התכנית לפעילות הבית-ספרית (8 רכזים)

מספר מועט של רכזים ציינו סיבות נוספות: שיתוף רב יותר מצד התלמידים (N=5), החלפת הרכז החברתי (N=3), חיבור לתכנית הלימודים (N=3), תחילת היישום רק בתשס"ט (N=3), יותר הצגה על הקירות (N=3).

18 רכזים שדיווחו כי השנה התכנית מקבלת **פחות** מקום ודגש פירוט את הסיבות הבאות:

- פחות תמיכה מצד מנהל בית הספר (8 רכזים; שניים מתוכם ציינו כי המנהל התחלף).
- סיבות נוספות, לפי דיווחי הרכזים: עומס של תכניות (N=4), פחות מפגשי מליאה (N=3).

לאחר שעמדנו על היקף יישומה של התכנית, על סמך דיווחי מנהלים, רכזים חברתיים ומחנכים, נבחן עתה את הסוגיה: "מה עושים בשעות שבהן מופעלת התכנית בכיתות?" המחנכים התבקשו להשיב על סדרה של היגדים המתארים מגוון של פעולות אפשריות הנעשות במסגרת שעת מפתח ה"ב. בלוח 9 מוצגים **דיווחי המחנכים** בנוגע לנעשה בכיתתם במסגרת זו.

לוח 9: אופן היישום של תכנית מפתח ה"ב בכיתות לפי דיווחי מחנכים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
89%	94%	85%	במסגרת תכנית מפתח ה"ב התלמידים משוחחים על נושאים הלקוחים מעולמם האישי והחברתי
88%	82%	93%	במסגרת תכנית מפתח ה"ב התלמידים מתרגלים התנהגויות ערכיות כמו: לקיחת אחריות, מעורבות חברתית, נתינה
87%	82%	85%	במסגרת תכנית מפתח ה"ב התלמידים משתפים במחשבות וברגשות
85%	79%	77%	במסגרת תכנית מפתח ה"ב התלמידים מתנסים בפעילות חברתית-ערכית בנושאים הקשורים לחגים ומועדים בלוח השנה
81%	74%	83%	במסגרת תכנית מפתח ה"ב התלמידים משוחחים על נושאים הקשורים למעגל החיים הבית-ספרי (התחלת שנה, מחצית, חלוקת תעודות)
293	33	39	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 9 עולה כי לפחות שלושה רבעים מהמחנכים מדווחים שהם עושים עם תלמידיהם את כל הפעילויות המצוינות בשאלון. הפעילויות הרווחות ביותר בקרב התלמידים, על פי דיווחי המחנכים, הן: התלמידים משוחחים על נושאים הלקוחים מעולמם האישי והחברתי, מתרגלים התנהגויות ערכיות ומשתפים במחשבות וברגשות.

בראיונות העומק בבתי הספר שהוגדרו 'מצליחים' (כלומר בתי ספר שהתכנית מיושמת בהם בהצלחה), עלה כי אחת מתרומותיה של התכנית היא האפשרות לתרגם את הדיבור על ערכים למעשים. דיווחי

המחנכים, המוצגים בלוח 9, מאששים זאת, שכן שיעור ניכר של מחנכים מדווחים על תרגול והתנסות בנושאים חברתיים-ערכיים.

הנתונים שבלוח 9 מתארים את הפעולות שהמחנכים מבצעים כאשר הם מיישמים את תכנית מפתח ה"ב בכיתתם. רצינו לבחון באיזו מידה המחנכים נדרשים לעסוק בפעילויות שאינן קשורות לחינוך חברתי-ערכי. בלוח 10 מוצגים נתונים על היקף העיסוק בפעילויות שאינן חינוך חברתי-ערכי במהלך שעת החינוך, לפי **דיווחי המחנכים**.

לוח 10: היקף העיסוק בפעילויות שאינן חינוך חברתי-ערכי במהלך שעת החינוך, לפי דיווחי מחנכים

מחנכים תשס"ט				
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים		
85%	85%	88%	כלל לא/בערך רבע מהזמן	העברת הודעות
15%	15%	13%	מחצית מהזמן ויותר	
73%	84%	81%	כלל לא/בערך רבע מהזמן	טיפול בנושאי משמעת
26%	15%	19%	מחצית מהזמן ויותר	
95%	93%	90%	כלל לא/בערך רבע מהזמן	השלמת פערים לימודיים
6%	8%	11%	מחצית מהזמן ויותר	
305	33	37	מספר המשיבים*	

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח. הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מהנתונים בלוח 10 עולה כי על פי דיווחי המחנכים, ברובם המכריע של שעות החינוך, העיסוק בנושאי משמעת, העברת הודעות והשלמת פערים לימודיים תופס כרבע מהזמן או פחות. עם זאת, שיעור לא מבוטל של מחנכים (6%-26%) מעידים כי עיסוק בהעברת הודעות, טיפול בנושאי משמעת והשלמת פערים לימודיים גוזלים מחצית או יותר משעת החינוך.

לסיכום, כמעט כל המחנכים (93% ויותר) מדווחים על קיומה של שעת חינוך קבועה במערכת. על פי **דיווחי המנהלים**, תכנית מפתח ה"ב מיושמת ברובם המכריע של בתי הספר (87% ויותר) בכל הכיתות, ובמסגרת שעה קבועה במערכת. **דיווחי המחנכים** עולים בקנה אחד עם דיווחי המנהלים. המחנכים מדווחים כי תכנית מפתח ה"ב מיושמת לפחות בחלק משעות החינוך כמעט בכל הכיתות. לפחות 71% מהמחנכים מעידים כי התכנית מיושמת ברוב שעות החינוך שלהם או בכולן. חשוב לציין כי 20%-27% מהמחנכים מעידים על יישום מועט של תכנית מפתח ה"ב.

יותר ממחצית הרכזים מציינים כי תכנית מפתח הל"ב קיבלה יותר מקום ודגש בביה"ס בתשס"ט בהשוואה לשנה הקודמת (תשס"ח), כשליש מהרכזים מדווחים על יישום דומה בשתי השנים, ופחות מ-10% מהרכזים מעידים כי לתכנית ניתנו פחות מקום ודגש בתשס"ט בהשוואה לתשס"ח. רכזים המדווחים כי התכנית קיבלה יותר מקום ודגש בתשס"ט בהשוואה לתשס"ח מסבירים כי הסיבות העיקריות לכך הן (בסדר יורד): היכרות וניסיון שלהם ושל הצוות, פעילות שגרירי מפתח הל"ב, יותר תמיכה ושיתוף מצד המורים או המנהל. רכזים המדווחים כי התכנית קיבלה פחות מקום ודגש בתשס"ט בהשוואה לתשס"ח סבורים כי הסיבה העיקרית לכך היא פחות תמיכה מצד מנהל בית הספר.

לפחות 82% מהמחנכים מדווחים כי במסגרת יישום התכנית בכיתתם, התלמידים עוסקים בפעילויות הבאות (בסדר יורד): משוחחים על נושאים השאובים מעולמם האישי והחברתי, מתרגלים התנהגויות ערכיות ומשתפים במחשבות וברגשות. שיעור נמוך מעט יותר של מחנכים (74%-85%) מדווחים על פעילויות ושיחות סביב חגים ומועדים והמעגל הבית-ספרי. השיעור הגבוה של מחנכים המדווחים על תרגול והתנסות של התלמידים בעניינים חברתיים-ערכיים מחזק את הטענה שאחת מתרומות התכנית היא האפשרות לתרגם את הדיבור על ערכים - למעשים.

3.2.2 מסגרות יישום של רעיונות ותכנים מתכנית מפתח הל"ב בבית הספר

עד כה עמדנו על היקף יישומה של תכנית מפתח הל"ב בבתי הספר ובכיתות ועל פעילות הנעשית בכיתות בשעת חינוך. רצינו לבחון באיזו מידה התכנית מיושמת במסגרות בית-ספריות נוספות, מעבר לשעת חינוך. בלוח 11 מוצגים **דיווחי הרכזים, המנהלים והמחנכים** בנוגע למידת יישומם של רעיונות, כלים או ערכים מתוך תכנית מפתח הל"ב בכל אחת ממגוון המסגרות האפשרויות בבית הספר.

לוח 11: יישום רעיונות, כלים או ערכים מתכנית מפתח ה"ב במסגרות בית-ספריות, לפי דיווחי רכזים חברתיים, מנהלים ומחנכים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

	רכזים תשס"ח			רכזים תשס"ט			מנהלים תשס"ח			מחנכים תשס"ט		
	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס
במהלך הלמידה וההתנסות במסגרת של "תפקיד לכל תלמיד/ה"	96%	91%	82%	100%	87%	80%	91%	92%	74%	-	-	-
במפגשים עם נציגי התלמידים, במסגרת ועדה, מועצת תלמידים, שגרירי מפתח ה"ב וכד'	96%	91%	76%	98%	95%	81%	86%	80%	76%	79%	70%	61%
במסגרת טקסים או באירועים מיוחדים כגון: בימי שיא, ראשי חודשים, חגים וכד'	85%	77%	70%	93%	84%	74%	86%	82%	71%	65%	65%	56%
במפגשים עם הורים במסגרת אספות הורים, הנהגות הורים וכד'	58%	64%	53%	62%	63%	43%	65%	67%	54%	49%	47%	36%
בפעילויות עם הקהילה	65%	57%	52%	76%	72%	50%	77%	74%	54%	-	-	-
מספר המשיבים*	45	42	169	42	36	172	43	39	166	39	33	277

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

נתוני לוח 11 מצביעים כי מסגרת היישום המרכזית של עקרונות מפתח ה"ב בבית הספר היא **"תפקיד לכל תלמיד"**. המסגרת "תפקיד לכל תלמיד" היא חלק מהותי בתכנית, הפועלת לעידוד ההתנהגות היום-יומית לאורם של ערכים. היא מזמנת **לכל** תלמיד ותלמידה בכיתות א'-ו' התנסות במילוי תפקיד כתורנים ו/או כחברי ועדה (ראו פירוט להלן). בקבוצת ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה', יותר מ-90% מהמנהלים והרכזים החברתיים דיווחו כי במסגרת זו הם מיישמים בבית ספרם תכנים, כלים וערכים מתכנית מפתח ה"ב. בשאר בתי הספר שיעורם נמוך יותר (כ-80% מהרכזים החברתיים ו-74% מהמנהלים). מסגרות מרכזיות נוספות ליישום העקרונות של מפתח ה"ב הן מפגשים עם התלמידים, טקסים ואירועים מיוחדים. כמו כן אפשר לראות כי יישום רעיונות/כלים/ערכים של התכנית נעשה יותר במסגרת בית הספר ופחות במעגל הרחב יותר הכולל הורים וקהילה.

מהראיונות בבתי ספר 'מצליחים' עלה כי נעשית בהם פעילות ענפה הן במעגל הבית-ספרי והן במעגל ההורים והקהילה. סביר להניח שמעגל היישום הראשוני של התכנית הוא בתוך גבולות בית הספר, ובית ספר שמיישם בהצלחה את התכנית ואת ערכיה במעגל הבית-ספרי, יכול להרחיב את הפעילות גם למעגלים הרחבים יותר הכוללים את ההורים והקהילה. ניצנים של חיזוק להשערה זו אפשר לראות

בעובדה שבבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים' להדגמה' חלה בין השנים תשס"ח לתשס"ט עלייה בדיווחי הרכזים על יישום עקרונות התכנית במסגרת פעילות עם הקהילה.

אפשר להסיק כי בתי הספר נמצאים כיום ברמות שונות של יישום התכנית והטמעתה. בתי ספר רבים (50%-70%) מדווחים כי התכנית מיושמת בהם במידה רבה ובמעגלים מתרחבים, משמע גם במעגל ההורים והקהילה. מנגד יש בתי ספר שהתכנית אינה מוטמעת בהם במידה רבה אפילו במעגל הבית-ספרי (בעיקר בתי ספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים' להדגמה'. בבתי ספר אלו, כ-25%-20% מהרכזים והמנהלים אינם מדווחים על יישום רב אף במעגל הצר יותר, קרי תלמידי בית הספר).

בנוגע לרוב המסגרות שנסקרו נמצא כי שיעור המדווחים על יישום היה גבוה יותר בבתי הספר ה'מדגימים'; לאחריהם - בתי הספר ה'מיועדים' להדגמה', ולבסוף - שאר בתי ספר. כמו כן אין אפשרות להצביע על שינויים מהותיים בהיקף היישום המדווח על ידי הרכזים במסגרות השונות, במהלך השנתיים של יישום התכנית (למעט עלייה בפעילויות עם הקהילה בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים' להדגמה', כפי שכבר צוין קודם לכן).

שיעור המחנכים המדווחים על יישום רב בכל המסגרות שנשאלו עליהן נמוך בהשוואה לשיעור הרכזים והמנהלים. סביר להניח כי הפער נובע, לפחות בחלקו, מנקודת המבט של המנהלים והרכזים: הם רואים את התמונה הכללית של בית הספר, ואילו המחנך מכיר רק חלק מהפעילויות. למשל, אפשר להניח שהמחנכים אינם ערים לכל הפעילויות הנעשות על ידי מועצת התלמידים והוועדות הבית-ספריות. עם זאת, השערה זו אינה יכולה להסביר במלואו את הפער בין דיווחי המחנכים לדיווחי הרכזים והמנהלים. ייתכן שהרכזים והמנהלים מכירים יותר את הפוטנציאל הגלום בתכנית ואף יש להם תכניות בנוגע להמשך היישום, ותשובותיהם מבוססות אפוא גם על ראייה לעתיד ולא רק על מה שנעשה עד כה.

תפקיד לכל תלמיד

קודם לכן עסקנו בכלל המסגרות הבית-ספריות שבהן מיושמים עקרונות מפתח ה"ל"ב. לאחר שזיהינו כי "תפקיד לכל תלמיד" היא מסגרת היישום המרכזית, נרחיב עליה ונפרט את היקף השתתפותם של התלמידים במסגרת זו.

תכנית מפתח ה"ל"ב מציעה מגוון כלים, מודלים ומסגרות שמטרתם לסייע בטיפוחה של חברת ילדים פעילה ומעורבת מבחינה חברתית. כפי שכבר צוין, המסגרת "תפקיד לכל תלמיד" היא חלק מהותי בתכנית מפתח ה"ל"ב, הפועלת לעידוד ההתנהגות היום-יומית לאורם של ערכים. מסגרת זו מזמנת **לכל** תלמיד ותלמידה התנסות במילוי תפקיד כתורנים (תורן/נית היום בקבוצה, תורני השבוע בכיתה) ו/או כחברי ועדה (בוועדות כיתתיות, שכבתיות ורב-גילאיות). באופן זה התלמידים נעשים מעורבים מבחינה חברתית בתחומים מגוונים הנגזרים מאורח החיים הבית-ספרי, למשל: איכות הסביבה, אירועים בית-ספריים, ארגון הכיתה, בטיחות בדרכים וכו'. ההנחה שבבסיס "תפקיד לכל תלמיד" היא שתלמיד שמקבל עליו תפקיד במסגרת הבית-ספרית חש יותר מעורבות ושייכות לבית הספר, ותחושות אלו יכולות לתרום להעצמת תחושת המסוגלות שלו, להפחתת בעיות בהתנהגותו ואף לשיפור בהישגיו הלימודיים.

בלוח 12 מוצגים דיווחיהם של הרכזים החברתיים בדבר השאלה באיזו מידה בית הספר מזמן התנסות בתפקיד לכל תלמידיו .

לוח 12: יישום 'תפקיד לכל תלמיד' בבית הספר, לפי דיווחי רכזים חברתיים - שיעור המשיבים "במידה רבה- רבה מאוד"

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
79%	87%	95%	83%	88%	91%	בביה"ס מזמנים התנסויות במילוי תפקיד לכל התלמידים
176	38	41	175	43	46	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 12 עולה כי לפחות 79% מהרכזים מדווחים כי בבית ספרם נותנים לכל תלמיד הזדמנות למלא תפקיד. השיעור הגבוה ביותר של רכזים המדווחים על מתן הזדמנות זו לכלל התלמידים נמצא בבתי הספר ה'מדגימים', לאחריהם - בתי הספר ה'מיועדים להדגמה', ולבסוף שאר בתי הספר.

לא נמצאו הבדלים בין דיווחי הרכזים בשנת תשס"ח לבין דיווחיהם בשנת תשס"ט. נראה כי "תפקיד לכל תלמיד" יושם בבתי הספר באופן נרחב כבר בשנת היישום הראשונה, ולא חל שינוי בהיקפה של פעילות זו.

בראיונות בבתי הספר ה'מצליחים' עלה כי "תפקיד לכל תלמיד" יושם ברובם באופן נרחב בכלל הכיתות, וכלל את כל הילדים. כפי שציינה רכזת חברתית: "קודם רק החזקת קיבלו את התפקידים, והיום את כואה תלמידים חלשים מרימים את הראש, עם ביטחון עצמי, יש הצמח תלמידים בתפקידים שהם מאלפים". ולדברי רכזת אחרת: "יש הצמח של הילדים, אין ילד במית הספר שאין לו תפקיד, והם מקבלים חזקת על כק". היו בתי ספר שאף שיתפו את ההורים בהחלטה על התפקיד, ואחד מהם אף הרחיב מסגרת זו למעגל הבית: התלמידים קבעו לעצמם תפקיד שימלאו בבית, ולאחר מכן דיווחו בכיתה כיצד מילאו את התפקיד.

שגרירי מפתח הל"ב

מסגרת נוספת המוצעת בתכנית מפתח הל"ב, והמאפשרת אף היא לילדים להתנסות במילוי תפקיד, היא **'שגרירי מפתח הל"ב'**: ילדי כל הכיתה מוזמנים לפעול כשגרירים של הערך החודשי, בליווי המחנך/כת, במשך שבועיים בשנה. ה'שגרירים' מובילים את יישום הערך החודשי בבית הספר, תוך גיוס כלל התלמידים לפעילויות וללמידה סביב הערך הנדון, בשאיפה -

- ללמוד את הערך החודשי, בדגש על ההיבטים החברתיים-ערכיים בסילבוס של מפתח הל"ב.
- ליזום דרכים מגוונות ל"שגרור" הערך. דרכים אלו יכולות להיות: הקרנת מצגת/סרט, המחזה/העלאת הצגה, השמעת שירים, הכנת משחקים, הענקת מדליה/תעודה וכו'.
- לאתר יחידת זמן ומסגרת המתאימות ל"שגרור" הערך: במפקד הבוקר, בהפסקות.
- לקיים הליך דמוקרטי בשלבים השונים של פעילותם.
- לתעד את המהלך.
- לפרסם את תיעוד המהלך ואת תוצרי הלמידה וההתנסות.

מסגרת זו הוצעה לבתי הספר בשנת הלימודים תשס"ט (שנת היישום השנייה של התכנית), והיא מאפשרת לתלמידי כיתות א'-ו' להתניע מהלכים חברתיים-ערכיים המעודדים את באי בית הספר לפעול ברוח ערכי מפתח הל"ב ולהתנהג על פיהם הלכה למעשה.

בלוח 13 מוצגים נתונים על היקף הפעילות במסגרת 'שגרירי מפתח הל"ב' על פי **דיווחי המחנכים**.

לוח 13: הפעלת מסגרת 'שגרירי מפתח הל"ב' ליישום אחד מערכי התכנית, לפי דיווחי מחנכים -

שיעור המשיבים בחיוב

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
39%	53%	70%	האם כיתתך פעלה במסגרת "שגרירי מפתח הל"ב" ליישום אחד מערכי מפתח הל"ב?
298	34	40	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

כפי שעולה מלוח 13, בבתי הספר ה'מדגימים' שיעור גבוה יותר של מחנכים מדווחים כי הפעילו בכיתתם את שגרירי מפתח הל"ב, לאחר שהם בתי ספר 'מיועדים להדגמה', ולבסוף - שאר בתי הספר.

בשנת הלימודים תשס"ט ניתנה הדרכה על מסגרת 'שגרירי מפתח הל"ב' בהיקף של שיעורים בחודש ב- 313 בתי ספר יסודיים, מתוכם 289 בתי ספר ממלכתיים דוברי עברית (המשתייכים לאוכלוסיית המחקר הנוכחי). יש לציין כי פעילות השגרירים הוצעה לכלל בתי הספר, אולם לא לכולם ניתנה התמיכה ההדרכתית.

בלוח 14 מוצג שיעור המחקרים המדווחים על יישום שגרירי מפתח ה"ב בכיתתם - בהשוואה בין בתי ספר שקיבלו הדרכה לבין בתי ספר שלא קיבלו הדרכה.

לוח 14: פעילות במסגרת 'שגרירי מפתח ה"ב' ליישום אחד מערכי התכנית, לפי דיווחי מחנכים בהתפלגות לפי קבלת הדרכה - שיעור המשיבים בחיוב

מחנכים תשס"ט		
בתי ספר ללא תמיכה	בתי ספר שקיבלו תמיכה הדרכתית	
30%	62%	האם כיתתך פעלה במסגרת 'שגרירי מפתח ה"ב' ליישום אחד מערכי מפתח ה"ב?
219	153	מספר המשיבים

מלוח 14 עולה כי בבתי ספר שקיבלו הדרכה, אכן יותר מחנכים מדווחים על יישום פעילות זו בכיתתם. עם זאת אפשר לראות כי כשליש מהמחנכים בבתי הספר שלא קיבלו תמיכה זו מיישמים את שגרירי מפתח ה"ב גם ללא ההדרכה הייעודית, ולעומת זאת 40% מהמחנכים בבתי הספר שכן קיבלו הדרכה ייעודית אינם מיישמים פעילות זו. משמעות הנתונים היא שאפשר להפעיל את שגרירי מפתח ה"ב גם ללא הדרכה, אולם ההדרכה מעלה את הסיכוי שמסגרת זו אכן תיושם בבית הספר.

מחנכים שדיווחו כי כיתתם פעלה במסגרת שגרירי מפתח ה"ב נשאלו על תרומתה של פעילות זו בכמה היבטים. בלוח 15 מוצגים נתונים על אודות תפיסת המחנכים בדבר תרומתה של פעילות השגרירים.

לוח 15: תפיסת תרומתה של פעילות במסגרת 'שגרירי מפתח ה"ב', לפי דיווחי מחנכים שהעידו כי כיתתם פעלה במסגרת זו - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
95%	100%	93%	אווירה נעימה ושיתוף פעולה בין תלמידים
88%	94%	89%	התנסות חווייתית בערך החודשי
87%	94%	89%	למידת הערך החודשי והבנתו
126	18	28	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

כאשר מספר המשיבים קטן מ-20 יש לקרוא את הנתונים בזהירות ולהימנע מהסקת מסקנות גורפות

מלוח 15 ניתן ללמוד שלפחות 87% מהמחנכים שהפעילו בכיתתם את 'שגרירי מפתח ה"ב' מעריכים כי הפעילות של הכיתה במסגרת זו תרמה במידה רבה או רבה מאוד לשלושת ההיבטים שנבדקו: אווירה נעימה ושיתוף פעולה בין תלמידים, התנסות חווייתית בערך החודשי ולמידת הערך החודשי והבנתו.

בלוח 16 מוצגים נתונים על תפיסת המחנכים בדבר תרומתה של פעילות השגרירים, בהשוואה בין בתי ספר שקיבלו הדרכה לבין בתי ספר שלא קיבלו הדרכה.

לוח 16: תפיסת תרומתה של פעילות במסגרת 'שגרירי מפתח הל"ב', לפי דיווחי מחנכים שהעידו כי כיתתם פעלה במסגרת זו, בהתפלגות לפי קבלת הדרכה - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט		
בתי ספר שקיבלו תמיכה הדרכתית	בתי ספר ללא תמיכה	
94%	97%	אווירה נעימה ושיתוף פעולה בין תלמידים
97%	78%	התנסות חווייתית בערך החודשי
97%	80%	למידת הערך החודשי והבנתו
97	65	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

נתוני לוח 16 מעלים כי כמעט כל המחנכים שיישמו, על פי דיווחיהם, את שגרירי מפתח הל"ב בכיתתם חשים כי פעילות זו תרמה במידה רבה לאווירה נעימה ולשיתוף פעולה בין התלמידים, בלי קשר להדרכה שניתנה או לא ניתנה לבית הספר. אולם בבתי הספר שקיבלו הדרכה, יותר מחנכים תופסים את הפעילות כבעלת תרומה של ממש מבחינת הלמידה של הערך החודשי והבנתו וכן ההתנסות החווייתית בערך החודשי. מכאן אפשר להסיק כי פעילות השגרירים נתפסת בעיני כלל המחנכים כפעילות חווייתית התורמת לגיבוש הכיתה, אולם להדרכה יש ערך מוסף המשפר את הלמידה וההבנה של התלמידים בהקשר של הערך החודשי.

מעבר לממצאים שעלו בסקרים בנושא שגרירי מפתח הל"ב, גם בראיונות בבתי הספר ה'מצליחים' ניכר כי המנהלים והרכזים מייחסים למסגרת זו חשיבות רבה ביישום והטמעה של תכנית מפתח הל"ב. רכזת באחד מבתי ספר הללו ציינה כי השגרירים הם הכוח המשמר את רמת העשייה הבית-ספרית וסוחף בכל חודש אנשים נוספים לעשייה: *"כל פעם השגרירים יוצרים להבה קטנה שמדליקה עוד אנשים במית הספר... הם שומרים על האחיד".* פעילות זו אף צוינה בשל יכולתה לתרגם למעשים את החומר הנלמד בנושא הערכים, כפי שתיארה זאת אחת הרכזות: *"השגרירים תפקידם לקחת את הערכים ולהפוך אותם להלכה למעשה. זה די לדבר בסיסמאות. ילדים לומדים את הערכים, אבל צריך להפוך את כל הידע שלהם למעשה".* בתהליך איסוף הנתונים האיכותניים התרשמו המראיינים כי פעילות השגרירים משיגה כמה מטרות מרכזיות:

1. הפעלה של כלל בית הספר בפעילויות הקשורות לערך החודשי
2. הרחבת מעגל השותפים המחויבים לתכנית מפתח ה"ב בפרט ולתחום החברתי-ערכי בכלל
3. יישום אקטיבי, הלכה למעשה, של הערכים הנלמדים

לצד השאלות על המסגרות הבית-ספריות העיקריות ליישום תכנית מפתח ה"ב (כגון "תפקיד לכל תלמיד" ושגרירי מפתח ה"ב) נשאלו המנהלים והרכזים החברתיים אם הם הפעילו מסגרות נוספות ליישום התכנית. 63 רכזים חברתיים (25%) בשנת תשס"ח, 16 רכזים (6%) בשנת תשס"ט ו-23 מנהלים (9%) ציינו מסגרות יישום נוספות לתכנים, לכלים או לערכים מתוך תכנית מפתח ה"ב בבית הספר. מתוך תשובותיהם אפשר לציין את דרכי היישום הבאות:

- במסגרת פעילות כיתתית (13 רכזים בתשס"ח ו- 6 מנהלים).
- שיעורים מקצועיים במערכת השעות (כולל: שפה, מתמטיקה, ספרות, תנ"ך מוזיקה, חינוך גופני) ובתכנית הלימודים באופן כללי (10 רכזים בתשס"ח ו- 6 מנהלים).
- במסגרת הפעלות/ פרויקטים בית-ספריים כגון: ימי ספורט, טיולים (6 רכזים בתשס"ח ו-2 בתשס"ט).
- במסגרת פעילויות שונות של צוות המורים - השתלמויות, ישיבות, 'תפקיד לכל מורה', השיח בחדר המורים (4 רכזים בתשס"ח ו- 3 מנהלים).
- במסגרת פתרון בעיות חברתיות/ סכסוכים/ קונפליקטים/ גישור (4 מנהלים, רכז אחד בתשס"ח ו-3 רכזים בתשס"ט).
- התכנית והערכים שבבסיסה הם ציר מרכזי בהתנהלות הבית-ספרית השוטפת: אחד הרכזים ציין שהם 'השלד הבית-ספרי שמכוון את העשייה הבית-ספרית'; רכזים אחרים אמרו כי הם 'מעצבים את תפיסת העולם של הצוות' ושהם 'בסיס לקביעת יעדים ומטרות'; ומנהל אחד ענה כי התחום הוא ציר מרכזי בהתנהלות בית הספר (3 רכזים בתשס"ח ו-5 רכזים בתשס"ט ומנהל אחד).

רצינו לבחון אם היישום של תכנית מפתח ה"ב בא לידי ביטוי גם באופן חזותי ונראה לעין בבית הספר. בלוח 17 מוצגים דיווחיהם של **הרכזים החברתיים ומנהלי בתי הספר** בנוגע לשאלה באיזו מידה קיימות בבית הספר פינות מתעדכנות המשקפות את הלמידה ואת ההתנסות בתכנית מפתח ה"ב.

לוח 17: קיום פינות מתעדכנות בבית"ס המשקפות את הלמידה וההתנסות בתכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מנהלים ורכזים חברתיים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
מדיגמים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר*	מדיגמים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר*	מדיגמים	מיועדים להדגמה	כלל בתי הספר*	
76%	72%	64%	76%	71%	58%	71%	74%	62%	בבית"ס קיימות פינות מתעדכנות המשקפות את הלמידה וההתנסות בתכנית
46	43	175	41	38	176	43	39	168	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגמים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 17 עולה כי כ-60%-75% מהרכזים ומהמנהלים ציינו שבבית הספר קיימות פינות מתעדכנות המשקפות את הלמידה וההתנסות בתכנית מפתח ה"ב. לא היה הבדל של ממש בין הדיווחים בתשס"ח לבין הדיווחים בתשס"ט.

עוד עולה מלוח 17 כי פינות מתעדכנות הרלוונטיות למפתח ה"ב קיימות יותר בבתי הספר ה'מדגמים' וה'מיועדים להדגמה', בהשוואה לשאר בתי הספר.

לסיכום, על סמך דיווחי המנהלים, הרכזים והמחנכים נראה כי המסגרות הבית-ספריות המרכזיות שבהן מיישמים רעיונות או ערכים מתוך תכנית מפתח ה"ב הן: "תפקיד לכל תלמיד", "שגרירי מפתח הלב", מפגשים עם נציגי התלמידים וטקסים או אירועים מיוחדים. יישום רעיונות/כלים/ערכים של התכנית נעשה יותר במסגרת הפנים בית-ספרית, כלומר בפעילויות עם התלמידים, ופחות במעגל הרחב יותר הכולל הורים וקהילה.

שתי מסגרות יישומיות מרכזיות בתכנית מפתח ה"ב הפועלות לעידוד ההתנהגות היום-יומית לאורם של ערכים הן: "תפקיד לכל תלמיד" ו"שגרירי מפתח הלב". הממצאים מעידים כי אכן בשטח מסגרות אלה הן חלק מרכזי ביישום התכנית בבתי הספר ובכיתות, והן תורמות רבות ליישום והטמעה מוצלחים של התכנית.

על פי דיווחי המחנכים, בבתי ספר שקיבלו השנה הדרכה בנוגע ל"שגרירי מפתח הלב" מיישמים יותר פעילות זו, והמחנכים חשים שהם מפיקים מפעילות זו יותר למידה והבנה של התלמידים בתחום החברתי-ערכי.

3.2.3 הרכז החברתי בהקשר של תכנית מפתח הל"ב

עד כה סקרנו את מסגרות היישום של תכנית מפתח הל"ב, וראינו היכן עקרונותיה באים לידי ביטוי. רצינו להרחיב ולהבין מיהם בעלי התפקידים העוסקים ביישום התכנית. בדקנו סוגיה זו הן מנקודת מבטם של המנהלים והן מנקודת מבטם של המחנכים. בלוח 18 מוצגים **דיווחי המנהלים** בדבר הגורמים העיקריים האחראים להטמעת תכנית מפתח הל"ב בבית הספר.

לוח 18: הגורמים העיקריים האחראים להטמעת תכנית מפתח הל"ב בבית הספר, לפי דיווחי מנהלים

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	בתי ספר מדגימים	
95%	100%	100%	הרכז/ת החברתי
33%	33%	49%	המנהל/ת
25%	31%	21%	מורה או מספר מורות מחנכות
14%	10%	5%	היועצת
4%	5%	0%	צוות מורים שהוקם לשם כך
1%	0%	0%	רכז/ת השכבה או מספר רכזי שכבה
171	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מדיווחי המנהלים המוצגים בלוח 18 עולה כי הרכז החברתי הוא הגורם האחראי החשוב ביותר להטמעת התכנית כמעט בכל בתי הספר. גורמים אחראים נוספים להטמעת התכנית הם (בסדר יורד): מנהל בית הספר, מורות בצוות בית הספר והיועצת. בבתי ספר 'מדגימים', שיעור המנהלים המדווחים כי הם עצמם הגורם העיקרי האחראי להטמעת התכנית גבוה משיעורם בשתי קבוצות המחקר האחרות.

בלוח 19 מוצגים **דיווחי המחנכים** בדבר הגורמים הבית-ספריים המסייעים להם ביישום התכנית בכיתתם.

לוח 19: מידת הסיוע של בעלי תפקידים בביה"ס ליישום תכנית מפתח הל"ב, לפי דיווחי מחנכים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
70%	79%	82%	הרכז/ת החברתית בבית הספר
36%	33%	44%	מנהל/ת בית הספר
26%	18%	28%	איש צוות אחר מבית הספר
287	33	39	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

נתוני לוח 19 מעלים כי הרכז החברתי הוא הגורם המסייע ביותר למחנכים ליישם את התכנית בכיתתם. עם זאת, רק 70%-82% מהמחנכים מדווחים כי הרכז מסייע להם במידה רבה או רבה מאוד. בהתחשב בעובדה שמשנת תשס"ח היישום וההטמעה של תכנית מפתח ה"ב" אמורים להיות חלק מהותי מתפקידו של הרכז, וסיוע והדרכה למורים הם נדבך מרכזי ביישום התכנית והטמעתה, יש לשקול אם נתון זה גבוה מספיק. עם זאת יש להביא בחשבון את ממצאי המחקר האיכותני, ולפיהם בשנה השנייה ליישום התכנית, בהשוואה לשנה הראשונה, המחנכים (גם אם לא כולם) חשים עצמאות רבה יותר והם נזקקים פחות לתמיכת הרכזים החברתיים.

שליש עד 44% מהמחנכים ציינו כי המנהל מסייע להם במידה רבה או רבה מאוד ביישום התכנית. נתונים אלו עולים בקנה אחד עם שיעורי המנהלים שדיווחו כי הם הגורם העיקרי האחראי על הטמעת התכנית בבית הספר (ראו לוח 18). נתון זה מעיד על שיעור בתי הספר שבהם המנהל מעורב באופן מהותי ביישום התכנית עד רמת המחנכים. כפי שאפשר לראות, בבתי הספר ה'מדגימים' יותר מנהלים מעורבים באופן משמעותי בהטמעת התכנית, בהשוואה לעמיתיהם בבתי הספר ה'מיועדים להדגמה' ובשאר בתי הספר.

לאחר שזיהינו (כמצופה) כי הרכז החברתי אכן נתפס כגורם העיקרי והמשמעותי ביותר בהטמעת התכנית, רצינו לברר מהן הפעולות שהוא נוקט בכל הנוגע לתכנית. בלוח 20 מוצגים **דיווחי הרכזים החברתיים** בדבר הפעולות שהם נוקטים בבית הספר בהקשר של תכנית מפתח ה"ב".

לוח 20: ביצוע פעולות שונות ע"י הרכזים החברתיים בהקשר של תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחיהם - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
96%	97%	98%	100%	100%	94%	ארגון החומרים של התכנית כך שיהיו נגישים לכל המורים
71%	84%	86%	84%	91%	94%	עדכון שוטף של המנהל לגבי התכנית ויישומה
64%	82%	86%	71%	93%	93%	עדכון שוטף של הצוות הניהולי לגבי התכנית ויישומה
76%	89%	93%	71%	84%	87%	איסוף חומרים, בניית הפעולות או יצירת התאמות לצרכי בית הספר
47%	68%	71%	63%	79%	67%	מעקב ובקרה אחר האופן בו מיישמים המורים את התכנית
56%	82%	74%	62%	79%	57%	הדרכה וליווי פרטניים של מחנכים
55%	74%	74%	56%	65%	69%	תיעוד הנעשה בתכנית מפתח ה"ב"
164	37	42	174	41	44	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

כפי שעולה מלוח 20, רובם המוחלט של הרכזים החברתיים (יותר מ-93%), מכל קבוצות המחקר, דיווחו כי הרכז מארגן את חומרי הלימוד של התכנית כך שיהיו נגישים לכולם. מרכיבים דומיננטיים נוספים בתפקיד הרכזים הם: עדכון שוטף של המנהל והצוות הניהולי לגבי התכנית ואיסוף חומרים, בניית הפעילות ויצירת התאמות לצורכי בית הספר. על פי הדיווחים, שיעור קטן יותר של רכזים מקיימים מעקב, בקרה ו**תיעוד** וכן מפגשים פרטניים עם מחנכים.

מהממצאים מצטייר כי באופן כללי הרכזים החברתיים בבתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים' להדגמה' ציינו יותר שהרכז עושה כל אחת מהפעולות, בהשוואה לרכזים בכלל בתי הספר. אפשר להסיק כי הרכזים בשתי הקבוצות הללו פעילים יותר בכל הנוגע לתכנית מפתח ה"ב, בהשוואה לרכזים בכלל בתי הספר.

מדיווחי הרכזים לא עולה כי חל שינוי של ממש בפעולות הרכז במהלך השנה השנייה ליישום התכנית לעומת השנה הראשונה. השינוי המהותי היחיד שדווח על ידי הרכזים הוא שבבתי ספר 'מדגימים', בשנת היישום השנייה הרכז מרבה יותר לעסוק בהדרכה ובליוי פרטניים של מחנכים.

יש לציין כי פעולה מרכזית ומשמעותית בתפקידו של הרכז החברתי היא הדרכה של צוות המורים בבית הספר בכל הנוגע לתכנית. בשל חשיבותה ומרכזיותה של ההדרכה מוקדש לכך פרק שלם בהמשך הדוח (ראו פרק 3.5), אי לכך נושא זה אינו מפורט בפרק הנוכחי.

בראיונות העומק בבתי ספר 'מצליחים' דיווחו הרכזים כי הם מספקים למורים חומרי למידה נוספים שאינם כלולים בערכות של התכנית, ומסייעים למורים בעניינים טכניים כגון צילומים והדפסות צבע. כפי שתיארה אחת הרכזות: *"אני האחראית, גם טכנית, שיהיו חומרים לאורות, ואם יש מחסור במשהו, לחפש, קלסר, צרף מסוים, דפיס מסוימים שחסר להם. מאגר לזה גם מביאים מההשתלמויות ומצאמים להם חומרים, זאת אומרת זה בנוסף לקלסר ומה שאנחנו מקבלות בשבוע של מפתח ה"ב מביאות עוד חומרים".* עוד עלה כי הרכזים אחראים על תכנון הפעילות החברתית-ערכית ברמה הבית-ספרית, משקיעים מאמצים בהעלאת המוטיבציה בקרב המורים, ומגישים סיוע בעיצוב פינות כיתתיות ופינות מתעדכנות בית-ספריות הקשורות לתכנית מפתח ה"ב ולערכיה.

נזכיר כי מהנתונים הכמותיים שנאספו (ראו לוח 20) עלה כי הרכזים נוטים פחות לבצע פעולות הקשורות למעקב, בקרה ותיעוד. גם בראיונות האיכותניים נמצא כי קיים קושי בביצוע פעולות אלו. מדבריהם של מקצת המנהלים והרכזים החברתיים אפשר ללמוד כי הבקרה הישירה על ביצוע התכנית בידי המורים לא צלחה. בתי ספר שדרשו מהמורים לדווח בכתב על ביצוע התכנית בשנה הראשונה, לא הצליחו לקבל דיווחים מספקים וחדלו לדרוש זאת בשנה השנייה. לעומת זאת, בקרה עקיפה באמצעות סבב דיווח בישיבות מורים, תצפיות בשיעורים לפי הזמנה ושיחות עם תלמידים אכן הצליחה והפכה להיות אמצעי הבקרה הבלעדי, כמעט, על ביצוע התכנית בכיתות. בהשתלמויות לרכזים אפשר להציע בקרה מסוג זה לכלל בתי הספר.

לסיכום, המנהלים והמחנכים מדווחים כי הרכז החברתי הוא הגורם האחראי העיקרי בהטמעת התכנית כמעט בכל בתי הספר. גורם אחראי מרכזי נוסף להטמעת התכנית הוא מנהל בית הספר. בבתי ספר 'מדגימים', שיעור המנהלים והמחנכים המדווחים כי המנהל הוא הגורם המרכזי ליישום התכנית גבוה משיעורם בשתי קבוצות המחקר האחרות.

יש לציין כי 20% מהמחנכים בבתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים' להדגמה, ו-30% מהמחנכים בשאר בתי הספר, אינם חשים כי הרכז החברתי מסייע בידם במידה רבה או רבה מאוד ליישם את התכנית. בהתחשב בעובדה שזה תפקידו של הרכז החברתי, מומלץ לחשוב כיצד אפשר לסייע בידו להגיע עד אחרון המחנכים. עם זאת יש להביא בחשבון את ממצאי המחקר האיכותני ולפיהם בשנת היישום השנייה מקצת המחנכים עצמאיים יותר ונזקקים פחות לתמיכת הרכזים החברתיים, בהשוואה לשנת היישום הראשונה.

על פי **דיווחי המנהלים והרכזים**, התפקידים העיקריים שהרכז החברתי מבצע הם (בסדר יורד): **ארגון חומרי הלימוד של התכנית כך שיהיו נגישים לכולם, עדכון שוטף את המנהל והצוות הניהולי לגבי התכנית ויישומה, איסוף חומרים, בניית הפעולות ויצירת התאמות לצורכי בית הספר.** פעולות הנעשות פחות בידי הרכזים (על סמך הדיווחים בסקרים הטלפוניים) הן מעקב, בקרה ותיעוד וכן מפגשים פרטניים עם מחנכים. הקושי בביצוע מעקב ובקרה עולה גם מראיונות העומק עם הרכזים והמנהלים בבתי ספר 'מצליחים'.

באופן כללי, רכזים חברתיים מקבוצת ה'מדגימים' ומקבוצת ה'מיועדים' להדגמה ציינו כי הרכז עושה כל אחת מהפעולות שצוינו בסקרים יותר משציינו זאת רכזים מכלל בתי הספר. אפשר להסיק כי בבתי ספר אלו הרכז החברתי פעיל יותר בכל הנוגע לתכנית מפתח ה"ב, בהשוואה לרכזים בשאר בתי הספר.

3.2.4 תמיכת המנהל ומעורבותו ביישום התכנית

תמיכתו של מנהל בית הספר חיונית והכרחית בהחדרה של כל תכנית או שינוי לבית הספר. אולם אפשר לומר כי בהטמעת תכנית מפתח ה"ב תמיכה זו חשובה שבעתיים, מפני שהתכנית משפיעה על חייהם של כל באי בית הספר: התלמידים, הצוות החינוכי וההורים, ויישומה מחייב שינוי בתפיסת תחום החינוך החברתי-ערכי של כל הצוות החינוכי. כבר ראינו בסעיף הקודם כי המנהל משמש דמות מרכזית בהטמעת תכנית מפתח ה"ב, מעבר לרכז החברתי. בסעיף הנוכחי נפרט בנוגע למידת התמיכה והמעורבות של המנהל בתהליך היישום וההטמעה של תכנית מפתח ה"ב בבית ספרו.

בלוח 21 מוצגים **דיווחי הרכזים** בדבר מידת התמיכה שהם מקבלים ממנהל בית הספר לצורך יישום התכנית.

לוח 21: תמיכת המנהל ברכז לשם יישום תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי רכזים חברתיים -

שיעור המשיבים "במידה רבה-מאוד"

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
82%	89%	95%	87%	91%	96%	את/ה כרכז/ת מקבל/ת תמיכה מהמנהל/ת למהלכים הנדרשים ליישום התכנית
175	38	42	178	43	46	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 21 עולה כי רוב הרכזים החברתיים (82% ויותר) מדווחים שהם מקבלים תמיכה מהמנהל במהלכים הנדרשים ליישום תכנית מפתח ה"ב. אין הבדל בין הדיווחים בשנת תשס"ח לבין הדיווחים בשנת תשס"ט. בבתי הספר ה'מדגימים', שיעור הרכזים המדווחים על קבלת תמיכה מהמנהל גבוה בהשוואה לשיעורם בשאר בתי הספר.

בלוח 22 מוצגים נתונים בדבר עדכון שוטף של המנהל על ידי רכז התכנית בנוגע ליישום תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי המנהלים.

לוח 22: עדכון שוטף של המנהל ע"י רכז התכנית בנוגע ליישומה, לפי דיווחי מנהלים

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	בתי ספר מדגימים	
98%	100%	100%	במסגרת פגישות עבודה שוטפות
73%	77%	74%	במסגרות לא פורמליות, כמו שיחות מסדרון וכו'
6%	3%	2%	במסגרת אחרת
157	43	46	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 22 עולה תמונה ולפיה בכל בתי הספר נערכו בשנת הלימודים תשס"ח פגישות עבודה שוטפות של הרכז והמנהל לצורך עדכון בנוגע ליישום התכנית. כמו כן, בכ-75% מבתי הספר נערכו שיחות לא פורמליות בין הרכז למנהל.

בלוח 23 מוצגים נתונים בדבר תדירות השימוש של המנהלים באמצעים שונים כדי להתעדכן בנעשה במסגרת יישום התכנית בבית הספר ובכיתות, לפי דיווחיהם.

לוח 23: תדירות השימוש של מנהלים באמצעים שונים כדי להתעדכן בנעשה במסגרת יישום התכנית בבית הספר ובכיתות, לפי דיווחיהם - שיעור המשיבים "לעתים קרובות-מדי פעם"

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	בתי ספר מדגימים	
92%	90%	95%	שיחות עם מחנכים בנושא יישום התכנית
83%	87%	93%	שיח עם המדריכה החברתית אודות יישום התכנית
87%	85%	88%	בדיקת התכנית התקופתית של המחנכים
85%	80%	88%	מעקב אחר תיקי הכיתות או התכנית הכיתתית
76%	87%	84%	עיון במשובים או במיפויים כיתתיים או בית-ספריים העוסקים במפתח ה"ב"
65%	82%	79%	צפייה בהעברת שעת חינוך במסגרת מפתח ה"ב בכיתות
72%	90%	81%	שיחות עם הורים ו/או תלמידים בנושאים הקשורים ליישום התכנית
165	39	43	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

נתוני לוח 23 מראים כי שיעור גבוה של מנהלים בשלוש קבוצות בתי הספר מדווחים כי הם עורכים שיחות עם המחנכים ועם המדריכה החברתית (מטעם המחלקה לחינוך לחיים בחברה) בנושא יישום התכנית, וכן עורכים מעקב באמצעות בדיקת תכנית תקופתית, תיקי כיתה ועיון במשובים כיתתיים. שיעור גבוה יותר של מנהלים בבתי הספר 'המדגימים' וה'מיועדים להדגמה', בהשוואה לעמיתיהם בשאר בתי הספר, מדווחים על ביצוע תצפיות בהעברת שעת חינוך במסגרת התכנית ועל קיום שיחות עם הורים ו/או תלמידים בנושאים הקשורים לתכנית.

מתוך הראיונות בבתי הספר שהוגדרו 'מצליחים' (נזכיר כי כולם בתי ספר 'מדגימים') עולה כי מנהלי בתי הספר שרואיינו מחויבים לתכנית ותומכים בה הן בהצהרות והן במעשים. בעבור רבים מהם החינוך החברתי הוא דרך חיים והם מאמינים בו בכל לבם. כפי שאפשר להתרשם מהדברים הבאים, שנאמרו מפי כמה מהמנהלות: "אני מתחברת לאורח החיים הזה. ברגע שיש התחברות לנולד, יש סחיפה על חדר המורים ובית ספר כולל". "אני מאוד חברתית בתפיסה שלי. לא סתם בית הספר מוביל מצורבות חברתית. ככה אני חושבת שאפשר להטביע חותם על דור הצעיר. מאז שנכנסתי לניהול הבאתי את הרוח הזו". גם הרכזות מדווחות על שפע רב של פעולות התומכות בתכנית ומקדמות אותה, ואשר ננקטו על ידי מנהלי בתי הספר, כדלקמן: "המנהלת היא המובילה ובלעדיה התכנית לא הייתה ממריאה בבית הספר. כל דבר שאני רוצה ומבקשת היא מסכימה. זה נראה למורים - הם רואים את המחויבות שלה. כשהמורים רואים מה שהיא מאפשרת לי זה מעביר מסר". "המנהלת שלי נותנת אפשרות, זמן, במה - כל מה שצריך, לא משנה אם זו תהיה התקופה החלוצה ביותר, מפתח ה"ב יקבל את המקום שלו".

באופן כללי, נתוני הסקרים מעידים כי בכל בתי הספר קיימת תמיכה גבוהה של המנהלים בתכנית ובמהלכים הנדרשים ליישומה; עם זאת אפשר להתרשם כי בבתי הספר ה'מדגימים' התמיכה גדולה יותר. כמו כן, בראיונות האיכותניים ניכר כי למנהלים מחויבות ומעורבות גבוהות מאוד לתחום החברתי-ערכי בכלל ולתכנית מפתח ה"ב בפרט. המראיינים שביקרו בבתי הספר ה'מצליחים' התרשמו כי מדובר במנהלים בעלי גישה חברתית-ערכית משמעותית המוטמעת בעשייה החינוכית בבית הספר, מנהלים המחויבים לתכנית ותומכים בה הן בהצהרות והן במעשים.

על סמך זאת אפשר לשער כי מאפיין זה הוא תנאי הכרחי להטמעה וליישום מוצלחים ומשמעותיים של תכנית מפתח ה"ב בבית הספר. לפיכך, מובילי תכנית מפתח ה"ב צריכים להביא בחשבון שקהל היעד המשמעותי ביותר בעבורם הוא אוכלוסיית מנהלי בתי הספר. כדי לאפשר יישום נרחב של התכנית, יש לגייס ולרתום את מנהלי בתי הספר לתחום החברתי-ערכי בכלל ולתכנית מפתח ה"ב בפרט.

לסיכום, רוב הרכזים החברתיים (כ-85% ויותר) מדווחים כי הם מקבלים **תמיכה מהמנהל** במהלכים הנדרשים ליישום תכנית מפתח ה"ב. בבתי הספר ה'מדגימים' שיעור הרכזים המדווחים על קבלת תמיכה מהמנהל גבוה בהשוואה לשיעורם בשאר בתי הספר.

יותר מ-75% מהמנהלים מדווחים על **שימוש באמצעים שונים לצורך התעדכנות** בדבר יישומה של תכנית מפתח ה"ב בבית הספר ובכיתות.

בראיונות העומק בבתי ספר 'מצליחים' ניכר כי למנהלים מחויבות ומעורבות גבוהות מאוד לתחום החברתי-ערכי ולתכנית מפתח ה"ב. המראיינים שביקרו בבתי הספר ה'מצליחים' התרשמו כי מדובר במנהלים בעלי גישה חברתית-ערכית יוצאת דופן. המנהלים בבתי הספר הללו מחויבים לתכנית ותומכים בה הן בהצהרות והן במעשים, ובעבור רבים מהם החינוך החברתי הוא דרך חיים והם מאמינים בו בכל לבם. על סמך זאת אפשר לשער כי מאפיין זה הוא תנאי חיוני להטמעה וליישום מוצלחים ומשמעותיים של תכנית מפתח ה"ב בבית הספר. לפיכך, מובילי תכנית מפתח ה"ב צריכים להביא בחשבון שקהל היעד המשמעותי ביותר בעבורם הוא אוכלוסיית מנהלי בתי הספר. **כדי לאפשר יישום נרחב של התכנית, יש לגייס ולרתום את מנהלי בתי הספר לתחום החברתי-ערכי בכלל ולתכנית מפתח ה"ב בפרט.**

3.2.5 המחנך בהקשר של תכנית מפתח הל"ב

עד כה הצגנו את תפקידי הרכז והמנהל בהקשר של תכנית מפתח הל"ב ברמה הבית-ספרית הכוללת. רצינו לבחון את הפעילות הנעשית ברמת הכיתה, ופנינו למחנכים כדי לעמוד על הפעולות שהם נוקטים בכיתה בנוגע ליישום תכנית מפתח הל"ב.

בלוח 24 מוצגים **דיווחי המחנכים** בנוגע למידה שבה הם נוקטים פעולות שונות במהלך יישומה של תכנית מפתח הל"ב בכיתתם.

לוח 24: ביצוע פעולות שונות ע"י המחנכים בהקשר של תכנית מפתח הל"ב, לפי דיווחיהם - שיעור המשיבים "במידה רבה-מאוד"

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	
73%	79%	83%	לימוד חומרי ההוראה של כיתתך הנכללים במפתח הל"ב
82%	82%	85%	התאמת החומרים <u>הקיימים</u> במפתח הל"ב לצרכי כיתתך
55%	52%	65%	יצירת חומרים והעלאת רעיונות <u>נוספים</u> לאלה שקיימים במפתח הל"ב בהתאם לצרכי כיתתך
295	33	40	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 24 עולה כי כ-80% מהמחנכים מדווחים כי הם מתאימים את החומרים הקיימים לצרכי כיתתם ומלמדים את חומרי ההוראה של התכנית. פחות מחנכים (52%-65%) מדווחים כי הם יוצרים חומרים ומעלים רעיונות נוספים על אלה הקיימים בתכנית.

ממצאים אלו נתמכים גם בראיונות העומק בבתי ספר 'מצליחים', כפי שהיטיבה לתאר אחת הרכזות: "אתה גם תמצא מורה חרוצה כן? שפצמית אומרת יש לי שיר ממקום אחר וצוה בו שימוע, אבל זה בודדות, הרוב משתמשות במה שיש ולא בכל החומר, כי ברוב המקרים השעה לא מספיקה... מורה יודעת לבחור מה מתאים לה, מה מתאים לתלמידים שלה, יש פה צניין של בחירה גם בתכנים וגם בכמויות". רכזת אחרת ציינה: "בדרך כלל המורות בוחרות מתוך רשימת ההפצלות של אותו החודש ולוקחות מה שמתאים להן". תיאורים אלו ממחישים כי המחנכים בעיקר עושים התאמה של החומרים הקיימים לכיתתם.

לסיכום, רוב המחקנים (כ-80%) מדווחים כי הם מתאימים את החומרים הקיימים לצורכי כיתתם ומלמדים את חומרי ההוראה של התכנית. פחות מחנכים (52%-65%) מדווחים כי הם יוצרים חומרים ומעלים רעיונות נוספים על אלה הכלולים בתכנית. אחד ממרכיבי התכנית הוא גמישות, והמחלקה לחיים לחינוך בחברה משקיעה מאמצים להעביר את המסר ולפיו אפשר ליישם את הרעיונות והערכים של התכנית במגוון דרכים שאינן מתוארות בחומרי ההוראה והלמידה הרשמיים, בהתאם לצורכי בית הספר והכיתה. הנתונים מראים כי 52%-65% מהמחקנים מדווחים כי הם אכן מביאים חומרים ורעיונות שאינם כלולים בחומרי הלמידה של התכנית. אף שזהו שיעור לא מבוטל של מחנכים, בהתחשב בעובדה שהתכנית נמצאת בשלבי יישום ראשוניים, אפשר להעלות כמה השערות בדבר הסיבה לכך שמדובר בפעולה שאינה שכיחה מאוד בקרב המחקנים:

1. התכנית עשירה ומערכי השיעור הקיימים מספקים, כך שאין צורך שהמחנך יוסיף מעבר להם.
2. המסר ולפיו מומלץ שמחנך ישלב רעיונות וחומרים נוספים אינו מחלחל בכל בתי הספר עד רמת המחנך.
3. ביטוי היצירתיות של מורים דורש רצון והשקעת זמן. סביר להניח כי מקצת המורים אינם חשים מחויבות גבוהה לתחום החברתי-ערכי ולתכנית מפתח ה"ב", ואינם מוכנים להשקיע רבות בהכנת השיעור.
4. התכנית עודנה בשלבי יישום ראשוניים, והמחקנים עדיין "בודקים" אותה ואת התאמתה לכיתתם. ייתכן שלאחר היכרות טובה עמה והתנסות בכמה ממערכי השיעור הם יהיו מסוגלים להוסיף חומרים משל עצמם.

3.3 השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב

פרק זה מתאר את תפיסות הרכזים המנהלים והמחנכים בדבר השפעותיה של תכנית מפתח ה"ב על התלמידים, על המחנכים ועל תחום החינוך החברתי בבית הספר. יש להתייחס להשפעות הנתפסות בזהירות רבה, משתי סיבות: א. הזמן הקצר בין תחילת יישומה של התכנית לבין עריכת המחקר הזה. ב. המחקר בדק השפעות נתפסות, כלומר מדובר במדדים סובייקטיביים ולא אובייקטיביים. בטרם נציג את ההשפעות הנתפסות של התכנית, נתאר את סטטוס החינוך החברתי-ערכי בבתי הספר טרם הפעלתה של תכנית מפתח ה"ב.

3.3.1 סטטוס החינוך החברתי-ערכי לפני יישום תכנית מפתח ה"ב

בסעיף זה תוצג תמונת מצב של הנעשה בבתי הספר בתחום החברתי-ערכי לפני הפעלת התכנית במערכת החינוך, בניסיון לזהות את התמורות שחוללה התכנית בבתי הספר ואת תרומותיה. בלוח 25 מוצגים **דיווחי המנהלים** בנוגע להקצאת שעה קבועה לחינוך חברתי-ערכי במערכת לכיתות בית הספר **בשנתיים שקדמו ליישום תכנית מפתח ה"ב**.

לוח 25: הקצאת שעת חינוך קבועה במערכת בשנתיים שקדמו ליישום תכנית מפתח ה"ב (תשס"ו ו/או תשס"ז), לפי דיווחי מנהלים

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	בתי ספר מדגימים	
93%	94%	95%	כן, בכל הכיתות או ברוב הכיתות
1%	0%	3%	כן, בחלק מהכיתות
6%	6%	2%	לא
159	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מעיון בלוח 25 עולה כי רובם המכריע של המנהלים (לפחות 93% בשלוש הקבוצות שהשתתפו בסקר) דיווחו כי הוקצתה שעת חינוך בכל הכיתות בבית הספר, או ברובן, עוד לפני הפעלת תכנית מפתח ה"ב.

בלוח 26 מוצגים דיווחי המנהלים בדבר קיומו של סילבוס מובנה לשעת חינוך בבית הספר בשנתיים שקדמו ליישום תכנית מפתח ה"ב.

לוח 26: הפעלת שעת חינוך על בסיס סילבוס מובנה בשנתיים שקדמו ליישום תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מנהלים שהשיבו כי הוקצתה שעת חינוך קבועה במערכת

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	בתי ספר מדגימים	
60%	33%	46%	האם פעלה בשעת חינוך תכנית על בסיס סילבוס מובנה?
156	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 26 עולה כי מתוך המנהלים שהשיבו בשאלה הקודמת כי בבית ספרם התקיימה שעת חינוך קבועה במערכת בשנתיים שקדמו ליישום תכנית מפתח ה"ב, כשני שלישים בכלל בתי ספר, כמחצית בבתי הספר ה'מדגימים' ושליש בבתי הספר ה'מיועדים להדגמה' דיווחו כי תכנית החינוך החברתי בבית ספרם הייתה מבוססת על סילבוס מובנה.

מהנתונים שבלוחות 25 ו-26 אפשר ללמוד כי תכנית מפתח ה"ב לא תרמה להקצאה של שעת חינוך במערכת, שכן שעה כזו הייתה קיימת ברובם המוחלט של בתי הספר, אולם תרומה חשובה של התכנית היא בהבניית שיעורי החינוך תוך יציקת תוכן חברתי-ערכי.

מסקנה זו זוכה לאישוש גם בראיונות העומק בבתי הספר ה'מצליחים'. בכל בתי הספר הללו, תחום החינוך החברתי-ערכי היה דומיננטי למדי ובא לידי ביטוי בדרכים שונות ומגוונות עוד לפני כניסתה של תכנית מפתח ה"ב. למשל: תכנית עבודה שנתית לתחום החברתי-ערכי, מועצת תלמידים פעילה, פעילויות חברתיות שונות בבית הספר ובקהילה הסובבת, עיסוק בערכים ועוד. התייחסות ולמידה של ערכים מרכזיים מהתכנית נעשתה גם טרם התכנית, אולם לא הייתה מדיניות בית-ספרית מחייבת ואחידה בנושא.

גם בבתי ספר אלו, שבהם התחום החברתי-ערכי היה מפותח, המרואיינים מעידים על תרומתה של התכנית: לדבריהם, התכנית היא "חוט שדרה" המקשר בין כל הפעילויות והתכניות בתחום החינוך החברתי-ערכי בבית הספר. לדברי המנהלות והרכזות שרואיינו, התכנית מיקדה את העשייה החברתית-ערכית בבית הספר והבהירה למורים מה צריך לעשות ומדוע. דבריה של אחת המנהלות ממחישים גישה זו: "לפני התכנית היו כל מיני צעיות חברתיות אבל בלי איזה חוט מקשר שנתן את כל אחת צעתה להתאם לאה שביקשו ממנה סביב חז מסוים. הפצת יש חוט שדרה שלפיו אנו פועלים. פצת החזים היו הציקר, היום הם נכנסים לתוך הצרך".

לסיכום פרק זה, אפשר לומר כי רובם המכריע של המנהלים (93% ויותר) דיווחו כי הוקצתה שעת חינוך קבועה במערכת בכל הכיתות בבית ספרם, או ברובן, בשנתיים שקדמו להפעלת תכנית מפתח הל"ב. אולם שיעור נמוך מזה בהרבה דיווחו כי תכנית החינוך החברתי-ערכי בבית ספרם הייתה מבוססת על סילבוס מובנה.

ממצאים אלו, וכן ממצאי הראיונות בבתי הספר ה'מצליחים', מלמדים כי אחת התרומות העיקריות של תכנית מפתח הל"ב לתחום החברתי-ערכי בבית הספר באה לידי ביטוי בקיומם של סילבוס ומערכי שיעור מובנים ולא בהקצאה של שעת חינוך מובנית במערכת, שהייתה קיימת ברובם המכריע של בתי הספר עוד לפני יישומה של תכנית מפתח הל"ב. המחקר שנעשה בבתי ספר 'מצליחים' מלמד כי גם בבתי ספר שהיו בהם סילבוס ופעילות חברתית-ערכית ענפה בעבר, התכנית תרמה להבניה של החינוך החברתי-ערכי, ליצירת אחדות בבתי הספר וליציקת תוכן חברתי-ערכי לתוך שעת החינוך.

3.3.2 השפעות נתפסות של תכנית מפתח הל"ב על התלמידים

כדי לבדוק אם וכיצד השפיעה תכנית מפתח הל"ב על התלמידים, הפנינו שאלות בנושא זה למגוון בעלי התפקידים העושים במלאכה: רכזים, מנהלים ומחנכים. בלוח 27 מוצגים נתונים בדבר ההשפעות הנתפסות של תכנית מפתח הל"ב על התלמידים בבית הספר, מנקודת מבטם של הרכזים החברתיים, המנהלים והמחנכים. באופן טבעי הפנינו שאלות למנהלים, שכן הם נמצאים פחות בקשר ישיר עם התלמידים.

לוח 27: השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על התלמידים בבית הספר, לפי דיווחי רכזים חברתיים,

מנהלים ומחנכים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל ביו"ס *	מיוע'	מדג'	כלל ביו"ס *	מיוע'	מדג'	כלל ביו"ס *	מיוע'	מדג'	כלל ביו"ס *	מיוע'	מדג'	
87%	82%	93%	-	-	-	94%	92%	98%	90%	88%	89%	התכנית אינה יוצרת עומס או מועקה רגשית על התלמידים**
-	-	-	-	-	-	93%	95%	98%	95%	95%	94%	התכנית מעודדת את התלמידים לשתף ברגשות ובמחשבות
72%	76%	80%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	יישום תכנית מפתח ה"ב בכיתתך גורם לתלמידים לשתף פעולה ולפעול בצוות
79%	76%	75%	86%	85%	95%	93%	97%	98%	94%	93%	91%	התכנית תורמת לאווירה חיובית בכיתה
73%	74%	78%	-	-	-	88%	92%	93%	85%	91%	89%	התכנית מסייעת בהעמקת ההיכרות בין התלמידים בכיתה
70%	71%	69%	-	-	-	82%	82%	86%	73%	81%	83%	התכנית מסייעת בהעמקת ההיכרות בין התלמידים לבין המורים בכיתה
-	-	-	-	-	-	81%	86%	95%	80%	81%	96%	התכנית מעודדת התנהגויות חברתיות-ערכיות בקרב התלמידים גם מעבר לשעת חינוך מפתח ה"ב
70%	63%	75%	75%	82%	93%	77%	83%	98%	82%	81%	91%	בעקבות תכנית 'תפקיד לכל תלמיד' יותר תלמידים ממלאים השנה תפקידים בכיתה או בביה"ס
53%	62%	58%	-	-	-	70%	78%	76%	65%	81%	74%	התכנית מחייבת את הילדים להיפתח ולשתף ברגשות ובנושאים שהם היו מעדיפים להימנע מלדבר עליהם
285	32	39	162	39	43	170	36	41	168	42	45	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים' להדגמה.

** היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר משקף תפיסה חיובית יותר של השפעות התכנית על התלמידים. נוסח ההיגד המקורי: "תכנית 'מפתח ה"ב' יוצרת עומס או מועקה רגשית על התלמידים"

כאשר מופיע סימן – בכל התאים משמע שהשאלה לא נשאלה באותו סקר.

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

בלוח 27 ניתן לראות כי רוב הרכזים, המנהלים והמחנכים מעריכים כי לתכנית מפתח ה"ב השפעות חיוביות ניכרות על התלמידים בבית הספר, בכל ההיבטים שנסקרו. ההיגדים שזכו להערכות הגבוהות ביותר הם: התכנית מעודדת את התלמידים לשתף ברגשות ובמחשבות; התכנית תורמת לאווירה חיובית בכיתה. שאלה שהופנתה למחנכים בלבד זכתה להערכות גבוהות היא: "יישום תכנית מפתח ה"ב

בכיתתך גורם לתלמידים לשתף פעולה ולפעול בצוות". היגד זה מתחבר להיגד בדבר אווירה חיובית בכיתה.

בבתי ספר מדגימים, ההיגד "התכנית מעודדת התנהגויות חברתיות-ערכיות בקרב התלמידים גם מעבר לשעת חינוך" זכה להערכות גבוהות מצד הרכזים (95%-96%), אך קיבל הערכות פחותות בבתי ספר 'מיועדים להדגמה' ובשאר בתי הספר (80%-86%).

גם במסגרת איסוף הנתונים האיכותניים מבתי ספר 'מצליחים' ניכר כי המנהלים הרכזים תופסים את התכנית כבעלת אותן השפעות חיוביות על התלמידים:

התכנית תורמת לאווירה חיובית בכיתה - אחת ההשפעות הנתפסות שעלתה בראיונות אלו היא הפחתת האלימות ושיפור האקלים החברתי. מקצת המנהלים והרכזים מדווחים על שיפור באקלים החברתי, הבא לידי ביטוי ביחס נעים יותר בין התלמידים עצמם ובין התלמידים למורים, שיפור בשיח בין התלמידים, יותר הקשבה וקבלה של האחר, ירידה באלימות ועוד. להלן כמה ציטוטים מפיהם של מנהלים ורכזים בעניין זה: *"יש יותר הקשבה של התלמידים לצרכים ולאחרים. דנימיקה שתורמת לאווירה בכיתה". "התכנית סיפרה מאוד את האקלים החברתי. יחס חבר לחבר, תלמידים למורים ומורים לתלמידים. למשל, ילדים מחולקים - יש מי שמאונה על זה שיבקרו אותם. תלמידים צוברים אחד לשני בלימודים".* ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאי הנתונים הכמותיים, שם בלטה תרומת התכנית לאווירה החיובית בכיתה.

התכנית מעודדת את התלמידים לשתף ברגשות ובמחשבות - הרכזים והמנהלים ציינו בראיונות העומק כי חל שינוי בשיח ובדיאלוג של התלמידים סביב ערכים. כפי שתיארה אחת המראיינות: *"מאזר המועטים והמחליטים המתארות חוויות אצל הילדים הוא מצומצם. בעקבות מפתח הל"ה הרחבנו את אוצר המחליטים בנושא. מחליטים להביע את עצמם בצורה עשירה יותר. ילדים מוכנים לנסות להתבטא אצל הענ. אני רואה זאת כיום-יום".* יצירת השיח סביב ערכים וחוויות, לפי הדיווחים בראיונות, עולה בקנה אחד עם הממצאים הכמותיים, שבהם בלטו ההערכות שניתנו להיגד "התכנית מעודדת את התלמידים לשתף ברגשות ובמחשבות".

התכנית מעודדת התנהגויות חברתיות-ערכיות בקרב התלמידים גם מעבר לשעת חינוך - בראיונות האיכותניים בלט כי המנהלים והרכזים חושבים שלתכנית יש השפעות על התנהגות התלמידים גם מעבר לשעת חינוך. הם מדווחים על יוזמה מוגברת של התלמידים ועל רצון הולך וגובר לתרום ולהתנדב למען בית הספר והקהילה. לתפיסתם, לפעילות 'שגרירי מפתח הל"ב' השפעה ניכרת על תחום זה. כפי שמתארת אחת הרכזות: *"הילדים צושים ופועלים לפעמים על דעת עצמם. למשל, אני עוד לא מביעה לעצמי בית הספר ואני רואה את השגרירים מוציאים את המערכת, מחברים מיקרופונים, מכינים את הבוקר של יום ראשון לכינוס. זה בא מהם וברצון שהילדים מקשים להיות מתנדבים זו הטמעה".* רכזת אחרת מתארת את הרצון לתרום לילדים אחרים: *"זה נמצא הכי בילדים. יש דיבור אחר אצל הילדים. יותר התחשבות. אומרים שמתח הל"ה עושה להם טוב. ילדים צוברים יותר*

אחד *אנליזה* *התקשורת*. נזכיר כי כל בתי הספר ה'מצליחים' הם 'מדגימים', והנאמר בראיונות מחזק את הממצא שעלה בנתונים הכמותיים, ולפיו כמעט כל הרכזים בבתי הספר ה'מדגימים' ציינו כי התכנית עודדה התנהגויות חברתיות-ערכיות בקרב התלמידים גם מעבר לשעת חינוך. ממצא נוסף שעלה בראיונות העומק הוא כי לתפיסתם של הרכזים והמנהלים, התכנית מעצימה את התלמידים ומגבירה את ביטחונם העצמי. כדברי אחת הרכזות: "התכנית מאצימה את הילדים, בעיקר העצמיות. יש יותר בטחון עצמי". השפעה זו מיוחסת, לטענת המרואיינים, בעיקר לאחריות הניתנת לתלמידים במסגרות 'תפקיד לכל תלמיד' ו'שגרירי מפתח ה"ב'. בנתונים הכמותיים נמצא כי המשיבים חשים שבעקבות התכנית יותר תלמידים ממלאים תפקידים (63%-98% סבורים כך במידה רבה או רבה מאוד). ראיונות העומק מרחיבים ומסבירים כי ההשלכות של מתן אחריות לתלמידים, לטעמם של המרואיינים, הן העצמת התלמידים והגברת ביטחונם העצמי.

עיון נוסף בלוח 27 מלמד כי בעיני המהנכים, בהשוואה לרכזים, התכנית נתפסת כמשפיעה פחות על התלמידים (70% ויותר לעומת 80%-90%, בהתאמה). ייתכן שפער זה נובע מהעובדה שהרכזים רואים את כלל בית הספר ולכן נתקלים בפעילות בתדירות גבוהה יותר. סביר להניח שהרכז ער לכל פעילות משמעותית המתנהלת בכיתה כלשהי, ואילו המהנך חשוף בעיקר לפעילויות בכיתתו שלו. כמו כן, כאשר מורה נתקלת בהתנהגות חיובית בקרב תלמידה והיא מייחסת אותה לתכנית, אפשר לשער כי היא משתפת את הרכז, וכך הרכז חשוף להתנהגותם של יותר תלמידים.

כמו כן נציין כי לא נמצאו הבדלים של ממש בין תפיסות הרכזים בשנת תשס"ח לבין תפיסותיהם בשנת תשס"ט.

3.3.3 השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על המהנכים

עד כה הוצגו ההשפעות הנתפסות של התכנית על התלמידים. במסגרת הסקרים והראיונות בדקנו גם האם וכיצד השפיעה התכנית על המהנכים, כל זאת בהסתמך על תחושות המנהלים, הרכזים והמהנכים. בלוח 28 מוצגים דיווחיהם של הרכזים החברתיים, המנהלים והמהנכים בנוגע להשפעות של תכנית מפתח ה"ב על המהנכים.

לוח 28: השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על המחנכים, לפי דיווחי רכזים חברתיים, מנהלים ומחנכים

- שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל ביי"ס	מיוע'	מדג'	כלל ביי"ס	מיוע'	מדג'	כלל ביי"ס	מיוע'	מדג'	כלל ביי"ס	מיוע'	מדג'	
65%	61%	50%	80%	84%	81%	75%	66%	86%	68%	79%	96%	התכנית תורמת לתחושת המקצועיות של המחנכים בעיסוק בתחום החברתי-ערכי בכיתה
77%	79%	83%	70%	77%	77%	67%	74%	74%	65%	57%	67%	התכנית אינה יוצרת עומס רגשי שמקשה על המחנכים***
267	32	35	159	38	41	121	33	40	170	42	45	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים' להדגמה.

** היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר משקף תפיסה חיובית יותר של השפעות התכנית על המחנכים. נוסח ההיגד המקורי: "תוכנית מפתח ה"ב יוצרת עומס רגשי שמקשה על המחנכים"

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

בלוח 28 ניתן לראות כי שיעור ניכר של **רכזים ומנהלים** (96%-66%) מעריכים כי תכנית מפתח ה"ב תרמה לחיזוק תחושת המקצועיות של המחנכים. לעומתם, רק 50%-66% מהמחנכים מדווחים על תרומת התכנית לתחושת המקצועיות שלהם בתחום החברתי-ערכי. פער זה בולט במיוחד בבתי הספר ה'מדגימים': שיעור ה**רכזים** הסבורים כי התכנית מחזקת את תחושת המקצועיות של המחנכים גבוה ביותר בקבוצת ה'מדגימים' (86% בתשס"ט ו-96% בתשס"ח, לעומת 66%-79% בשתי הקבוצות האחרות), ואילו שיעור **המחנכים** המדווחים על תחושה כזו הוא הנמוך ביותר בקרב ה'מדגימים' (50%, לעומת יותר מ-60% בשתי הקבוצות האחרות).

כפי שכבר נאמר בדוח זה, התכנית הביאה אתה מערכי שיעור, עזרי למידה וחומרי למידה שונים, ומכאן קיימת ציפייה כי היא תרחיב במידה ניכרת את מאגר הכלים של המחנכים בתחום החינוך החברתי-ערכי ותעלה את תחושת המקצועיות שלהם בתחום זה. דבריהן של שלוש רכזות, במסגרת איסוף הנתונים האיכותניים, מחזקים ציפייה זו: "[התכנית] הצניקה חומרים רבים למורות. הקלה מאוד על עבודת המורה בהתמודדות מול כל הכיתה עם התכנית". "התכנית מצוידת למורות לעבודה בכיתה. עושה להן סדר איך לארגן את הכיתה". "המיקוד מנחית חששות. לא בכל שיצור חינוך צריך להמציא את האלף". רכזת נוספת הרחיבה ואמרה כי הכלים שהמורות רכשו בתכנית מסייעים להן בשעת החברה, אך מאפשרים עבודה גם בשיעורים האחרים: "נתנה למורות כלים איך לעבוד בשעת חברה, שניתן להשתמש בהם גם בשיעורים אחרים. מורות מסתכלות אחת על הצד החברתי". ממצאי הסקר הכמותי שנעשה בקרב המחנכים אינם עומדים בציפייה זו: רק 50%-65% מהמחנכים סבורים כי התכנית מחזקת במידה ניכרת את תחושת המקצועיות שלהם בתחום.

כמו כן, רוב המשיבים אינם חשים כי התכנית יוצרת עומס רגשי המקשה על המהנכים. גם בנוגע לנקודה זו קיים פער בין המהנכים לבין הרכזים והמהנלים: כ-80% מהמהנכים אינם חשים בעומס הרגשי, לעומת כ-60%-75% מקרב הרכזים והמהנלים המעידים על תחושה כזו.

מומלץ כי אנשי המחלקה לחינוך לחיים בחברה ינסו לאתר את מקור הפער בין תפיסות הרכזים והמהנלים לבין תפיסות המהנכים, ויתכננו דרכי פעולה למימוש הפוטנציאל הגלום בתכנית ברמת המהנכים.

3.3.4 השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על התחום החברתי – ערכי בבית הספר

לאחר שבדקנו את ההשפעות הנתפסות של התכנית על התלמידים והמהנכים, נבחן עתה את השפעותיה הנתפסות על כלל התחום החברתי-ערכי בבית הספר. המהנכים נשאלו פחות שאלות בנושא זה, מתוך הנחה שמידת הידע שלהם על המתרחש בכלל בית הספר פחותה, והם יתקשו לספק תשובות תקפות המשקפות נאמנה את המתרחש. בלוח 29 מוצגים דיווחיהם של הרכזים החברתיים, המנהלים והמהנכים בנוגע להשפעות של תכנית מפתח ה"ב על התחום החברתי-ערכי בבית הספר.

לוח 29: השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על התחום החברתי-ערכי בבית הספר, לפי דיווחי רכזים חברתיים, מנהלים ומנהלים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

רכזים תשס"ח			רכזים תשס"ט			מנהלים תשס"ח			מהנכים תשס"ט		
מדג'	מיוע'	כלל ביו"ס*	מדג'	מיוע'	כלל ביו"ס*	מדג'	מיוע'	כלל ביו"ס*	מדג'	מיוע'	כלל ביו"ס*
100%	93%	84%	100%	95%	86%	93%	92%	85%	69%	75%	60%
התכנית תורמת להעלאת חשיבותו של התחום החברתי-ערכי בבית"ס											
96%	84%	82%	98%	92%	83%	95%	80%	83%	79%	76%	74%
התכנית תורמת לגיבוש שפה ערכית אחידה סביב הערכים בבית"ס											
94%	79%	85%	86%	87%	89%	88%	97%	85%	-	-	-
התכנית אינה מקשה על ביה"ס להמשיך ולשמר את העשייה החברתית-ערכית**											
71%	76%	52%	68%	70%	48%	74%	67%	49%	-	-	-
בעקבות התכנית מתקיימות יותר ישיבות צוות המוקדשות לתחום החברתי-ערכי ביחס לשנים קודמות											

בעקבות התכנית מעמדו של הרכז החברתי בבית הספר התחזק ביחס לשנים קודמות												78%	71%	48%	91%	66%	60%	79%	74%	56%	-	-	-
מספר המשיבים**												45	42	170	40	33	121	41	38	159	35	32	267

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

** היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר משקף תפיסה חיובית יותר של השפעות התכנית על התחום חברתי-ערכי. נוסח ההיגד המקורי: "תוכנית מפתח הל"ב מקשה על ביה"ס להמשיך ולשמר את העשייה החברתית-ערכית" כאשר מופיע סימן – בכל התאים משמע שהשאלה לא נשאלה באותו סקר. מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 29 אפשר ללמוד כי בהקשר של השפעות התכנית על המתרחש בבית הספר בתחום החברתי-ערכי, רוב הרכזים, המנהלים והמחנכים מעריכים כי לתכנית מפתח הל"ב השפעות חיוביות ניכרות, אם כי גם כאן מידת ההשפעה הנתפסת פחותה בקרב המחנכים. ההשפעות הנתפסות הבולטות ביותר הן: התכנית תורמת להעלאת חשיבותו של התחום החברתי-ערכי בבית הספר; התכנית תורמת לגיבוש שפה ערכית אחידה סביב הערכים.

באופן כללי ניכרת מגמה ולפיה שיעור הרכזים והמנהלים המדווחים על השפעות חיוביות של התכנית על הנעשה בבית הספר בתחום החברתי-ערכי גבוה מעט יותר בבתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' (בדיווחי המחנכים לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות השונות).

ראיונות העומק בבתי הספר ה'מצליחים' מחזקים את ממצאי הסקרים הכמותיים ואף מוסיפים עליהם. לדעתן של המנהלות והרכזות שרואיינו, התרומה המרכזית ביותר של התכנית לתחום החינוך החברתי-ערכי היא עצם היותה "חוט שדרה" המקשר בין כל הפעילויות והתכניות בתחום החינוך החברתי-ערכי בבית הספר. לטענתן, הדבר מיקד את העשייה החברתית-ערכית בבית הספר והבהיר למורים מה צריך לעשות ומדוע. דבריה של אחת הרכזות ממחישים את המשמעות העמוקה של התכנית כ"חוט שדרה" המחבר וממקד את העשייה החברתית-ערכית בבית הספר: "אין ה'וט ל'בוא ול'ה'ד' אנ' רוצה ל'עשות צרכי כיתה עם הכיתה שלי. תסבירי לי למה זה קשה, מה זה מקדש, את מי זה מקדש, באיזה סוג מסגרת תצעי את זה. חשב הקשר לכל העשייה בתחום הצרכי בבית הספר". אחת הרכזות מביאה דוגמה הממחישה בפועל את המרכזיות של הערכים בבית הספר, הרבה מעבר לתכנית "מפתח הל"ב": "ב'צוות י' שפה אחידה וההתייחסות לצרכים החודשיים שייכת לכל העשייה הבית-ספרית. הכול בהל'מה לצרכי החודשי. למשל, ב'יום ספורט האורה הוציאה תצורות הצטיינות למי שהיה טוב בצורות צוות ומי שנתן כבוד לחברים שלו, ולא למי שהיה מקום ראשון ברצף, קפיצה וכו'... ה'יחס למה חשב השתנה".

נוסף על כך, הנתונים שבלוח 29 מראים כי כמחצית ואף יותר מהרכזים החברתיים מדווחים שמעמדם התחזק בעקבות התכנית. גם בקרב המנהלים ניכר שהם חושבים כי מעמד הרכז החברתי התחזק. התפיסה בדבר התחזקות מעמדו של הרכז בולטת בעיקר בבתי הספר ה'מדגימים' (91%-78%) בהשוואה לבתי ספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה' (60%-48%). כמו כן, בבתי הספר ה'מדגימים' ובבתי ספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה' אפשר להתרשם כי מגמת ההתחזקות של מעמד הרכז התעצמה, ובשנת תשס"ט, בהשוואה לתשס"ח, שיעור גדול יותר של רכזים מדווחים על כך.

מהראיונות עם המנהלים ורכזי החינוך החברתי-ערכי בבתי ספר 'מצליחים' עולה כי בבתי ספר אלו מעמדם של הרכזים החברתיים היה גבוה גם בעבר, אך הוא הלך והתעצם בשל עצם העובדה שהתכנית נעשתה דומיננטית ובולטת בבית הספר. המרואיינים דיווחו כי מעמד הרכזים היה איתן למדי וכי רובם היו חברים בצוות הניהול הבית-ספרי גם לפני כניסתה של תכנית מפתח ה"ב - כפי שמתארת זאת אחת המנהלות: *"המאמץ שלה [הרכזת החברתית] היה חלק גם לפני התכנית והיא גם הייתה בצוות הניהול, ולא כן המאמץ שלה לא השתנה אלא רק הפעילויות שהיא עושה. היא יותר בולטת היום".* מחזקת את הדברים מנהלת נוספת. לטענתה, *"הרכזת החברתית היא בצוות הניהול. הייתה גם בעבר אבל עכשיו היא הרבה יותר דומיננטית ומשפיעה, כי הנושא הוא משהו יומי-יומני-שבועי-חודשי ולא כמו שהיה קודם. כמי שקיבלה הדרכה ומעבירה אותה לאנשים היא במאמץ שונה היום".* דברים אלו מלמדים כי לפי תפיסת המרואיינים, התכנית העצימה את מעמדו של הרכז החברתי-ערכי.

מהראיונות עלה הסבר נוסף להעצמת מעמדם של הרכזים החברתיים. לדברי המרואיינים, הסדר, המובנות והתכנים העשירים של התכנית הציבו את הרכזים במקום של 'מומחי תוכן' ו'מובילים פדגוגיים', בדומה לעמיתיהם רכזי המתמטיקה, האנגלית ודומיהם. היטיבה לתאר זאת אחת המנהלות: *"חל שינוי במאמץ הרכזות בצוות. הן שתיהן מצוללות והיו קודם מצוללות, אבל בעבר הן פחות התערבו בצד הפדגוגי ויותר בצד היצירתי, אבל היום יש להן מקום מרכזי בצד הפדגוגי. הן מובילות פדגוגיות. בעצמות הידע. הן מקור הידע".*

אפשר לסכם ולומר כי לפי תפיסת המרואיינים, תכנית מפתח ה"ב תורמת להתחזקות מעמדו של הרכז וכן מובילה לשינוי בתפיסת תפקידו על ידי הוספת פן פדגוגי לתפקיד. אם נחזור ללוח 29, נסייג ונדגיש כי העצמת מעמדו של הרכז החברתי ניכרת במיוחד בבתי הספר ה'מדגימים' ומורגשת פחות בבתי ספר שאינם 'מדגימים' ואינם 'מיועדים להדגמה', אף שגם באחרונים חלה עלייה במעמד הרכז בשנת תשס"ט בהשוואה לתשס"ח (60% לעומת 48%, בהתאמה).

בלוח 30 מוצגות עמדותיהם של הרכזים החברתיים ושל המנהלים בנוגע לטיב ההשפעה של תכנית מפתח ה"ב (לחיוב או לשלילה) על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר, בהשוואה לשנים קודמות (שקדמו ליישום תכנית מפתח ה"ב).

לוח 30: השפעת תכנית מפתח ה"ב, על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר בהשוואה לשנים קודמות, לפי דיווחי רכזים חברתיים ומנהלים.

מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
26%	26%	51%	35%	50%	53%	20%	49%	54%	השפיעה מאוד לחיוב
67%	63%	44%	51%	42%	48%	60%	41%	41%	השפיעה די לחיוב
7%	11%	5%	15%	8%	0%	20%	9%	4%	לא השפיעה לחיוב ולא לשלילה
0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	השפיעה די לשלילה/ מאוד לשלילה
165	39	43	171	38	40	168	41	46	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מלוח 30 עולה כי רובם המכריע של המנהלים והרכזים (80% ויותר) תופסים את התכנית כגורם בעל השפעה חיובית על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר.

הרכזים והמנהלים בבתי הספר ה'מדגימים' מעריכים יותר מעמיתיהם בשאר בתי הספר כי לתכנית מפתח ה"ב השפעה חיובית מאוד על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר בהשוואה לשנים קודמות.

גם בבתי הספר ה'מיועדים להדגמה' ניכרת בקרב הרכזים התפיסה ולפיה התכנית משפיעה מאוד לחיוב, אולם המנהלים בקבוצה זו נוטים להעריך פחות את השפעתה החיובית (26% מהמנהלים מעריכים את התכנית כגורם המשפיע מאוד לחיוב, לעומת 50% מהרכזים).

אף לא מנהל או רכז אחד סבורים כי התכנית השפיעה לשלילה.

לא נמצאו הבדלים בין דיווחי הרכזים בשנת תשס"ח לבין דיווחיהם בשנת תשס"ט.

כל העושים במלאכה נשאלו מהן התרומות המרכזיות של תכנית מפתח ה"ב, בהשוואה לעשייה החברתית-ערכית בשנים קודמות בבית הספר. מהתשובות עולה כי הרכזים, המנהלים והמחנכים סבורים שתכנית מפתח ה"ב תורמת לבית הספר בשלושה היבטים מרכזיים:

- **העמקת משמעותו של התחום החברתי-ערכי בבית הספר** (התכנית מקנה ערכים, יוצרת שפה אחידה, מעלה את חשיבות התחום, מגבירה את העשייה החברתית-ערכית בבית הספר והופכת את שעת חינוך לשיעור בעל משמעות).

- **שיפור המתודה והתכנים בתחום** (התכנית יוצרת הבניה וסדר, מקנה למורים כלים, משתלבת בנעשה בבית הספר, מגוונת ומאפשרת בחירה, כוללת למידה חווייתית ומתחברת לעולמם של התלמידים).
- **שיפור האקלים הבית-ספרי** (התכנית מעצימה תלמידים, משפרת את הקשר בינם לבין המורים ובית הספר, מגבירה פתיחות, משפרת את הקשר עם ההורים והקהילה ותורמת לגיבוש צוות המורים).

פירוט מלא של התשובות לשאלה פתוחה זו מוצג בלוח 104 בנספח 3.

3.3.5 הקשר בין מידת התשומות שבית הספר משקיע ביישום תכנית מפתח ה"ב לבין ההשפעות הנתפסות של התכנית

בפרק 3.1.6 נדונו הגורמים המסייעים להטעמה וליישום מוצלחים של תכנית מפתח ה"ב. אחד הגורמים שצינו הוא מעטפת הדרכתית תומכת. גורם זה אותר באמצעות המחקר האיכותני שנעשה ב-12 בתי ספר שסומנו כבתי ספר שהתכנית זוכה בהם להצלחה. ניסינו לבחון גם בסקרים הכמותיים את הנושא של תמיכה הדרכתית, ועל סמך התשובות זיהינו בתי ספר המשקיעים יותר תשומות בהדרכה פנימית של הצוות החינוכי.

על סמך **דיווחי הרכזים** נקבע במחקר ההערכה הנוכחי כי בית ספר ייחשב "בית ספר שמשקיע הרבה תשומות ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח ה"ב" אם הוא עונה על שלושת הקריטריונים הבאים:

1. מתקיימים בו מפגשי מליאה קבועים בתדירות של אחת לחודש-חודשיים, המוקדשים לפחות בחלקם לדיון או ללמידה סביב תכנית מפתח ה"ב.

2. כל צוות המורים משתתף במפגשי המליאה הללו.

3. הרכז החברתי מקיים לעתים קרובות, או בשעה קבועה במערכת, מפגשי הדרכה צוותיים נוספים המוקדשים לליווי הצוות ביישום תכנית מפתח ה"ב.

על סמך דיווחי הרכזים בשלושת הקריטריונים הנזכרים לעיל, מתוך כל בתי הספר שהשתתפו במדגם, 30% נמצאו 'משקיעים' בשנת תשס"ח ו-18% נמצאו 'משקיעים' בשנת תשס"ט, שכן כצפוי, בשנת היישום השנייה נדרשו פחות הדרכות בבתי הספר.

על סמך **דיווחי המנהלים** נקבע במחקר ההערכה הנוכחי כי בית ספר ייחשב "בית ספר שמשקיע הרבה תשומות ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח ה"ב" אם הוא עונה על שלושת הקריטריונים הבאים:

1. מתקיימים בו מפגשי מליאה קבועים בתדירות של אחת לחודש-חודשיים, המוקדשים לפחות בחלקם לדיון או ללמידה סביב תכנית מפתח ה"ב.

2. מנהל בית הספר משתתף בכל מפגשי המליאה הללו או ברובם.

3. כל צוות המורים משתתף במפגשי המליאה הללו.

על סמך דיווחי המנהלים בשלושת הקריטריונים הנזכרים לעיל, מתוך כל בתי הספר שהשתתפו במדגם, 49% מבתי הספר נמצאו בתי ספר 'משקיעים'.

הגדרות החלוקה הללו זכו לתמיכה בראיונות העומק בבתי ספר שהוגדרו 'מצליחים' ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח ה"ב. התברר כי בבתי ספר אלו נערכים אחת לחודש מפגשי מליאה בנוגע לתכנית, וכל צוות המורים משתתף בהם, לרבות המנהל ומורים מקצועיים. כמו כן, הרכזים בבתי ספר אלו מרבים לקיים מפגשים והנחיה של מורים מעבר למפגשי המליאה הממוסדים. רצינו לבחון מה קורה בבתי ספר שמשקיעים פחות תשומות בהטמעת התכנית, ושיעורנו כי ימצאו הבדלים בהשפעות הנתפסות של התכנית בין בתי ספר 'משקיעים' לבין בתי ספר שמשקיעים פחות תשומות מהסוג שצוין לעיל.

בקרב המחנכים לא התאפשר לעשות את ההפרדה הזאת, שכן הם לא נשאלו ישירות על מידת ההשקעה הבית-ספרית ביישום התכנית ובהטמעתה.

יש לציין כי החלוקה לבתי ספר 'משקיעים' ו'משקיעים פחות' אינה חופפת את החלוקה לפי סוג ההדרכה והתמיכה שניתנו לבית הספר (בתי ספר 'מדגימים', 'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר). לא כל בתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' נמצאו 'משקיעים', וכן נמצאו בתי ספר 'משקיעים' בקרב שאר בתי הספר.

יש להתייחס לממצאים הבאים בזהירות, שכן מדובר בהשפעות **נתפסות** המבוססות על תחושות סובייקטיביות של הנשאלים. אפשר לשער כי בעל תפקיד שמשקיע בתכנית הרבה זמן ומאמצים נוטה לחוש כי מאמציו נושאים פרי.

בלוח 31 מוצגים נתונים בנוגע להשפעות הנתפסות של תכנית מפתח ה"ב על התלמידים, בהשוואה בין בתי ספר לפי מידת ההשקעה שלהם ביישום התכנית ובהטמעתה.

לוח 31: השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על התלמידים בבית הספר, לפי דיווחי מנהלים ורכזים חברתיים, התפלגות לפי מידת השקעת התשומות ביישום התכנית, שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מנהלים תשס"ח		רכזים תשס"ט		רכזים תשס"ח		
בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	
-	-	94%	93%	92%	86%	התכנית אינה יוצרת עומס או מועקה רגשית על התלמידים*
-	-	93%	93%	95%	95%	התכנית מעודדת את התלמידים לשתף ברגשות ובמחשבות
-	-	69%	81%	64%	73%	התכנית מחייבת את הילדים להיפתח ולשתף ברגשות ובנושאים שהם היו מעדיפים להימנע מלדבר עליהם
80%	93%	92%	99%	93%	96%	התכנית תורמת לאווירה חיובית בכיתה
-	-	87%	96%	84%	90%	התכנית מסייעת בהעמקת ההיכרות בין התלמידים בכיתה
-	-	79%	95%	72%	76%	התכנית מסייעת בהעמקת ההיכרות בין התלמידים לבין המורים בכיתה
-	-	80%	94%	79%	86%	התכנית מעודדת התנהגויות חברתיות-ערכיות בקרב התלמידים גם מעבר לשעת חינוך מפתח ה"ב
70%	84%	76%	92%	79%	89%	בעקבות תכנית 'תפקיד לכל תלמיד' יותר תלמידים ממלאים השנה תפקידים בכיתה או בבית"ס
113	124	201	46	168	88	מספר המשיבים

* היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר משקף תפיסה חיובית יותר של השפעות התכנית על התלמידים. נוסח ההיגד המקורי: "תכנית 'מפתח ה"ב' יוצרת עומס או מועקה רגשית על התלמידים"

כאשר מופיע סימן – בכל התאים משמע שהשאלה לא נשאלה באותו סקר.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 31 עולה כי בכמה מההיבטים שנבדקו, בבתי ספר שהוגדרו "משקיעים יותר תשומות ביישום ובהטמעה של התכנית", המנהלים והרכזים סבורים כי השפעת התכנית על התלמידים גדולה יותר, בהשוואה לעמיתיהם בבתי ספר "הפחות משקיעים". הפער בהשפעות הנתפסות בין בתי הספר שזוהו כמשקיעים ב"מעטפת הדרכתית" לבין בתי ספר שמשקיעים פחות בנושא זה, בולט בעיקר בהתייחסות להיגדים הבאים: יותר תלמידים ממלאים השנה תפקידים; התכנית מעודדת התנהגויות חברתיות-ערכיות גם מעבר לשעת חינוך; התכנית מחייבת את הילדים להיפתח ולשתף ברגשות ובנושאים שהם היו מעדיפים להימנע מלדבר עליהם.

אשר להעמקת ההיכרות בין התלמידים למורים נמצא פער לטובת ה'משקיעים' רק בדיווחי הרכזים בשנת תשס"ט. בניסיון להסביר את ההבדל בין שנת היישום הראשונה לבין שנת היישום השנייה פנינו לבחון את הממצאים שעלו במחקר האיכותני בבתי הספר ה'מצליחים'. תכנית מפתח ה"ב מציעה למורים לקיים

מפגשים והפעלות עם התלמידים בקבוצות קטנות, בדרכי הוראה פרונטליות פחות ואישיות יותר. אפשר לצפות כי בית ספר שמיישם הפעלות מסוג זה ידווח על שיפור בקשר שבין התלמידים לבין המורים. במהלך איסוף הנתונים האיכותניים תיארה אחת המנהלות את התכנית במילים "אם יש אהבה אז הכללף לקיום שיחות אישיות, דיאלוג ואוד". פן תקשורתי נוסף שעלה בראיונות העומק הוא פתיחות בשיח בין המורה לתלמיד. מדבריה של אחת הרכזות עולה כי אופי השיח בין המורה לתלמיד השתנה. המורה אינו מתנהג כמקור הידע הבלעדי: "מורים לא מדו אצנות בפתיחות אלא דיט, כי התכנית מלמנת הרבה דברים פתוחים. מורים לא מדו אהגיד "אני לא יודע" וכי אפשר אחשוב אף דברים בדרכים שונות ואין דווקא דרך אחת נכונה. גם הן הפכו להיות יותר נוחות". אחת המנהלות מציינת כי השיח מורה-תלמיד כבר אינו מתמקד בצד הלימודי בלבד: "קשר מורה-תלמיד ברמה אחרת. יש ברמה אחרת – לא רק סביב הלמידה".

קיום מפגשים אישיים וקבוצתיים וכן דיאלוג עם התלמידים מצריכים כישורי הוראה שונים מהרגיל. אפשר לשער שנדרש זמן מה עד שבתי הספר החלו ליישם והפעלות מסוג זה, ויש להניח שהפעילויות נעשו יותר בבתי ספר שמשקיעים בהדרכה ומספקים למורים תמיכה המאפשרת התנסות בפעילות חינוכית מסוג אחר. ייתכן שכאן טמונה הסיבה לכך שהפער בין בתי ספר 'משקיעים' לבין בתי ספר 'משקיעים פחות' נמצא רק בשנת היישום השנייה.

בלוח 32 מוצגים נתונים בנוגע להשפעות הנתפסות של תכנית מפתח ה"ב על המחנכים בהשוואה בין בתי ספר לפי מידת השקעת התשומות שלהם ביישום התכנית ובהטמעתה.

לוח 32: השפעות נתפסות של תכנית מפתח ה"ב על המחנכים בבית הספר, לפי דיווחי מנהלים ורכזים חברתיים, התפלגות לפי מידת השקעת התשומות ביישום התכנית, שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מנהלים תשס"ח		רכזים תשס"ט		רכזים תשס"ח		
בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	
77%	84%	73%	86%	66%	80%	התכנית תורמת לתחושת המקצועיות של המחנכים בעיסוק בתחום החברתי-ערכי בכיתה
64%	77%	68%	65%	67%	59%	התכנית אינה יוצרת עומס רגשי שמקשה על המחנכים*
116	125	201	46	155	85	מספר המשיבים**

*היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר משקף תפיסה חיובית יותר של השפעות התכנית על המחנכים. נוסח ההיגד המקורי: "תוכנית מפתח ה"ב יוצרת עומס רגשי שמקשה על המחנכים"

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

נתוני לוח 32 מצביעים כי רכזים ומנהלים בבתי ספר שהוגדרו 'משקיעים יותר' ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח הל"ב תופסים את השפעת התכנית על המחנכים כחיובית יותר בהשוואה לעמיתיהם בבתי ספר שהוגדרו 'משקיעים פחות'. בבתי הספר ה'משקיעים', יותר רכזים ומנהלים מדווחים על תרומת התכנית לתחושת המקצועיות של המחנכים.

בלוח 33 מוצגים נתונים בנוגע להשפעות הנתפסות של תכנית מפתח הל"ב על התחום החברתי-ערכי בבית הספר בהשוואה לפי מידת ההשקעה של בית הספר ביישום התכנית ובהטמעתה.

לוח 33: תפיסת השפעות נתפסות של תכנית מפתח הל"ב על התחום החברתי-ערכי בבית הספר, לפי דיווחי מנהלים ורכזים חברתיים, התפלגות לפי מידת השקעת התשומות ביישום התכנית, שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מנהלים תשס"ח		רכזים תשס"ט		רכזים תשס"ח		
בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	בתי ספר פחות משקיעים	בתי ספר משקיעים	
78%	94%	85%	97%	81%	96%	התכנית תורמת להעלאת חשיבותו של התחום החברתי-ערכי בביה"ס
76%	91%	82%	97%	79%	90%	התכנית תורמת לגיבוש שפה ערכית אחידה סביב הערכים בביה"ס
84%	87%	88%	93%	85%	85%	התכנית אינה מקשה על ביה"ס להמשיך ולשמר את העשייה החברתית-ערכית*
40%	64%	44%	87%	46%	71%	בעקבות התכנית מתקיימות יותר ישיבות צוות המוקדשות לתחום החברתי-ערכי ביחס לשנים קודמות
45%	73%	58%	84%	46%	63%	בעקבות התכנית מעמדו של הרכז החברתי בבית הספר התחזק ביחס לשנים קודמות
116	125	148	34	155	85	מספר המשיבים**

* היגד זה נוסח בשאלון על דרך השלילה, ולצורך הדיווח נוסח מחדש על דרך החיוב כשאר ההיגדים, כך שערך גבוה יותר משקף תפיסה חיובית יותר של השפעות התכנית על התחום החברתי-ערכי. נוסח ההיגד המקורי: "תוכנית מפתח הל"ב מקשה על ביה"ס להמשיך ולשמר את העשייה החברתית-ערכית".

מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 33 עולה כי רכזים ומנהלים בבתי ספר שהוגדרו 'משקיעים יותר' ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח הל"ב, תופסים את השפעת התכנית על התחום החברתי-ערכי כחיובית יותר במידה ניכרת בהשוואה לעמיתיהם בבתי ספר שהוגדרו 'משקיעים פחות'. הפער בולט בכל ההיבטים שנסקרו, למעט ההיגד "התכנית אינה מקשה על ביה"ס להמשיך ולשמר את העשייה החברתית-ערכית".

לסיכום, רוב הרכזים והמנהלים מעריכים כי **לתכנית מפתח הל"ב השפעה חיובית על המרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר** בהשוואה לשנים קודמות (אף לא אחד מהם חשב שהתכנית השפיעה לשלילה), וכי יש להעמיק ולהרחיב את יישומה או להמשיך במתכונת הנוכחית (מעט יותר בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה', בהשוואה לשאר בתי הספר).

לפי תפיסת המרואיינים, ההשפעה הבולטת ביותר היא תרומתה של התכנית להעלאת חשיבותו של התחום החברתי-ערכי בבית הספר ולגיבוש שפה ערכית אחידה סביב הערכים. בקרב המהנכים מידת ההשפעה הנתפסת פחותה בהשוואה לרכזים ולמנהלים. כמו כן, שיעור ניכר של מנהלים ורכזים חברתיים מדווחים כי מעמד הרכז החברתי התחזק בעקבות התכנית.

לפי דיווחי הרכזים והמנהלים **ניכרות השפעות חיוביות על התלמידים בבית הספר**, הן בהיבט של שיתוף במחשבות וברגשות והן באווירה חיובית בכיתה. כמו כן, רבים מהם מעריכים כי התכנית מעודדת התנהגויות חברתיות-ערכיות בקרב התלמידים גם מעבר לשעת חינוך מפתח הל"ב. הנקודה האחרונה בולטת במיוחד בבתי הספר ה'מדגימים'. בקרב המהנכים התכנית נתפסת כמשפיעה פחות על התלמידים, בהשוואה לרכזים (70% ויותר לעומת 80%-90%, בהתאמה).

השפעתה של תכנית מפתח הל"ב על המהנכים נתפסת כפחותה בהשוואה להשפעתה על התלמידים ועל התחום החברתי-ערכי. 66%-96% מהרכזים והמנהלים מדווחים כי תחושת המקצועיות של המהנכים התחזקה. תחושות אלו חלשות במידה ניכרת בקרב המהנכים, ורק 56%-65% מהם מדווחים על כך.

מומלץ כי אנשי המחלקה לחינוך לחיים בחברה ינסו לאתר את מקור הפער בין תפיסות הרכזים והמנהלים לבין תפיסות המהנכים, ויתכננו דרכי פעולה למימוש הפוטנציאל הגלום בתכנית ברמת המהנכים.

באופן כללי ניכרת מגמה ולפיה שיעור הרכזים והמנהלים המדווחים על **השפעות חיוביות של התכנית** - הן על התלמידים, הן על הנעשה בבית הספר והן על המהנכים - **גבוה מעט יותר בבתי הספר ה'מדגימים'**. הפער בעמדות בולט במיוחד בנושא התחזקות מעמדו של הרכז החברתי ותחושת המקצועיות של המהנך.

ייתכן שהפער נובע מכך שכלל בתי הספר (שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה') מכירים פחות לעומק את תכנית מפתח הל"ב ואת הפוטנציאל הגלום בה כמסגרת פעולה כוללת לחינוך החברתי-ערכי בבית הספר. וייתכן גם שהפער נובע מכך שיישום התכנית בבתי ספר אלו, על פי דיווחיהם, מעמיק פחות, כפי שאפשר לראות בפרק 3.2 המתאר את יישום התכנית והטמעתה בבתי הספר.

בבתי ספר שהוגדרו 'משקיעים יותר תשומות ביישום ובהטמעה של תכנית מפתח הל"ב', שיעור המנהלים והרכזים החברתיים התופסים את התכנית כבעלת השפעה חיובית גבוה יותר משיעורם בבתי ספר שמשקיעים פחות תשומות. מגמה זו נמצאה הן ברמת השפעות נתפסות על התלמידים והן ברמת המחנכים, ובעיקר בכל הנוגע לתחום החברתי-ערכי בבית הספר.

יש להתייחס לממצאים אלו בזהירות, שכן מדובר בהשפעות נתפסות המבוססות על תחושות סובייקטיביות של הנשאלים. אפשר לשער כי בעל תפקיד שמשקיע הרבה זמן ומאמצים בתכנית נוטה לחוש כי מאמציו נושאים פרי.

מבחינת נתוני הרכזים בשנת תשס"ח לעומת דיווחיהם בשנת תשס"ט עולה כי כמעט לא חלו שינויים בתפיסת השפעותיה של התכנית, כאשר בוחנים את הנתונים בחלוקה לפי קבוצות המחקר ('מדגימים', 'מיועדים להדגמה' והשאר). כאשר חולקו בתי הספר לפי מידת השקעת התשומות ביישום התכנית, נמצא כי בכמה היבטים חלה עלייה בין השנים בבתי הספר שהוגדרו 'משקיעים הרבה תשומות': הרכזים בבתי הספר ה'משקיעים' מדווחים יותר כי התכנית העמיקה את הקשר בין המורים לתלמידים. בשנת תשס"ט מדווח יותר כי התכנית הובילה לקיום ישיבות צוות רבות יותר בתחום, וכן מורגשת עלייה של ממש בהעצמת מעמדו של הרכז החברתי.

3.5 חשיפה, למידה והדרכה בנוגע לתכנית מפתח ה"ב

לאחר שראינו כי ל'מעטפת הדרכתית' נודעת חשיבות בכל הנוגע ליישום התכנית ולהטמעתה, נפרט בפרק זה את תמונת המצב של ההדרכות והתמיכות הניתנות לרכזים ולצוות החינוכי בבתי הספר. בפרק זה יוצגו נתונים על מידת ההיכרות עם התכנית לפי דיווחי הרכזים והמחנכים, על תרומתם של גורמים ואמצעים שונים להתעדכנות שוטפת בתכנית מפתח ה"ב, על היקף השתתפותם של המחנכים והרכזים החברתיים במפגשי חשיפה / הדרכה לתכנית, על תרומתם של מפגשים אלו למשתתפים וכן על הצורך בליווי ובהדרכה נוספים בהקשר של התכנית.

3.5.1 ההיכרות של המחנכים והרכזים החברתיים עם תכנית מפתח ה"ב

להלן יוצגו דיווחי הרכזים החברתיים והמחנכים על אודות מידת היכרותם עם תכנית מפתח ה"ב באופן כללי ועם עשרת הערכים המרכזיים העומדים בבסיסה.

בלוח 34 מוצגים דיווחיהם של המחנכים והרכזים החברתיים בנוגע למידת היכרותם עם תכנית מפתח ה"ב באופן כללי.

לוח 34: מידת ההיכרות עם תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מחנכים ורכזים חברתיים

מחנכים תשס"ט			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	
65%	79%	83%	82%	97%	95%	83%	86%	98%	מכיר באופן מלא
30%	18%	18%	18%	3%	5%	15%	14%	2%	מכיר באופן חלקי
5%	3%	0%	0%	0%	0%	2%	0%	0%	לא מכיר ¹⁶
308	35	40	179	38	42	181	43	46	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מעיון בלוח 34 עולה כי רוב הרכזים החברתיים (יותר מ-80%) מעידים כי הם מכירים את התכנית במלואה. ההיכרות טובה יותר בקרב רכזים המשתייכים לבתי הספר ה'מדגימים' (כמעט כולם ציינו שהם מכירים את התכנית במלואה). בקרב הרכזים המשתייכים לבתי הספר ה'מיועדים להדגמה' חל שיפור במידת ההיכרות, על פי דיווחיהם: בשנת היישום הראשונה (תשס"ח) דיווחו כ-85% מהרכזים על היכרות מלאה עם התכנית, ואילו בתשס"ט דיווחו על כך כמעט כל הרכזים. בשאר בתי הספר, רק כ-80% מהרכזים דיווחו על היכרות מלאה עם תכנית מפתח ה"ב גם בתשס"ח וגם בתשס"ט.

¹⁶ 2 רכזים בשנת תשס"ח ו-17 מחנכים אשר ציינו כי הם אינם מכירים את תכנית מפתח ה"ב נופו מהשאלון לאחר שאלת הכרות התכנית (אשר הופיעה בתחילת הסקר) מתוך הנחה שאם אינם מכירים את התכנית לא יהיו מסוגלים לענות על שאלות המתייחסות אליה.

המחנכים מדווחים על רמת הכרות מועטה יותר עם התכנית בהשוואה לרכזים החברתיים; מחנכים בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים' להדגמה' מעידים על היכרות רבה יותר עם התכנית, לעומת למחנכים בשאר בתי הספר (כ-80% המדווחים על היכרות מלאה לעומת שני שלישים, בהתאמה).

בלוח הקודם הוצגו נתונים על ההיכרות עם התכנית באופן כללי. בלוח הבא נחدد את השאלה ונתייחס לערכים המרכיבים את התכנית. בלוח 35 מוצגים דיווחיהם של המחנכים והרכזים החברתיים אשר למידת היכרותם עם עשרת הערכים המרכזיים של תכנית מפתח ה"ב. השאלה הופנתה רק למי שהשיבו בשאלה הקודמת כי הם מכירים את תכנית מפתח ה"ב (במלואה או בחלקה).

לוח 35: מידת ההיכרות עם הערכים המרכזיים של תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מחנכים ורכזים חברתיים שהשיבו כי הם מכירים את התכנית במלואה או בחלקה

	רכזים תשס"ח			רכזים תשס"ט			מחנכים תשס"ט		
	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס *	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס *	מדג'	מיוע'	כלל ביה"ס *
מכיר את כולם <u>וידע</u> מהו הערך המרכזי בכל חודש	96%	93%	88%	98%	95%	91%	78%	76%	70%
מכיר את כולם <u>ולא יודע</u> מהו הערך המרכזי בכל חודש	0%	2%	3%	2%	5%	3%	10%	3%	8%
מכיר את רובם	4%	5%	6%	0%	0%	2%	5%	9%	13%
מכיר את חלקם	0%	0%	2%	0%	0%	4%	5%	12%	6%
לא מכיר כלל	0%	0%	1%	0%	0%	0%	3%	0%	3%
מספר המשיבים	46	43	179	42	38	178	40	34	302

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים' להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מלוח 35 עולה כי מידת ההיכרות של הרכזים החברתיים עם עשרת הערכים המרכזיים של תכנית מפתח ה"ב, עפ"י דיווחיהם, גבוהה בשלוש קבוצות המחקר (88% ויותר מכירים את כל הערכים ויודעים מהו הערך המרכזי בכל חודש). בקרב המחנכים מידת ההיכרות עם הערכים המרכזיים, לפי דיווחיהם, נמוכה מזו של הרכזים (70% ויותר מכירים את כל הערכים ויודעים מהו הערך המרכזי בכל חודש). גם בקרב הרכזים וגם בקרב המחנכים לא נמצאו הבדלים ניכרים במידת ההיכרות המדווחת בין שלוש קבוצות המחקר, וכמו כן לא נמצאו הבדלים בין דיווחי הרכזים בשנת תשס"ח ובשנת תשס"ט.

לסיכום, מידת ההיכרות של הרכזים החברתיים עם תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחיהם, גבוהה בקרב כלל הרכזים (לפחות 80% בכל אחת מקבוצות המחקר), ואילו **בקרב המחנכים** רמת ההיכרות נמוכה יותר לפי דיווחיהם (כשני שלישים). מסתמנת מגמה ולפיה רמת ההיכרות המדווחת בולטת יותר בקרב רכזים ומחנכים המשתייכים לבתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים' להדגמה. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם העובדה שבתי הספר אלו זוכים ליותר הדרכה וליווי מטעם האגף לחינוך יסודי, וכפי הנראה מחויבים יותר לתכנית מפתח ה"ב בהשוואה לבתי ספר אחרים.

בבתי הספר ה'מיועדים' להדגמה רמת ההיכרות עם התכנית, לפי דיווחי הרכזים, גבוהה יותר בשנת תשס"ט בהשוואה לשנת תשס"ח. סביר להניח כי בתי ספר אלו החליטו שהם מעוניינים להיות 'מדגימים' במועד מאוחר יותר מבתי הספר ה'מדגימים', ולכן קיבלו הדרכות ייעודיות והתעמקו בתכנית באיחור, מה שמסביר את השיפור במידת ההיכרות, לפי תוצאות הסקר שנערך בשנת היישום השנייה.

בקרב הרכזים המעידים כי הם מכירים את התכנית (באופן חלקי או מלא), הרוב המכריע (כ-90% ויותר) מעידים על היכרות מלאה עם **ערכי** התכנית. בקרב המחנכים ההיכרות מועטה יותר (כ-75% מעידים על היכרות מלאה עם ערכי התכנית). לא נמצאו הבדלים בין בתי ספר 'מדגימים', 'מיועדים' להדגמה' ושאר בתי הספר בכל הנוגע למידת ההיכרות עם **ערכי** התכנית.

3.5.2 תרומתם של גורמים ואמצעים שונים להתעדכנות בתכנית מפתח ה"ב

עד כה הוצגה תמונת מצב של מידת ההיכרות עם התכנית. עתה נעבור לבחון את הגורמים התורמים להיכרות זו. מערך התמיכה והסיוע של התכנית כולל כלים ואמצעים שונים, כגון חומרי הוראה ולמידה שפותחו במסגרת התכנית, קורס המיועד לרכזים החברתיים (קורס התמקצעות), הנחיה בית-ספרית על ידי מנחה מקצועי, סמינרים וכנסים חד-פעמיים, קשר טלפוני רצוף עם מדריכים ומנחים במחלקה לחינוך לחיים בחברה, אתר אינטרנט המכיל עדכונים וחומרי למידה חדשים, ועוד.

בלוח 36 מוצגות **הערכותיהם של הרכזים החברתיים** בדבר השאלה באיזו מידה הם מסתייעים בגורמים ובאמצעים השונים כדי להתעדכן באופן שוטף בתכנית מפתח ה"ב:

לוח 36: מידת הסתייעותם של רכזים חברתיים בגורמים ובאמצעים שונים לצורך התעדכנות שוטפת בתכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחיהם - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
97%	97%	100%	98%	100%	100%	חומרי הוראה-למידה של מפתח ה"ב- הקלסרים, המערכים, התקליטור
92%	94%	93%	90%	95%	89%	קורס התמקצעות לרכזים לחינוך לחיים בחברה בו את/ה משתתפ/ת
77%	87%	90%	82%	93%	89%	המנחה המחוזית / המדריכה לתחום חינוך לחיים בחברה
-	-	-	82%	88%	80%	כנסים, ימי עיון, ימי חשיפה או מפגשים הקשורים לתכנית
83%	89%	90%	77%	79%	87%	הסביבה הווירטואלית של המחלקה לחינוך לחיים בחברה – אתר, וכו'
49%	37%	64%	57%	54%	63%	מנהל/ת בית הספר
40%	45%	54%	40%	34%	62%	מורה או רכז חברתי אחר
31%	37%	26%	35%	27%	35%	הודעות בחוזרי מנכ"ל
164	34	37	154	38	37	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

מלוח 36 עולה כי לפי תפיסת הרכזים בכל קבוצות המחקר, המרכיבים התורמים ביותר להתעדכנות שוטפת בתכנית מפתח ה"ב הם חומרי ההוראה-למידה של התכנית וקורס ההתמקצעות לחינוך וחיים בחברה (90% ויותר ציינו אותם בתור מרכיבים תורמים). המרכיב הנתפס כתורם פחות, בכל הקבוצות, הוא ההודעות בחוזרי מנכ"ל (בין רבע לשליש מהרכזים ציינו שהן תורמות להתעדכנות).

בבתי הספר ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' התקבלו הערכות גבוהות מאוד גם לתרומתה של המנחה המחוזית או המדריכה לתחום החינוך לחיים בחברה (בקרב הרכזים בשאר בתי הספר – מעט פחות). בשנת תשס"ט, הרכזים בבתי ספר 'מיועדים להדגמה' ובבתי ספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה' מדווחים כי הם נעזרים פחות במנהל לצורך התעדכנות, וזאת בהשוואה לדיווחיהם בשנת תשס"ח ובהשוואה לדיווחי הרכזים בבתי ספר 'מדגימים'.

הרכזים בבתי ספר 'מדגימים' מעידים כי הם נעזרים יותר במורה או ברכז אחר. נתון זה יכול להעיד שבבתי ספר 'מדגימים' קיימת נטייה לעבוד בצוות.

בלוח הקודם הוצגו דיווחי הרכזים בדבר תרומתם של גורמים שונים העומדים לרשותם במהלך השנה, כולל חומרי ההוראה ואתר האינטרנט. בלוחות הבאים יוצגו דיווחי המחנכים בדבר הגורמים שמעמידה לרשותם המחלקה לחינוך לחיים בחברה (חומרי ההוראה ואתר האינטרנט). בלוח 37 מוצגים נתונים על תרומת חומרי ההוראה והלמידה של תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי המחנכים.

לוח 37: תרומת חומרי ההוראה והלמידה של תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מחנכים

מחנכים תשס"ט				
כלל בתי הספר *	'מיועדים להדגמה'	'מדגימים'		
98%	100%	98%	שיעור המשיבים בחיוב	האם ראית את חומרי ההוראה והלמידה של תכנית מפתח ה"ב – (קלסרים, מערכי שיעור)?
298	34	40	מספר המשיבים	
83%	88%	92%	שיעור המשיבים במידה רבה/רבה מאוד	באיזו מידה נעזרת בהם כדי ליישם את התכנית בכיתתך?
293	34	39	מספר המשיבים	

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

בלוח 37 אפשר לראות כי חומרי הלמידה וההוראה של התכנית נגישים לכלל המחנכים - כולם (100%-98%) ראו אותם, ויותר מ-80% מהם מדווחים כי נעזרו בחומרים אלו במידה רבה או רבה מאוד. הערכות גבוהות אלו מתיישבות עם העובדה שחומרי ההוראה כבר צוינו (בסעיף 3.1.6) כאחד הגורמים שסייעו או יכולים לסייע ביישום התכנית ובהטמעתה. בלוח 36 ראינו כי בקרב הרכזים חומרי ההוראה והלמידה זכו להערכות גבוהות יותר, אולם עדיין אפשר לומר כי חומרים אלו נתפסים גם בקרב המחנכים כגורמים שתורמתם רבה.

בלוח 38 מוצגים נתונים על תרומת האתר של המחלקה לחיים בחברה בנושא מפתח ה"ב, לפי דיווחי המחנכים.

לוח 38: תרומת האתר, הפורום או הגלריה הווירטואלית של המחלקה לחיים בחברה בנושא תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מחנכים

מחנכים תשס"ט				
כלל בתי הספר *	'מיועדים' להדגמה	'מדגימים'		
64%	56%	80%	שיעור המשיבים בחיוב	האם גלשת באתר, בפורום או בגלריה הווירטואלית של המחלקה לחינוך לחיים בחברה בנושא מפתח ה"ב?
298	34	40	מספר המשיבים	
58%	63%	63%	שיעור המשיבים במידה רבה/רבה מאוד	באיזו מידה הפורום או הגלריה הווירטואלית של המחלקה לחינוך לחיים בחברה סייעו לך ברעיונות ליישום התכנית?
191	19	32	מספר המשיבים	

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 38 עולה באופן כללי כי יותר ממחצית מהמחנכים מדווחים כי גלשו באתר של המחלקה לחינוך לחיים בחברה. בבתי ספר 'מדגימים' יותר מחנכים מדווחים כי גלשו באתר בהשוואה לבתי ספר 'מיועדים להדגמה' ובשאר בתי הספר (80% לעומת 64%-56%, בהתאמה). בקרב המחנכים שגלשו באתר, פחות משני שלישים חשים שהוא סייע להם במידה ניכרת ביישום התכנית. אם נחזור ללוח 39 נראה כי הרכזים נתנו לאתר הערכות גבוהות בהרבה מההערכות שנתנו המחנכים.

3.5.3 מפגשי חשיפה / הדרכה בקורס התמקצעות המיועד לרכזים חברתיים

מאז תחילתה, תכנית מפתח ה"ב מלווה בהשתלמות שנתית לרכזי החינוך החברתי-ערכי, האמונים על הטמעתה בבתי הספר. השתלמות זו היא הנדבך המרכזי במערך התמיכה והסיוע של התכנית. כבר ראינו בלוח 36 כי לפי תפיסת הרכזים, קורס ההתמקצעות תורם להם במידה רבה. בסעיף זה יפורטו נתונים הנוגעים לקורס זה.

בלוח 39 מוצגים נתונים על סמך דיווחי הרכזים החברתיים, בדבר היקף השתתפותם במפגשי חשיפה או מפגשי הדרכה בנושא תכנית מפתח ה"ב, במסגרת קורס ההתמקצעות לרכזים חברתיים. יש להדגיש כי השאלה בשנת תשס"ט התייחסה רק למפגשים בנושא חומרי הוראה חדשים שפותחו, ומלכתחילה נערכו פחות מפגשים כאלה בהשוואה לשנת תשס"ח; אי לכך סקאלת התשובות שונה והיא משקפת את היקף המפגשים שהתקיימו בכל שנה.

לוח 39: שיעור ההשתתפות במפגשי חשיפה/הדרכה בנושא תכנית מפתח ה"ב בקורס התמקצעות של רכזים חברתיים, לפי דיווחיהם - התפלגות לפי שנת יישום

רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	'מיועדים להדגמה'	'מדגימים'	
80%	95%	80%	4 מפגשים
7%	5%	9%	3 מפגשים
4%	0%	9%	2 מפגשים
8%	0%	2%	מפגש אחד
2%	0%	0%	אף מפגש
179	43	46	מספר המשיבים
רכזים תשס"ט			
כלל בתי הספר*	'מיועדים להדגמה'	'מדגימים'	
75%	89%	86%	כן, ביותר ממפגש אחד
13%	3%	7%	כן, במפגש אחד
9%	8%	7%	לא השתתף באף מפגש
3%	0%	0%	לא הוזמן למפגשים אלו
179	38	42	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מלוח 39 עולה כי מרבית הרכזים החברתיים (80% ויותר) מדווחים כי השתתפו **בשנת היישום הראשונה** ב-4 מפגשי חשיפה/הדרכה בנושא התכנית, ואילו רק שיעור קטן מאוד השתתפו במפגש אחד או פחות. היקף ההשתתפות המלאה גדול מעט יותר בקבוצת ה'מיועדים להדגמה'.

בשנת היישום השנייה של התכנית, לפחות 75% מהרכזים דיווחו על השתתפות ביותר ממפגש חדש אחד, וכ-10% דיווחו כי לא השתתפו בשום מפגש. גם בשנה זו היקף ההשתתפות גדול מעט יותר בבתי ספר 'מיועדים להדגמה'.

עד כה כבר נוכחנו לדעת כי הרכזים נותנים הערכות גבוהות לקורס הרכזים באופן כללי (ראה לוח 36). רצינו לבחון את תרומתו של קורס זה ביתר פירוט, ולכן הפנינו שאלות נוספות לרכזים שדיווחו כי השתתפו בקורס בהיקף כלשהו. בלוח 40 מוצגות **הערכות הרכזים החברתיים** שהשתתפו במפגשי החשיפה/ההדרכה בדבר תרומתם של מפגשים אלו בכמה היבטים.

לוח 40: תרומתם של מפגשי החשיפה/ההדרכה, לפי דיווחי רכזים חברתיים שצינו כי השתתפו במפגשים בהיקף כלשהו - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	
87%	94%	87%	88%	91%	80%	מתן כלים יישומיים להצגת תכני התכנית בפני המורים
85%	91%	87%	83%	88%	82%	הרחבת עולם הידע אודות התכנית והערכים שבבסיסה
81%	80%	85%	78%	84%	80%	החלפת דעות ורעיונות באופן בלתי פורמאלי עם רכזים אחרים
158	35	39	169	43	46	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
מספר המשיבים מייצג את מספר המשיבים הנמוך ביותר שנמצא באחת מהשאלות המוצגות בלוח.

כפי שמלמדים הנתונים בלוח 40, מרבית הרכזים החברתיים (80%-90%) מדווחים כי המפגשים תרמו וסייעו להם במידה רבה-רבה מאוד, בשלושת ההיבטים שנבדקו: מתן כלים יישומיים להצגת התכנית בפני המורים, הרחבת עולם הידע על אודות התכנית, ולמידה בלתי פורמאלית מרכזים חברתיים אחרים. בשנת תשס"ט היו רכזים שהוסיפו וצינו כי המפגשים גם סייעו להם בהיכרות ובלמידה על הנעשה בבתי ספר אחרים (בעיקר באמצעות סיורים). לא נמצאו הבדלים בתפיסות הרכזים בין שלוש קבוצות המחקר וגם לא בין שנת תשס"ח לשנת תשס"ט.

תמיכה לתרומתן הרבה של ההדרכות שניתנו לרכזים אפשר למצוא בראיונות העומק בבתי הספר ה'מצליחים': המראיינים הגיעו למסקנה כי ההשתלמות לרכזים החברתיים, המלווה את הטמעת התכנית "צעד אחרי צעד", היא נדבך חיוני בהטמעה וביישום של תכנית מפתח ה"ל"ב, והיא תרמה לביסוס של החינוך החברתי-ערכי כתחום תוכן דיסציפלינארי ולביסוס מעמד הרכזים החברתיים כמומחי תוכן לתחום זה בבית הספר. מדברי הרכזים החברתיים אפשר ללמוד כי ההשתלמות סייעה להם בכמה מישורים; קצתם ממחישים את ההיגדים שצינו בסקרים, וקצתם מרחיבים אותם:

א. אסטרטגיית הטמעה וניהול שינוי – ההשתלמות עסקה, בעיקר בראשית הדרך, בסוגיית ההטמעה הראשונית של התכנית בבית הספר ובהובלת השינוי המתבקש (הפנמת הגישה ואופן היישום של התחום החברתי-ערכי על ידי המורים). הרכזים שרואינו חשים כי הם קיבלו כלים ורעיונות בדבר אופן חשיפתם של המורים לתכנית, דרכי התמיכה בהם בצעדיהם הראשונים, התמודדות עם התנגדויות ועוד.

מתיאורי הרכזים על אופן ההטמעה הראשונית של התכנית בבית הספר עולה אצל מרביתם תמונה דומה של תהליך הטמעה איטי והדרגתי, שנועד למנוע לחץ על המורים ולהבטיח טיפול

פרטני במורים מתקשים ומתנגדים. אפשר להניח כי תמונה דומה זו אינה מקרית, ומקורה באסטרטגיית ההטמעה שלמדו הרכזים במסגרת ההשתלמות.

ב. העשרת חומרי הלמידה – ערך מוסף בולט של ההשתלמות הוא בהעשרת הרכזים בחומרי למידה מגוונים הקשורים לערכים בתכנית, חומרים שאינם כלולים בקלסר הראשוני שחולק למורים. מקצת החומרים פותחו על ידי מפתחי התכנית לאחר הפקת הקלסר, ומקצתם לוקטו ממקורות שונים כגון סיפורים, שירים, הפעלות שונות ועוד, שנמצאו רלוונטיים לתכנית. לדברי כמה רכזים, לעתים קרובות הם העדיפו להשתמש בחומרים שקיבלו בהשתלמות לצורך החשיפות החודשיות בחדר המורים, כדי לתת למורים עוד אפשרויות בחירה מעבר למה שכלול בקלסר וכדי להעביר מסר ולפיו התכנית עשירה, מגוונת, מתחדשת תדיר ומאפשרת הכנסת חומרים מעבר למה שכלול בחומר המקורי.

ג. שיטות הוראה ("איך ללמד") – הרכזים דיווחו כי בשנה השנייה של ההשתלמות הם רכשו כלים להנחיה בכיתה, כדי להעבירם למורים. צורך זה נבע מהפער בין דרך ההוראה המסורתית הרווחת בבתי ספר רבים, ולפיה המורה הוא מקור הידע העיקרי והוא מעבירו לתלמידים באופן פרונטלי, לבין דפוס העבודה המתבקש בתכנית מפתח ה"ב, שבה הידע נוצר באמצעות הדיאלוג המתפתח בין המורה לתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם.

ד. שיתוף בידע – ההשתלמות שימשה במה לשיתוף ולהחלפת ידע בין הרכזים: הרכזים החליפו ביניהם תכנים, חומרים ורעיונות שנוצרו בבתי הספר שלהם. כמו כן שימשה ההשתלמות מעין 'קבוצת תמיכה' שבה יכלו הרכזים לספר על קשיים ועל הצלחות ולקבל תמיכה ו"פרגון" זה מזה. ה. הנעה והמרצה – הרצינות והמקצועיות של ההשתלמות, היחס המכבד של המדריכים, התחושה של הרכזים כי הם חלק מקבוצה נבחרת בעלת מטרה משותפת - כל אלה יצרו בקרבם הנעה והמריצו אותם להמשיך קדימה, חרף הקשיים הטבעיים בהטמעה של תכנית חדשה.

מדברי הרכזים החברתיים שראיינו בבתי הספר ה'מצליחים' עולה שביעות רצון רבה מההשתלמות: אמירה מייצגת היא: "אני מאוד מרוצה מההנחה וההשתלמות. גם אני וגם התלמידים שלי מרוויחים ממנה בלעדף..."

3.5.4 צרכי הדרכה נוספים

אחרי שבחנו את התמיכה ההדרכתית שניתנת לרכזים, רצינו לבדוק אם תמיכה זו מספקת, לפי תפיסתם, או שהם מרגישים צורך בתמיכה נוספת. בלוח 41 מוצגים דיווחי הרכזים החברתיים על הצורך בליווי או בהדרכה נוספים בהקשר של תכנית מפתח ה"ב.

לוח 41: הצורך של הרכז החברתי בליווי או בהדרכה בהקשר של תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי רכזים חברתיים - שיעור המשיבים בחיוב

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
30%	24%	21%	44%	40%	61%	האם את/ה זקוק/ה לליווי או הדרכה בהקשר של תכנית מפתח ה"ב?
179	38	42	179	43	46	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

כפי שעולה מלוח 41, בשנת תשס"ח הביעו כ-60% מהרכזים בבתי הספר ה'מדגימים' צורך בליווי או בהדרכה בהקשר של תכנית מפתח ה"ב, לעומת 40% מהרכזים בבתי הספר ה'מיועדים להדגמה' ושיעור דומה בשאר בתי ספר. בשנת תשס"ט, ירד במידה ניכרת שיעור הרכזים שהביעו צורך בליווי או בהדרכה נוספים (20%-30%) בשלושת סוגי בתי הספר שהשתתפו במחקר ההערכה. אפשר לשער כי בשנת היישום הראשונה נתקלו הרכזים ביותר קשיים בשל חוסר היכרות שלהם ושל המחנכים עם התכנית, ולכן היו זקוקים ליותר סיוע. ייתכן שהצורך הרב יותר בליווי ובהדרכה בשנת תשס"ח בקרב ה'מדגימים', בהשוואה לשאר הרכזים, מעיד כי הם למדו 'לצרוך' את הסיוע שמספקת המחלקה לחינוך לחיים בחברה, והרגישו צורך לקבל עזרה וליווי בכל קושי שנתקלו בו. כפי הנראה, בשנת תשס"ט למדו הרכזים להתמודד עם הטמעת התכנית, וסביר שגם נתקלו בפחות קשיים ולכן הם זקוקים כעת לסיוע וליווי מועטים יותר.

רכזים שהשיבו כי יש צורך בליווי ותמיכה בהקשר של תכנית מפתח ה"ב, נשאלו באיזה תחום יש צורך בכך. בשנת תשס"ח צוין צורך בליווי ותמיכה בתחומים הבאים:

- הנחיית המורים, כולל אופן העברה של תכנים ומסרים, אופן העברת סדנאות ומתן כלים (28 רכזים).
- הדרכה המיועדת לרכזים – כולל חשיפה לתכנית ולהיבטים שונים שעדיין לא הוצגו, וכן הצגת חידושים, חומרים, רעיונות נוספים והעשרת התכנים (24 רכזים).
- באופן כללי (24 רכזים). 9 משיבים נוספים ציינו שיש להמשיך את מפגשי הרכזים לצורך התפתחות אישית, העשרה, חשיבה משותפת והחלפת רעיונות ודעות.
- יישום והטמעה של התכנית באופן כללי (23 רכזים).
- ליווי הרכז ומתן פתרונות לשאלות ולדילמות שעולות בביה"ס (6 רכזים מבתי ספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה').

בשנת תשס"ט עלה צורך בליווי ותמיכה בתחומים המרכזיים הבאים:

- יישום והטמעה של התכנית באופן כללי, בדגש על רתימת המורים וגיוס מעורבותם, עבודת צוות (16 רכזים).
- הדרכה המיועדת לרכזים – כולל הצגת חידושים, חומרים, רעיונות נוספים, העשרת התכנים, התעדכנות שוטפת ולמידה מרכזים אחרים (14 רכזים).
- שגרירי מפתח הל"ב – כולל חשיפה לתכנית ולהיבטים שונים שעדיין לא הוצגו, וכן הצגת חידושים, חומרים, רעיונות נוספים והעשרת התכנים (13 רכזים).
- באופן כללי (10 רכזים).
- הנחית המורים, כולל אופן העברה של תכנים ומסרים, אופן העברת סדנאות ומתן כלים (9 רכזים).

לעומת הרכזים שמקבלים תמיכה הדרכתית עשירה מטעם המחלקה לחינוך לחיים לחברה, המנהלים לא זוכים לליווי או להדרכה באופן פורמאלי בהקשר של תכנית מפתח הל"ב. במסגרת סקר המנהלים בדקנו אם המנהלים מעוניינים כלל לקבל תמיכה כלשהי הנוגעת לחינוך החברתי-ערכי באופן כללי. בלוח 42 מוצגים דיווחי המנהלים בדבר הצורך שלהם בליווי או בהדרכה בהקשר של התחום החברתי-ערכי.

לוח 42: הצורך של המנהל בליווי או בהדרכה בתחום החברתי-ערכי, לפי דיווחי מנהלים - שיעור המשיבים בחיוב

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
44%	41%	49%	האם היית רוצה לקבל הדרכה וליווי בתחום החברתי-ערכי?
171	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 42, עולה כי כמעט מחצית מהמנהלים בשלוש קבוצות המחקר הביעו צורך בליווי או בהדרכה בהקשר של התחום החברתי-ערכי.

בלוח 43 מוצגים נתונים על תדירות ההדרכה שהמנהלים מעוניינים בה בתחום החברתי-ערכי, לפי דיווחיהם, בחלוקה לפי קבוצת מחקר.

לוח 43 : תדירות ההדרכה שהמנהלים מעוניינים בה בתחום החברתי-ערכי, לפי דיווחי מנהלים שהביעו צורך בהדרכה

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
9%	19%	14%	אחת לשבוע – שבועיים
79%	68%	71%	אחת לחודש
10%	13%	10%	אחת לחודשיים
2%	0%	5%	פעמיים – שלוש בשנה
76	16	21	מספר המשיבים*

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים
כאשר מספר המשיבים קטן מ-20 יש לקרוא את הנתונים בזהירות ולהימנע מהסקת מסקנות גורפות

מלוח 43 אפשר לראות כי תדירות ההדרכה המתאימה לרובם המכריע של המנהלים (כ-70%) היא אחת לחודש.

לסיכום, לפי דיווחי הרכזים החברתיים, במקום הראשון מתוך הגורמים התורמים להתעדכנות וללמידה שוטפת בתכנית מפתח ה"ב עלו חומרי ההוראה-למידה של התכנית (הקלסרים, המערכים והתקליטור), וקורס ההתמקצעות לחינוך לחיים בחברה. כמו כן הרכזים נעזרים במנחה המחוזית/במדריכה לתחום חינוך לחיים בחברה ובסביבה הווירטואלית של המחלקה לחיים בחברה. מהנתונים אפשר לראות כי הרכזים מתעדכנים בעיקר באופן ישיר על ידי גורמים השייכים למחלקה לחיים בחברה ופחות על ידי גורמי פנים בבית הספר. ממצא זה תואם את תפקידו של הרכז כמי שאמון על התחום החברתי-ערכי בבית הספר, אשר אמור להיות הגורם שיעמוד בקשר עם המחלקה לחינוך לחיים בחברה ויפיץ את המסרים הלאה בתוך בית ספרו.

כל המהנכים מדווחים כי נחשפו לחומרי ההוראה והלמידה של התכנית ו-92%-83% חשים כי הם עזרו להם במידה רבה או רבה מאוד. מחצית עד 80% מהמהנכים גלשו באתר של המחלקה לחינוך לחיים בחברה, אך רק כשני שלישים מהגולשים חשים שהאתר סייע להם במידה רבה.

רוב הרכזים החברתיים (75% ויותר) השתתפו בארבעת מפגשי החשיפה/הדרכה של התכנית (במסגרת קורס ההתמקצעות) בשנת תשס"ח, וביותר ממפגש חדש אחד בשנת תשס"ט. רוב המשתתפים דיווחו כי מפגשי החשיפה סייעו להם הן במתן כלים יישומיים להצגת התכנית למורים, הן בהרחבת עולם הידע על אודות התכנית והן באמצעות למידה לא פורמאלית מרכזים עמיתים.

בשנת תשס"ח, כ-60% מקרב הרכזים המשתתפים לקבוצת ה'מדגימים' וכ-40% משאר הרכזים הביעו צורך בליווי ובהדרכה נוספים. התחומים הבולטים שצינו הם הנחיה והדרכת מורים ויישום והטמעה בבית הספר.

לעומת זאת, בשנת תשס"ט הביעו רק 20%-30% מהרכזים צורך בליווי והדרכה נוספים, ללא הבדל בין שלושת סוגי בתי הספר. התחומים הבולטים שצינו הם: יישום והטמעה בבית הספר, הדרכות לרכזים (בעיקר עדכון בחידושים ומתן רעיונות) ושגרירי מפתח ה"ב."

אפשר לשער כי בשנת היישום הראשונה נתקלו הרכזים בקשיים רבים יותר בשל חוסר ההיכרות שלהם ושל המחנכים עם התכנית, ולכן היו זקוקים לסיוע רב יותר.

ייתכן שהצורך הרב יותר בליווי והדרכה בשנת תשס"ח בקרב הרכזים בבתי הספר ה'מדגימים', בהשוואה לשאר הרכזים, מעיד כי הם למדו 'לצרוך' את הסיוע שמספקת המחלקה לחינוך לחיים בחברה, והרגישו צורך לקבל עזרה וליווי בכל קושי שנתקלו בו. כפי הנראה, בשנת תשס"ט למדו הרכזים להתמודד עם הטמעת התכנית, וסביר שגם נתקלו בפחות קשיים, ולכן הם זקוקים כעת לסיוע וליווי מועטים יותר.

כמעט מחצית מהמנהלים ציינו כי הם זקוקים לליווי והדרכה בתחום החברתי-ערכי. מקרב המנהלים שהביעו צורך בהדרכה, כ-70% מעוניינים בהדרכה בתדירות של אחת לחודש.

3.5.5 מפגשי הדרכה לצוות החינוכי בבתי הספר

לאחר שהצגנו את התמיכה ההדרכתית הניתנת מטעם המחלקה לחינוך לחיים בחברה, נעבור לבחון את ההדרכות הניתנות בין כותלי בית הספר. ההדרכה של צוות המורים נעשית בעיקר על ידי הרכז החברתי בבית הספר, שקיבל את הכשרתו בהשתלמות הרכזים. בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים' להדגמה ניתנה לעתים גם הדרכה על ידי מנחה חיצוני מטעם המחלקה לחינוך לחיים בחברה של האגף לחינוך יסודי.

בלוח 44 מוצגים דיווחי המנהלים והרכזים החברתיים בנוגע לתדירות קיומם של מפגשי מליאה בבית הספר המוקדשים לפחות בחלקם לתכנית מפתח ה"ב.

לוח 44: תדירות קיומם של מפגשי מליאה בבית הספר המוקדשים לפחות בחלקם לתכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מנהלים ורכזים חברתיים

מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
65%	72%	77%	35%	66%	60%	54%	68%	79%	מתקיימים מפגשים פעם בחודש
21%	15%	18%	26%	16%	19%	19%	14%	15%	מתקיימים מפגשים פעם בחודשיים
9%	13%	5%	18%	11%	14%	17%	16%	4%	מתקיימים מפגשים באופן מזדמן
3%	0%	0%	21%	8%	7%	10%	2%	2%	לא מתקיימים מפגשים קבועים
171	39	43	179	38	42	179	43	46	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

נתוני לוח 44 מלמדים כי הן לפי דיווחי הרכזים והן לפי דיווחי המנהלים, ברוב בתי הספר (73% ויותר) נערכו בקביעות בשנת תשס"ח מפגשי מליאה שהוקדשו לפחות בחלקם למפתח ה"ב. באותה שנה, לפחות ב-54% מבתי הספר דיווחו המנהלים והרכזים על מפגשים הנערכים אחת לחודש, וב-20%-15% מבתי הספר נערכו המפגשים אחת לחודשיים. המנהלים נוטים פחות לדווח על אי-קיום מפגשים קבועים, בהשוואה לרכזים.

על פי דיווחי הרכזים החברתיים, בשנת תשס"ט חלה ירידה בתדירות מפגשי המליאה שהוקדשו לפחות בחלקם לתכנית מפתח ה"ב. ירידה זו אינה מסתמנת בבתי ספר 'מיועדים להדגמה'. לדעת מובילי התכנית ירידה זו צפויה, שכן בשנת היישום הראשונה היה צורך להציג את התכנית לפני המורים, וכל התכנים וההפעלות היו חדשים. בשנת היישום השנייה כבר הייתה היכרות עם התכנית, ולכן נדרשה פחות הדרכה.

באופן כללי אפשר להתרשם כי בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה' נערכים יותר מפגשי מליאה המוקדשים לתכנית, בהשוואה לשאר בתי הספר.

ראינו אם כן את תדירותם של מפגשי ההדרכה בבתי הספר. הלוחות הבאים מפרטים מי משתתף בדרך כלל במפגשים אלו. בלוח 45 מוצג הרכב המשתתפים במפגשי המליאה (בבתי ספר שבהם נערכים מפגשים כאלה), לפי דיווחי המנהלים והרכזים החברתיים.

לוח 45: הרכב המשתתפים במפגשי המליאה המוקדשים לתכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחי מנהלים ורכזים חברתיים שהשיבו כי מתקיימים מפגשים כאלה

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
69%	66%	82%	65%	67%	87%	כל המורים בבית הספר
14%	20%	8%	20%	12%	9%	כל המחנכים וחלק מהמורים המקצועיים
18%	14%	10%	15%	19%	4%	רק המחנכים
0%	0%	0%	0%	2%	0%	חלק מהמחנכים
139	35	39	162	42	45	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה' הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

עיון בלוח 45 מעלה כי מקרב מי שציינו כי נערכים מפגשי מליאה בבית הספר, שיעור ניכר (שני שלישים ויותר) דיווחו כי משתתפים בהם כל המורים בבית הספר. על פי דיווחי הרכזים, בבתי ספר 'מדגימים' יש יותר נטייה לקיים את המפגשים בהשתתפות מחנכים ומורים מקצועיים, בהשוואה לבתי ספר 'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר. לא חל שינוי בין שנת תשס"ח לתשס"ט מבחינת הרכב המשתתפים במפגשי המליאה.

בלוח 46 מוצגים נתונים על השתתפות המנהלים במפגשי המליאה, לפי דיווחיהם (בבתי ספר שבהם נערכים מפגשים כאלה).

לוח 46: שיעור השתתפותם של המנהלים במפגשי מליאה ללמידה על תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחיהם

מנהלים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	בתי ספר מדגימים	
92%	100%	95%	ברובם או בכולם
7%	0%	5%	בחלקם
2%	0%	0%	לא
165	39	43	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'. הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

מלוח 46 עולה כי בבתי הספר בהם נערכים מפגשי מליאה המיועדים ללמידה על תכנית מפתח הל"ב רובם המוחלט של המנהלים (92%-100%) מדווחים כי הם משתתפים ברוב המפגשים הללו.

נעמוד עתה על המאפיינים של מפגשי המליאה ללמידה על תכנית מפתח הל"ב בבתי הספר שהוגדרו 'מצליחים' ביישום התכנית, כפי שעלה מהראיונות עם המנהלים והרכזים. בבתי ספר אלו נמצא כי פעילות ההדרכה המרכזית והנפוצה ביותר היא **חשיפת הערך החודשי**. בשנה הראשונה ליישום התכנית ניתנה הדרכה זו בתדירות של אחת לחודש, ובמסגרתה חולקו למורים הקלסרים והחומר הלימודי הנוגע לכל ערך. בדרך כלל נעשה הדבר במסגרת ישיבות צוות המורים ("מליאת המורים") והשתתף בה לרוב הצוות כולו, לרבות מנהל בית הספר והמורים המקצועיים. עוד עלה מהראיונות כי להדרכות הפנים בית-ספריות יש שני יסודות משותפים, שכפי הנראה הונחלו לרכזים החברתיים באמצעות ההשתלמות שעברו במסגרת תפקידם, ואלה הם:

1. שיתוף בחוויות מיישום התכנית - יסוד מרכזי בחשיפה החודשית הוא מתן במה המאפשרת למורות לספר על חוויותיהן מיישום התכנית – קשיים ואתגרים, אבל בעיקר הצלחות והשפעות נתפסות על התלמידים, כפי שמתארת זאת אחת הרכזות: "[המאפיינים] *מתחיל בשיתוף fe האורות בחוויות epelרות בתכנית ורעמי fe ילדי*". לדברי הרכזות והמנהלות שרואיינו, השיתוף בחוויות מיישום התכנית, שימת הדגש על ההצלחות, והפרגון הפומבי הניתן למורות המצליחות ביישום - כל אלה משיגים את התוצאות הבאות:

- בקרה לא מאיימת על העשייה בכיתות
- "קנאה חיובית" ותחרות בונה בין המורות, המדרבנת מורות קצת פחות "מחוברות"
- שיתוף פעולה בין המורות
- העצמה אישית של המורות המצליחות
- הגדלה הדרגתית של מעגל התומכים בתכנית בתוך חדר המורים

2. התנסות בערך עצמו באמצעות הפעלה ודיון - מאפיין מרכזי נוסף בחשיפה החודשית הוא ההתנסות בערך עצמו, בדרך כלל תוך הפעלה/משחק. ההתנסות האישית של המורים מאפשרת להם להשתמש בחומרים ובמתודולוגיה שרכשו בעבודה עם התלמידים בכיתה, ולנהל דיון המחבר את החוויה שלהם לערך החודשי. מן הראיונות עולה חשיבותה של החוויה הבלתי אמצעית שהמורים עוברים בהשתתפותם בהפעלה לצד העיסוק באופן העברת המסרים לכיתה והקשר לערך החודשי - כמתואר בדברים הבאים: "...*מתחילים בפעילות קטנה אפער לפתוח איתה את הצרך בכיתות. שימוש בפעילות חווייתית אפער לפעל*". "זה [החשיפה] לא יהיה אף פעם יפה. צריך לאמץ דרך אטרקטיבית לפעל את האורות. חשיפה = שיווק ודרכון fe התכנית".

עד כה תוארו המפגשים הממוסדים הנערכים בבתי הספר במסגרת מפגשי המליאה. כעת יוצגו נתונים בדבר מפגשים נוספים, מעבר למפגשי המליאה. בלוח 47 מוצגים נתונים על אודות מפגשי הדרכה צוותיים נוספים שהרכז החברתי מקיים, המוקדשים לליווי הצוות ביישום תכנית מפתח ה"ב, לפי **דיווחי הרכזים החברתיים**.

לוח 47: מפגשי הדרכה צוותיים נוספים שהרכזים החברתיים מקיימים, לפי דיווחיהם

רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	
6%	11%	10%	8%	12%	24%	מקיים בשעה קבועה במערכת
24%	29%	23%	30%	38%	27%	מקיים לעיתים קרובות אך לא בשעה קבועה במערכת
45%	51%	44%	38%	33%	27%	מקיים אחת לחודש או פחות מכך
25%	9%	23%	24%	17%	22%	לא מקיים כלל
137	35	39	162	42	45	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
הנתונים בלוח אינם בהכרח מסתכמים ל 100% שכן הם עוגלו למספרים שלמים

כפי שאפשר לראות בלוח 47, מתוך הרכזים החברתיים שדיווחו כי בבית ספרם מתקיימים מפגשי מליאה המוקדשים לפחות בחלקם לתכנית מפתח ה"ב, כ-80%-75% דיווחו כי הם מקיימים מפגשי הדרכה צוותיים נוספים.

נראה כי בשנת תשס"ח היתה נטיה בבתי הספר ה'מדגימים' לקיים מפגשים אלו באופן קבוע בהשוואה לקבוצות האחרות ('מיועדים להדגמה' וכלל בתי הספר). בשנת תשס"ט חלה ירידה בתדירות המפגשים הנוספים בבתי הספר ה'מדגימים', ובשנה זו לא נמצא הבדל בין שלושת סוגי בתי הספר.

במחקר האיכותני שנעשה בבתי ספר 'מצליחים' תיארו הרכזים והמנהלים את סוגי המפגשים הנוספים שהרכז מקיים (מעבר למפגשי המליאה). מקצת הרכזים ציינו שהם מקיימים מפגשים עם קבוצות קטנות של מחנכים, בעיקר צוותים של שכבות - כפי שמתארת אחת הרכזות: *"יש האון כוח לשבת עם 2-3 מורות. אנחנו יושבות ומתכננות. עלא תישאר מורה שאין לה מצנה"*.

כמו כן, הרכזות בבתי הספר ה'מצליחים' סיפרו כי הן מקיימות גם מפגשי הנחיה אישיים, בעיקר סביב פעילות 'שגרירי מפתח ה"ב'. ההנחיה האישית עוסקת בעיקר בתכנון פעילות, כפי שמתארת אחת הרכזות: *"אני יושבת למתכנן את הפעילות עם כל אחת שהכיתה עלה שגרירה"*. רכזת נוספת ציינה כי בהדרכה הפרטנית טמונה גם העברת מסר של תמיכה במורות: *"הייתה הדרכה לשכבות והדרכה פרטנית על-פי הצורך למורה. היה לי חשש שמורים יראו שאני נאשה בהתאם לצורך שלהם"*.

שיטת הנחיה נוספת הנהוגה בבתי ספר 'מצליחים' היא הדגמה או 'מידול' (Modeling) – שיטת הנחיה זו מתאימה בעיקר למורות המתקשות יותר מהאחרות ליישם את התכנית בכיתתן. כדי לנסות ולסייע, הרכזת החברתית מדגימה למורה כיצד שיעור מפתח הל"ב צריך להתנהל בפועל. ההדגמה נעשית לרוב בכיתה של המורה המונחית. מתארת אחת הרכזות: "אני עושה מודל"ב בסוף למחנכות. המודל"ב מאוד עזר. למשל, מורה אחת לא רצתה לעבוד בקבוצות, אז נכנסתי להדגים לה עבודה בקבוצות וזה הפיל לה את החששות". אחת המנהלות מדגישה את חשיבות המודל"ב: "הרכזות של מפתח הל"ב נמצאות למרות וסייעה להן להתחבר לתכנית. חלק מהעצות נעשו למודל"ב של התכנית. ...המודל"ב הוא חלק מאוד חשוב בהטמעה".

מן הראוי לציין כי לפני יישומה של תכנית מפתח הל"ב לא עשו הרכזים החברתיים פעילות הנחיה משמעותית כזו בקרב המורים. הדבר מעיד על התעצמותו של התחום החברתי-ערכי בעקבות התכנית, בתהליך הפיכתו לדיסציפלינה לגיטימית בבית הספר.

עד כה הוצגה תמונת המצב בנוגע לתדירות מפגשי ההדרכה ולבעלי התפקידים המשתתפים בהם, ותוארו סוגי המפגשים שהרכזים מקיימים עם הצוות החינוכי בבית הספר. נציג כעת את התרומה הנתפסת של מפגשים אלו. בלוח 48 מוצגים נתונים על תפיסת המחנכים בדבר תרומתם של מפגשי ההדרכה שהתקיימו בבית הספר.

לוח 48: התרומה הנתפסת של מפגשי ההדרכה המתקיימים בבית הספר, לפי דיווחי מחנכים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר *	מיועדים להדגמה	מדגימים	
62%	62%	67%	מפגש או מפגשי מליאה שעסקו בתכנית מפתח הל"ב
52%	71%	59%	מפגש או מפגשי הדרכה קבוצתיים שעסקו בתכנית מפתח הל"ב
45%	45%	63%	מפגש או מפגשים אישיים בנושא תכנית מפתח הל"ב
237	29	35	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.
שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד" חושב מתוך המשיבים שדיווחו כי סוג זה של מפגש התקיים בבית הספר (כלומר בניכוי הנשאלים שצינו כי מפגש מסוג זה לא התקיים).

מעיון בלוח 48 עולה כי כשני שלישים מהמחנכים, בשלוש קבוצות המחקר, רואים במפגשי המליאה ובמפגשים הקבוצתיים גורם שתורמתו רבה. בבתי הספר ה'מדגימים', שיעור דומה של מחנכים רואים גם במפגשים האישיים מרכיב בעל תרומה, לעומת ה'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר - בהם רק 45%

מהמחנכים מעריכים את תרומת המפגשים האישיים במידה רבה או רבה מאוד. יש לציין כי במחקר האיכותני שנעשה בבתי ספר 'מצליחים' נמצא כי הרכזים מרבים לעסוק בהדרכה פרטנית של מחנכים. אמנם בסקר הכמותי המחנכים לא נותנים הערכות גבוהות לתרומת ההדרכות האישיות, אך ייתכן שיש לתת בידי הרכז כלים לביצוע הדרכות מסוג זה באופן תורם ומועיל.

לאחר שעמדנו על המצב בבתי הספר מבחינת ההדרכה הניתנת למורים, רצינו לבדוק אם מערכת ההדרכה הזאת מספקת בעיני הגורמים המעורבים בה. בלוח 49 מוצג שיעור המסכימים במידה רבה-רבה מאוד עם ההיגד "הזמן המוקדש לחשיפה ולהדרכת המורים מספיק להטמעת התכנית בבית הספר", בקרב הרכזים והמחנכים.

לוח 49: עמדות הרכזים והמחנכים בנוגע לזמן המוקדש לחשיפה ולהדרכת מורים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
68%	67%	83%	39%	47%	59%	49%	61%	74%	הזמן המוקדש בבית ספר לחשיפה ולהדרכת המורים מספיק
292	33	40	175	38	41	176	43	46	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 49 עולה כי בבתי ספר 'מדגימים', בהשוואה לשתי הקבוצות האחרות, יותר רכזים ומחנכים חשים כי הזמן המוקדש להדרכת המורים מספיק. סביר להניח כי תחושתם נובעת מהעובדה שבבתי הספר ה'מדגימים' מוקצה זמן רב יותר להדרכת הצוות החינוכי.

בשנת תשס"ט, בהשוואה לשנת תשס"ח, חלה ירידה בשיעור הרכזים שדיווחו כי הזמן המוקדש לחשיפה ולהדרכת המורים מספיק להטמעת התכנית בבית הספר. ירידה זו נמצאת בהלימה לממצאי לוח 43, המצביעים על ירידה בהיקף ובתדירות של מפגשי המליאה בבתי הספר. כפי הנראה הרכזים אינם שבעי רצון ממצב עניינים זה, ולכן יותר רכזים חשים כעת כי זמן ההדרכה הבית-ספרי אינו מספיק.

עוד אפשר ללמוד מלוח 49 כי המחנכים, בהשוואה לרכזים, נוטים יותר לחשוב שזמן ההדרכה הניתנת להם מספיק.

בלוח 50 מוצגים נתונים בנוגע לצורך של המחנכים בליווי או בהדרכה נוספים, לפי דיווחיהם.

לוח 50: הצורך של מחנכים בליווי או בהדרכה בהקשר של תכנית מפתח ה"ב, לפי דיווחיהם - שיעור המשיבים בחיוב

מחנכים תשס"ט			
כלל בתי הספר*	מיועדים להדגמה	מדגימים	
24%	18%	15%	האם את/ה מעוניין/ת בליווי או בהדרכה נוספים בהקשר לתכנית מפתח ה"ב?.
298	34	40	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

הנתונים שבלוח 50 מחזקים את דיווחי המחנכים שהוצגו בלוח 49: שיעור נמוך של מחנכים חשים צורך בהדרכה ובליווי נוספים.

הלוחות הקודמים סיפקו תשובות על שאלות ישירות בדבר הצורך של המחנכים בהדרכה נוספת. ניסינו לבחון גם בעקיפין אם קיימת תחושה של מחסור בכלים רלוונטיים לתכנית מפתח ה"ב. בלוח 51 מוצגים נתונים על התמודדות המחנכים עם מצבים שאין להם כלים להתמודד איתם, וזאת על פי דיווחי הרכזים, המנהלים והמחנכים.

לוח 51: המידה שבה התכנית מזמנת למחנכים נושאים שאין להם כלים להתמודד איתם, לפי דיווחי רכזים חברתיים, מנהלים ומחנכים - שיעור המשיבים "במידה רבה-רבה מאוד"

מחנכים תשס"ט			מנהלים תשס"ח			רכזים תשס"ט			רכזים תשס"ח			
כלל בתי הספר	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר	מיועדים להדגמה	מדגימים	כלל בתי הספר	מיועדים להדגמה	מדגימים	
18%	12%	10%	47%	49%	47%	40%	49%	44%	46%	57%	49%	התכנית מזמנת למחנכים עיסוק בנושאים שאין להם כלים להתמודד איתם
289	33	39	167	38	43	174	37	41	171	42	45	מספר המשיבים

* לא כולל בתי ספר 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה'.

מלוח 51 עולה כי כמחצית מהרכזים והמנהלים - בשלוש קבוצות המחקר - חושבים כי תכנית מפתח ה"ב מזמנת למחנכים במידה רבה או רבה מאוד עיסוק בנושאים שאין להם כלים להתמודד איתם, ואילו בקרב המחנכים רק 10%-18% חשים כך. ממצא זה מחזק את הפער שבין תפיסות המחנכים לתפיסות הרכזים בדבר הצורך של המחנכים בהדרכה ובהנחיה נוספת. פער זה צפוי, שכן הרכז מכיר טוב יותר את התכנית ואת הפוטנציאל הגלום בה, וכמו כן התחום החברתי-ערכי נמצא בראש מעייניו; אי לכך הוא רואה שיש עוד היבטים שהמחנכים אינם מכירים, ושואף להטמיע את התכנית באופן מעמיק יותר. המחנך, לעומתו, צריך לחלק את זמנו בין מקצועות לימוד שונים ומטלות בית-ספריות מגוונות, ולא תמיד הוא מעוניין להשקיע זמן ומאמצים דווקא בתחום החברתי-ערכי.

לסיכום, על פי **דיווחי המנהלים והרכזים** ברוב בתי הספר (73% ויותר) התקיימו בשנת תשס"ח **מפגשי מליאה** קבועים שהוקדשו לפחות בחלקם למפתח ה"ל"ב. על פי דיווחי הרכזים החברתיים, בשנת תשס"ח חלה ירידה בהיקפם ובתדירותם של מפגשי מליאה אלו. ירידה זו מסתמנת בבתי ספר 'מדגימים' וכן בבתי ספר שאינם 'מדגימים' או 'מיועדים להדגמה', אך לא בבתי ספר 'מיועדים להדגמה'. על אף הירידה, נותרה בעינה המגמה ולפיה בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה' מתקיימים יותר מפגשי מליאה המוקדשים לתכנית, בהשוואה לשאר בתי הספר.

מקרב הרכזים והמנהלים שצינו כי בבית ספרם מתקיימים מפגשי מליאה, שיעור ניכר (שני שלישים ויותר) דיווחו כי משתתפים בהם כל המורים בבית הספר. על סמך דיווחי הרכזים, בבתי ספר 'מדגימים' יש יותר נטייה לקיים את המפגשים בהשתתפות מחנכים ומורים מקצועיים, בהשוואה לבתי ספר 'מיועדים להדגמה' ושאר בתי הספר.

רובם המוחלט של המנהלים (92%-100%) מקרב בתי הספר בהם מתקיימים מפגשי מליאה מדווחים כי הם **משתתפים בכל מפגשי המליאה** ללמידה על תכנית מפתח ה"ל"ב, או **ברובם**.

מקרב הרכזים החברתיים שדיווחו כי בבית ספרם מתקיימים מפגשי מליאה המוקדשים לפחות בחלקם לתכנית מפתח ה"ל"ב, כ-80%-75% דיווחו כי הם **מקיימים מפגשי הדרכה צוותיים נוספים**. נראה כי בשנת תשס"ח היו מפגשים אלו 'ממוסדים' מעט יותר בבתי הספר ה'מדגימים', בהשוואה לקבוצות האחרות ('מיועדים להדגמה' וכלל בתי הספר). בשנת תשס"ח חלה ירידה בתדירות המפגשים הנוספים בבתי הספר ה'מדגימים', ובשנה זו לא נמצא הבדל בין שלושת סוגי בתי הספר.

כשני שלישים מהמחנכים, בשלוש קבוצות המחקר, רואים במפגשי המליאה ובמפגשים הקבוצתיים בנושא מפתח ה"ל"ב מרכיב בעל תרומה רבה. שיעור נמוך יותר של מחנכים רואים גם במפגשים האישיים מרכיב שתרומתו רבה או רבה מאוד (45%-שני שלישים).

בבתי ספר 'מדגימים', יותר רכזים ומחנכים חשים כי **הזמן המוקדש להדרכת המורים מספיק**. סביר להניח כי הדבר נובע מהעובדה שבבתי ספר 'מדגימים' מוקצה זמן רב יותר להדרכת הצוות החינוכי.

בשנת תשס"ח, בהשוואה לתשס"ח, פחות רכזים חשים כי הזמן המוקדש להדרכת המורים מספיק. נתון זה נמצא בהלימה עם הממצא בדבר ירידה בהיקפם ובתדירותם של מפגשי המליאה בבתי הספר.

המחנכים, בהשוואה לרכזים, נוטים יותר לחשוב כי זמן ההדרכה שלהם מספיק, ורובם אינם מעוניינים בהדרכה ובליווי נוספים. פער זה צפוי, שכן הרכז מכיר טוב יותר את התכנית ואת הפוטנציאל הגלום בה, וכמו כן התחום החברתי-ערכי נמצא בראש מעייניו. אי לכך הוא רואה שיש עוד היבטים שהמחנכים אינם מכירים, ושואף להטמיע את התכנית באופן מעמיק יותר. המחקר, לעומתו, צריך לחלק את זמנו בין מקצועות לימוד שונים ומטלות בית-ספריות מגוונות, ולא תמיד הוא מעוניין להשקיע זמן ומאמצים דווקא בתחום החברתי-ערכי.

4. סיכום והמלצות

באופן כללי תכנית מפתח ה"ל"ב זוכה **לשביעות רצון גבוהה** מצד כל הגורמים בבתי הספר המעורבים ביישומה: רכזים חברתיים, מנהלים ומחנכים (אם כי בקרב המחנכים שביעות הרצון נמוכה מעט יותר). נמצא כי **המקור לשביעות רצון** נעוץ בכמה גורמים: התכנית ידידותית למורים ובת-ביצוע, מאפשרת ליצור חיבור אמיתי בין העשייה החברתית לבין כלל העשייה הבית-ספרית, משמשת מסגרת מארגנת בעלת אפשרות יישום מעשית - מעבר מדיבור על ערכים להתנהגות על פיהם, מסגרת שהיא מובנית מצד אחד, אך מהצד האחר מאפשרת חופש ביטוי ומרחב אישי למורים.

אפשר להתרשם כי **תכנית מפתח ה"ל"ב נתפסת כמובילה בתחום החברתי-ערכי בבית הספר, וכפי הנראה עונה על צורך שהיה קיים בבתי הספר**. על פי דיווחי המנהלים והמחנכים, התכנית **מיושמת כמעט בכל בתי הספר**, וכמעט בכל הכיתות. עם זאת, 20%-27% מהמחנכים מדווחים על יישום התכנית בהיקף מצומצם. מהדיווחים עולה כי היישום בא לידי ביטוי בעיקר במסגרות פנים בית-ספריות, כלומר בפעילות עם התלמידים, פחות במסגרות רחבות יותר, הכוללות את ההורים והקהילה.

שתי מסגרות יישומיות מרכזיות בתכנית מפתח ה"ל"ב, המופעלות בבתי הספר מעבר לשעת חינוך, הן **'תפקיד לכל תלמיד' ו'שגרירי מפתח ה"ל"ב'**. ממצאי ההערכה מצביעים כי אכן בשטח, למסגרות אלו תרומה רבה ליישום ולהטמעה מוצלחים של התכנית ושל הערכים המרכזיים הכלולים בה. מן הדיווחים עולה כי הן תורמות להעצמת התלמידים ומתרגמות את הדיבור על ערכים לעשייה. אשר לפעילות ה'שגרירים' צוין גם כי היא תורמת לכך שבכל חודש אנשים נוספים 'נסחפים' לעשייה בתחום. כמו כן נמצא כי בעקבות התכנית 'תפקיד לכל תלמיד', יותר תלמידים ממלאים תפקידים בכיתה או בבית הספר. ניכר כי בבתי ספר שבהם חברת הילדים מעורבת ופעילה באופן מעשי, חלים שינויים חיוביים ברמת התלמידים וברמת התחום החברתי-ערכי. לנוכח הממצאים, מומלץ להרחיב ולחזק את השימוש בשתי מסגרות אלו.

הרכז החברתי נתפס כבעל התפקיד המרכזי האחראי על הטמעתה ויישומה של התכנית בבית הספר. בעקבות התכנית גם הרכזים עצמם וגם המנהלים והמחנכים מדווחים כי מעמד הרכזים התחזק. התכנית נתפסת כגורם לשינוי בתפקידו של הרכז – התחום החברתי-ערכי נתפס כתחום שהפך לדיסציפלינה, ותפקיד הרכז נתפס כמי שנוסף לו פן פדגוגי: הרכז החברתי מעביר הדרכות לצוות החינוכי, מספק תמיכה למורים בהקשר של התכנית, וההדרכות מגובות במערכי שיעור ובתכנים פדגוגיים.

רוב הרכזים והמנהלים מעריכים כי לתכנית מפתח ה"ל"ב **השפעה חיובית על המתרחש בתחום החברתי-ערכי בבית הספר ועל התלמידים**, בהשוואה לשנים שקדמו ליישומה. **ההשפעות של תכנית מפתח ה"ל"ב על המחנכים** נתפסות כפחותות בהשוואה להשפעתה על התלמידים ועל התחום החברתי-ערכי (יש לציין שהמחנכים לא קיבלו הדרכה מטעם המחלקה לחיים בחברה בשנה הראשונה ליישום התכנית - תשס"ח). השפעות התכנית נבדקו במחקר ההערכה הנוכחי על בסיס הערכות סובייקטיביות של המשיבים. מומלץ לשקול האם וכיצד אפשר לבחון בהמשך את השפעות התכנית באמצעות מדדים

אובייקטיביים יותר, כגון שאלוני האקלים המועברים במסגרת המיצ"ב ואולי גם באמצעות רמות ההישגים הנמדדות במבחנים אלו.

ניכר כי **חומרי הלמידה** של תכנית מפתח הל"ב אכן הגיעו לכלל הרכזים המחנכים בבתי הספר, והם זוכים להערכה רבה מצדם. **שירותי ההדרכה והסיוע שמספקת המחלקה לחינוך לחיים בחברה** (חומרי הלמידה, קורס ההתמקצעות לרכזים חברתיים, התמיכה מצד המדריכות והסביבה הווירטואלית) נתפסים כאיכותיים וכתורמים במידה רבה להטמעת התכנית.

הממצאים מעידים על **יישום מעמיק יותר של התכנית בבתי ספר 'מדגימים' ו'מיועדים להדגמה'**, בהשוואה לשאר בתי הספר. בבתי ספר אלו העושים במלאכה גם תופסים את התכנית כבעלת השפעות חיוביות יותר - הן ברמת התלמידים, הן ברמת המחנכים והן ברמת התחום החברי-ערכי בבית הספר. **כל זה מעיד כי לליווי ולהדרכה חשיבות רבה ליישום טוב ומעמיק של התכנית**. כמו כן יש לציין כי בתי ספר ה'מדגימים' וה'מיועדים להדגמה' הם רק 12% מכלל בתי הספר הממלכתיים דוברי העברית בארץ. מומלץ לחשוב כיצד להעמיק את תהליך היישום וההטמעה של התכנית בכלל בתי הספר, וכיצד לגייס בתי ספר נוספים ליישום התכנית. ייתכן שכעת יש מקום להפנות משאבי הדרכה מטעם המחלקה לחינוך לחיים בחברה דווקא לבתי הספר שבהם יישום התכנית מצומצם.

לא נמצאו הבדלים של ממש בין בתי ספר 'מדגימים' לבתי ספר 'מיועדים להדגמה'. אפשר לשער כי מפגשי הליווי וההנחיה הראשונים שקיבל בית הספר לקראת כניסתו לקבוצת ה'מדגימים' גרמו לו שיתחיל ליישם ולהטמיע את התכנית באופן מעמיק יותר, גם אם הליווי וההדרכה לאורך השנה היו מצומצמים.

מבחינת דיווחי הרכזים לא נמצאה מגמת שינוי בולטת בין השנים **תשס"ח ותשס"ט**. דיווחיהם בנוגע לתכנית מפתח הל"ב היו חיוביים ביותר בשנת היישום הראשונה, וממצא זה נשמר גם בשנת היישום השנייה.

ממצאי ההערכה מעידים על **פער בין תפיסות המחנכים לבין תפיסות הרכזים והמנהלים**: המחנכים, בהשוואה לאחרים, מדווחים על יישום נרחב פחות, על השפעות פחותות ועל צורך מועט יותר בהדרכות. מומלץ כי אנשי המחלקה לחינוך לחיים בחברה ינסו לאתר את מקור הפער בין תפיסות הרכזים והמנהלים לבין תפיסות המחנכים, ויתכננו דרכי פעולה למימוש הפוטנציאל הגלום בתכנית ברמת המחנכים. כפי הנראה יש צורך להמשיך בהסברה בקרב המחנכים ובהצגת היתרונות הברורים והמידיים של התכנית הן בעבור התלמידים והן בעבור המחנכים עצמם.

נציין כי ההתרשמות היא שבכל בית ספר יש לפחות קומץ של מחנכים שאינו משתף פעולה עם יישום תכנית מפתח הל"ב. אחד הקשיים המתוארים על ידי הרכזים הוא **רתימת הצוות החינוכי**. קושי זה עולה יותר בשנת תשס"ט בהשוואה לתשס"ח. נראה כי בשנת היישום הראשונה התמודדו הרכזים עם ההטמעה הראשונית של התכנית תוך דגש על היכרות עם התכנית, ועבדו עם המורים ששיתפו עמם פעולה. כעת, לאחר שהתכנית כבר מוכרת, והמורים שיש להם אוריינטציה לתחום החברי-ערכי כבר אימצו אותה,

עומד לפני הרכזים האתגר של גיוס המחנכים שתחום זה אינו בראש מעייניהם. מומלץ שמתכנני ההדרכות לרכזים יחשבו כיצד לשלב בהן מתן כלים להתמודדות עם אתגר זה.

עוד עולה מממצאים שונים של מחקר ההערכה כי ייתכן שהמסר בדבר **גמישות ואוטונומיה** ביישום התכנית אינו עובר במידה מספקת. גמישות ואוטונומיה הם חלק ממרכיבי תכנית מפתח ה"ב, והמחלקה לחינוך לחיים בחברה משקיעה מאמצים בהעברת המסר ולפיו אפשר ליישם את הרעיונות והערכים של התכנית במגוון דרכים, וצריך להתאים ולבחור את החומרים הרלוונטיים בהתאם לצורכי בית הספר והכיתה. כמו כן אפשר לנקוט דרכי הוראה שאינן כלולות דווקא בחומרי ההוראה והלמידה הרשמיים. זאת ועוד: תכנית מפתח ה"ב אמורה ויכולה להתחבר לעשייה החברתית-ערכית שכבר קיימת בבית הספר, וכפי שאמרו מרואיינים - יש ביכולתה להביא לידי 'קפיצת מדרגה' בעשייה הקיימת בזכות **יצירת חוט מקשר** בין כל הנעשה בתחום. נראה כי במקצת בתי הספר לא ברור הערך המוסף של התכנית. ניכר כי בבתי הספר ה'מדגימים' בכלל ובבתי הספר שהוגדרו 'מצליחים' בפרט, יש הבנה מעמיקה יותר של מהות התכנית, וככל הנראה אפשר לזהות נקודה זו כאחד הגורמים להצלחת יישומה. כעת, לאחר שהתכנית כבר מוכרת, מומלץ לחדד בהדרכות את הבנת התכנית לעומקה: כיצד היא יכולה לתרום לשינוי בתפיסת התחום החברתי-ערכי, להוביל לאחידות ולאמירה ברורה בתחום החברתי-ערכי, וכיצד אפשר לבחור בחירה מושכלת מתוך עושר החומרים המוצע.

מתוך דברי הרכזים והמחנכים עולה שלמנהלים יש תפקיד חשוב ביישום התכנית, **לכן יש לראות בהם קהל יעד מרכזי לתחום החברתי-ערכי בכלל ולתכנית מפתח ה"ב בפרט**. הרחבת הדיאלוג עם המנהלים (שרבים מהם הביעו עניין בהדרכה) תאפשר לנהל עמם בירור סביב השאלה מהו "האני מאמין" שלהם, ולהבהיר להם כי התכנית יכולה להתחבר לכל בית ספר באופן שונה, דרך התחומים החשובים למנהל והכלולים ב'אני מאמין' שלו. לדוגמה, אם בחר בית הספר להגדיר את עצמו "בית ספר ירוק", הפועל למען איכות הסביבה, אפשר להמחיש כיצד התכנית תומכת בכך ואף תורמת לפעילות רחבה ומעמיקה יותר בנושאים "ירוקים". אנו מאמינים כי הבהרת הערך המוסף של תכנית מפתח ה"ב ויכולתה להתחבר לתהליכי ליבה בבית הספר באשר הם תאפשר להרחיב ולהעמיק את יישומה בבתי ספר נוספים.